

TC
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

ANADOLU TÜRK KÜLTÜRÜNDE MUMYALAMA

Zehra EFE

Danışman

Prof. Dr. Mehmet ŞEKER

2011

DOKTORA
TEZ ONAY SAYFASI

2003800433

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Zehra EFE
Tez Başlığı : Anadolu Türk Kültüründe Mumyalama
Savunma Tarihi : 09.09.2011
Danışmanı : Prof.Dr.Mehmet ŞEKER

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Prof.Dr.Mehmet ŞEKER	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Hakkı ÖNKAL	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Nalan KABAY	EGE ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Rıza SAVAŞ	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Doç.Dr.Çağatay ÜSTÜN	EGE ÜNİVERSİTESİ	

Oybirliği

Oy Çokluğu ( )

Zehra EFE tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "**Anadolu Türk Kültüründe Mumyalama**" başlıklı tezi kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum "**Anadolu Türk Kùltüründe Mumyalama**" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gűsterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

09/09/2011

Zehra EFE

ÖZET
Doktora Tezi
Anadolu Türk Kültüründe Mumyalama
Zehra EFE

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
İslam Tarihi ve Sanatları Programı

Mumyalama, insanın ölüme duyduğu tepkinin sonucu olarak ortaya çıkmış bir uygulamadır. Ölenler ve geride kalanlar için mumyalama, geçici bir teselli ve bu acıya alışma sürecinin en hafif atlatılması için başvurulan bir avunma şeklinin ifadesidir.

Bu gelenek, hemen hemen her coğrafyada benzer şekillerde ve benzer malzemelerle yapılmıştır. Mısır'da daha yoğun olarak yapıldığı görülmektedir. Burada yapılan mumyalama, MÖ. 5000 yıllarından beri uzun bir gelişme dönemi yaşamış ve mükemmel düzeye ulaşmıştır. Bugün varlığını koruyan mumyalar bunu en bariz delilidir.

Mısır dışında da mumyalama uygulanmıştır ama Mısır'ın ulaştığı düzeye ulaşabilen millet olmamıştır. Hem yaygın, hem mükemmel tekniklerin kullanımı, hem bilime olan katkısı, hem de popülerliğini her dönemde devam ettirmesi açısından Mısır, bütün milletlerin önünde olmuştur.

Türkler, Orta Asya'da yaptıkları bu işlemi, Anadolu iskânından sonra da devam ettirmişlerdir. Türklerin İslâmiyet'i kabulünden sonra yaygınlığını kaybeden bu gelenek, Osmanlı Döneminde başlangıçta sadece uzak diyarlarda hayatını yitiren padişahın defnedileceği yere taşınmaya kadar korunması veya padişahın ölümüyle aniden ortaya çıkması muhtemel siyasi kargaşanın önüne

geçmek için padişahın cesedinin korunması için uygulanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'dan itibaren ise tamamen ortadan kalkmıştır.

Günümüzde sıcak havalarda cesedin uzak bir yere transferi için geçen zamanda cesedin bozulması önlemek ve adli vakalarda teşhis amaçlı olarak hem bozulmayı önlemek hem de doku tespitini sağlamak için tahnit uygulaması devam etmektedir.

Son dönemlerde popülerliği artmış olan plastinasyon, yayılma eğilimi gösteren bir uygulamadır ve modern mumyalama olarak, mumyalama geleneğinin devamını sağlayacak nitelikler taşımaktadır.

Mumyalama günümüzde tahnit ve plastinasyon ile beraber, insanın yok olmaktan kaçış ve ölümsüzlük arayışının tezahürü olan bir gelenek olma özelliğini devam ettirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mumya, Mumyalama, Tahnit, İlaçlama, Ambomaj, Plastinasyon

ABSTRACT
Doctoral Thesis
Doctor of Philosophy
Mummification in Anatolian Turk Culture
Zehra EFE

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Islamic History And Art
Islamic History And Art Doctoral Program

Mummification is an application which emerged as a reaction of humans to mortality. It offered a temporary consolation to those left behind and alleviated the pain of loss during the time of mourning.

This tradition was carried out almost in all parts of the world with similar methods and materials. It was more frequently seen in Egypt where it began around 5000 B.C. and saw a longlasting development period culminating in excellence. The mummies which have survived until the present day provide the best evidence of this highly developed art.

Mummification was also applied outside of Egypt but none of the other nations ever reached the perfection of the Egyptians. Egypt was always ahead of the other nations in terms of the excellence of its techniques , its contribution to science and its ubiquitous popularity.

The Turks applied mummification in Central Asia and continued this practice after their settlement in Anatolia. After the Turks accepted Islam, this tradition was lost. It was only used in order to preserve the body of the Sultan during the Ottoman Period. When the Sultan died in a far country, it was mummified in order to preserve the body until it was transported to the tomb. It could also prevent potential political chaos due to the death of the Sultan.

Nowadays, corpses are embalmed in order to halt their decay when they are transferred to far places and also to enable tissue examination in forensic cases.

Recently, the popularity of plastination has increased. It can be considered as a modern version of mummification and seems to meet the need for the continuation of mummification.

Mummification together with embalming and plastination continues to be the manifestation of the search of immortality.

Key Words: Mummy, Mummification, Tahnit, Medicate, Ambomaj, Plastination.

ANADOLU TÜRK KÜLTÜRÜNDE MUMYALAMA

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii
RESİMLER LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MUMYALAMA İLE İLGİLİ KAYNAKLAR VE KAVRAMLAR

1.1. KAYNAKLAR VE KAPSAM	3
1.2. KAVRAMLAR	8
1.2.1. Mumya ve Mumyalama	9
1.2.2. Tahnit	12
1.2.3. Plastinasyon	13
1.2.4. Ambomaj veya İlaçlama	14
1.3. MUMYALAMA SEBEPLERİ	16
1.4. MUMYALAMANIN KÜLTÜR TARİHİ VE TIP TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ	21

İKİNCİ BÖLÜM

MUMYALAMA MALZEMELERİ VE TEKNİKLERİ

2.1. MUMYALAMADA KULLANILAN MALZEMELER	24
2.1.1. Eritici ve Kurutucu Maddeler	25
2.1.1.1. Natron	25
2.1.1.2. Tuz	26
2.1.1.3. Boraks	26
2.1.1.4. Şap	27

2.1.1.5. Sirke	27
2.1.1.6. Sedir Yağı.....	28
2.1.1.7. Kantaron.....	28
2.1.1.8. Formaldehit	29
2.1.1.9. Fenol.....	30
2.1.2. Dolgu Maddeleri	30
2.1.2.1. Cıva	30
2.1.2.3. Balmumu	31
2.1.2.4. Mum	31
2.1.2.5. Pamuk.....	31
2.1.2.6. Talaş	32
2.1.2.7. Hurma Lifi ve Şarabı.....	32
2.1.2.8. Tütün	32
2.1.2.9. Alçı, Toprak, Kil ve Kum	33
2.1.3. Aromatik Maddeler	34
2.1.3.1. Lavanta.....	34
2.1.3.2. Sandal Ağacı	35
2.1.3.3. Tarçın	35
2.1.3.4. Damla Sakızı	35
2.1.3.5. Gülsuyu	36
2.1.4. Koruyucu Maddeler	36
2.1.4.1. Bitüm.....	37
2.1.4.2. Asfalt	37
2.1.4.3. Katran veya Zift	37
2.1.4.4. Reçine veya Zamk.....	38
2.1.4.5. Keten	38
2.1.4.4. Mürr.....	38
2.1.4.5. Kâfur	39
2.1.4.6. Bal	39
2.1.4.7. Ebu Cehil Karpuzu veya El- Hazl	40
2.2. MUMYALAMA TEKNİKLERİ	41
2.2.1. Doğal Mumyalar	41

2.2.2. Mısırdaki Kullanılan Teknikler.....	42
2.2.3. Asya'daki Kullanılan Teknikler.....	48
2.2.4. Avrupa'daki Kullanılan Teknikler.....	54
2.2.5. Amerika'daki Kullanılan Teknikler.....	54
2.2.6. Modern Mumyalama Teknikleri.....	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU TÜRK İSKÂNINA KADAR MUMYALAMANIN TARİHİ SEYRİ

3.1. MİSİR'DA MUMYALAMA.....	62
3.2. MİSİR DIŞINDA MUMYALAMA.....	69
3.3. TÜRKLERDEN ÖNCE ANADOLU'DA MUMYALAMA.....	72
3.4. ESKİ TÜRKLERDE MUMYALAMA.....	74

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU TÜRK KÜLTÜRÜNDE MUMYALAMA

4.1. ANADOLU (TÜRKİYE) SELÇUKLULARI DÖNEMİNDE MUMYALAMA.....	80
4.2. BEYLİKLER DÖNEMİNDE MUMYALAMA.....	85
4.3. OSMANLI DÖNEMİNDE MUMYALAMA.....	88

BEŞİNCİ BÖLÜM

GÜNÜMÜZE KADAR KORUNMUŞ ANADOLU MUMYALARI

5.1. TÜRKİYE DIŞINDAKİ MUMYALAR.....	95
5.2. TÜRKİYE'DEKİ MUMYALAR.....	97
5.2.1. Fenike Kökenli Mumya.....	98
5.2.1.1. İstanbul Arkeoloji Müzesinde Bulunan Mumya.....	98
5.2.2. Mısır Kökenli Mumyalar.....	100
5.2.2.1. İstanbul Topkapı Sarayı Müzesindeki Mumya.....	100
5.2.2.2. İstanbul Arkeoloji Müzesindeki Mumya.....	100
5.2.3. Bizans Dönemi Mumyaları.....	101

5.2.3.1. İstanbul Arkeoloji Müzesindeki Mumya	101
5.2.3.2. Kayseri Müzesindeki Mumyalar	102
5.2.3.3. Aksaray Müzesindeki Mumyalar	103
5.2.3.4. Niğde Müzesindeki Mumya	104
5.2.3.5. Karaman Müzesindeki Mumya	105
5.2.4. Anadolu Selçuklu Dönemi Mumyaları	106
5.2.4.1. Kemah-Melik Mengücek Gazi Türbesindeki Mumyalar	106
5.2.4.2. Harput-Arap Baba Türbesindeki Mumya	106
5.2.4.3. Çankırı Taş Mescitteki Mumyalar	107
5.2.5. Beylikler Dönemi Mumyaları	107
5.2.5.1. Melik Gazi Türbesindeki Mumyalar	107
5.2.5.2. Amasya Müzesindeki Mumyalar	108
5.2.5.3. Kastamonu- Âşıklı Sultan Türbesindeki Mumyalar	113
5.2.5.4. Kastamonu- Âdil Bey Türbesindeki Mumyalar	114
SONUÇ	115
KAYNAKLAR	124
EK 1: RESİMLER	139

KISALTMALAR

Bkz: Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Haz. : Hazırlayan

KTB: Kùltür Bakanlığı Yayınları

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

MÖ: Milattan Önce

MS: Milattan Sonra

S: Sayı

s.: Sayfa

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

TTK: Türk Tarih Kurumu

YKY: Yapı Kredi Yayınları

RESİMLER LİSTESİ

	Sayfa No
Resim 1: Cenazenin İçine Konduğu Taş Lahit	139
Resim 2: Mumyalama İşlemi	139
Resim 3: Kanopus Vazoları	140
Resim 4: Kanopus Vazoları	140
Resim 5: Skarebeler	141
Resim 6-8: Mumyalanan Cesedin Sarılması	141
Resim 9: Mumyalanan Cesedin Sarılması	142
Resim 10: Mumyalanan Cesedin Sarılması	142
Resim 11: Horus Şahin Başlı Tanrı.....	142
Resim 12: Tahnit Etme	143
Resim 13: Anatomik Diseksiyon	143
Resim 14: Anatomik Diseksiyon	143
Resim 15: Emdirme Aşaması.....	143
Resim 16: Vücut Yağı Ve Suyunun Çıkartılması	143
Resim 17: Konumlandırma Aşaması	143
Resim 18: Üz. Protez Göz Bulunmuş Bir Mısır Mumyası	143
Resim 19: Kremasyon Fırını	144
Resim 20: Lenin'in Mumyalanmış Cesedi.....	144
Resim 21: British Müzesi Mumyası	144
Resim 22: British Müzesi Doğal	145
Resim 23: Resimlerin Radyolojik İncelemesi	145
Resim 24: İskender Lahti	146
Resim 25: İstanbul Arkeoloji Müzesi Mısır Mumyası.....	146
Resim 26: Kayseri Müzesi Mumyası	146
Resim 27: Kayseri Müzesi Mumyası	146
Resim 28: Amasya Müzesi Erkek Çocuk Mumyası	147
Resim 29: Amasya Müzesi Erkek Çocuk Mumyası	147
Resim 30: Amasya Müzesi Mumyası	147

GİRİŞ

Mumyalama, insan vücudunun çeşitli sebeplere bağlı olarak bozulmaya karşı korunması için yapılan suni işlemlerin genel adıdır.

Anadolu Türk kültür dairesinde var olan mumyalama geleneğinin, tüm ayrıntılarının ortaya konmasında mumyalamanın genel tanımı ile tarihî seyrini tam olarak verebilmek için, bu konuyla ilgili diğer kavramların da geniş izahına ihtiyaç vardır. Bu tabirlerin de mumyalama teknikleri, mumyalamada kullanılan malzemeler, bu işlemi yapmaya insanı iten sebepler açısından farklı ve benzer yönlerinin değerlendirilmesi gerekir.

Bu bağlamda birinci bölümde, konunun kapsamı ve sınırları, mumyalamanın genel tanımı, mumyalama ile ilişkili kavramların kapsamı tartışıldı. Ayrıca mumyalamanın sebepleri döneme ve zamana göre ortaya konmaya çalışıldı. Bunun yanında mumyalamanın tıp tarihi ve kültür tarihi açısından önemi ele alındı.

İkinci bölümde, tarih içinde mumyalama teknikleri ele alındı. Bunun için öncelikle mumyalamada kullanılan malzemeler ortaya konarak, özellikleri ve etkileri, mumyalamada kullanıma sebepleri tespit edildi. Daha sonra ise, zaman içinde kullanılmış olan mumyalama yöntemleri coğrafi farklılıklarda göz önüne alınarak sıralandı.

Üçüncü bölümde mumyalamanın Anadolu Türk iskânına kadar geçirmiş olduğu tarihî süreç işlendi. Burada Mısır'da yapılan mumyalamanın diğer yerlerdeki uygulamalara nazaran daha mükemmel boyutlara ulaşmış olması ve bu gelenekle ilgili daha geniş çalışmaların yapılmış olması, diğer yerlerdeki mumyalama çalışmalarıyla ilgili bilgilerde var olan boşlukları doldurması açısından büyük önem arz etmektedir. Ayrıca bu bölümde Türk iskânına kadar Anadolu'daki gelenek ve yine Eski Türklerdeki mumyalama geleneği ele alınmıştır. Her iki konu da Anadolu Türk kültürü çerçevesindeki geleneğe temel oluşturması açısından önemli bir yere sahiptir.

Dördüncü bölümde Anadolu Türk kültüründe mumyalama geleneği ele alınmıştır. Bu dönem Anadolu (Türkiye) Selçuklu Dönemi (1075-1305), Beylikler Dönemi (XIV-XV. yüzyıl) ve Osmanlı Dönemi (1300-1922) olmak üzere üç ana başlık altında toplanmıştır. Bu dönemlerdeki diğer beyliklerde yapılan uygulamalarla ilgili çok bilgi olmamasından dolayı, Danişmendiler ve Saruhanlılar dönemleri, tek başlık altında ele alınmıştır.

Beşinci bölümde, günümüze kadar varlığını devam ettirmiş olan mumyalar derlenmeye gayret edilmiştir. Burada Anadolu'daki mumyalardan önce diğer bölgelerde var olan mumyalara kısaca değinilmiştir. Daha sonrasında Türkiye'de bulunan ve bilinen mumyalar, kısa tarihleri ile bu mumyaların genel durumları hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUMYALAMA İLE İLGİLİ KAYNAKLAR VE KAVRAMLAR

1.1. KAYNAKLAR VE KAPSAM

Mumyalama, Hıristiyanlık ve İslâmiyet'in yayılmasıyla birlikte insanlık tarihindeki önemi azalmış ve yaygınlığını yitirmiş, tarih içinde yerini önce devlet ileri gelenlerinin mumyalanması şekline bırakmış, sonra da zorunlu hallerin olmadığı süreçte ortadan kalkmış olan bir uygulamadır. Dolayısıyla geçerliliğini kaybetmiş bir gelenek kisvesine bürünmüş görünmektedir.

Yaygın olarak Mısır'da ve Orta Asya'da yapılan bu işlemle ilgili Mısır kaynakları oldukça zengindir. Özellikle tıp kitapları aracılığıyla nakledilen bu uygulamanın detayları, tarihî süreci itibariyle de zamanımıza kadar hemen hemen eksiksiz nakledilmiştir.

George Maurice Ebers tarafından 1875'de yayınlandıktan sonra Mısırbilimci ve doktorların mükemmel işbirliğiyle incelenen Ebers Papirüsündeki tıp el kitabı sayesinde, Firavunlar Dönemi tıbbi aydınlatılmıştır. Burada tıp olgularının sanattaki tasvirleri, mumya ve iskeletlerin anatomi ve patolojisi ve Eski Mısır'ın kapsamlı tıp literatürü, tıp tarihi için zengin bir materyal oluşturur. Mısır tıp kitaplarında konular cerrahî (Edwin Smith Papirüsü), dâhiliye (Chester Beatty Papirüsü), jinekoloji (Kahun Tıp papirüsü) ve veterinerlik (Kahun Tıp Papirüsü) alanlarında ele alınmıştır. Hastalıklara, düşman güçlerin yol açtığı düşünüldüğü için, Mısır tıbbında büyü de meşru bir yere sahiptir ve psikoterapiyi temsil eder¹

Bu kitaplardan Edwin Smith papirüsünde, Antik Mısırlıların, ketenden yapılmış yara ve sargı bantları kullandıkları ve ölülerini mumyaladıkları anlatılmaktadır. Papirüsler sayesinde Mısırlılar tarafından beş bin yıl önce kullanılmış birçok tıbbî teknik ve âlet de gün ışığına çıkarılmıştır.²

¹ Erik Hornung, **Mısırbilime Giriş**, Çev: Zehra Aksu Yılmaz, Kabalcı Yay., İstanbul, 2004, s. 144-145.

² Marie-Cecili Bruwier, "Eski Mısır Tıbbına Genel Bir Bakış", **Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler Dergisi**, S: 22, İstanbul, Mayıs 2006, s. 1.

Mısır'daki mumyalama ile ilgili bize detaylı bilgi veren diğer önemli ve eski bir kaynak da Herodot Tarihi'dir. M.Ö. 5. yüzyılda yaşayan Herodot,³ hem Mısır'daki defin törenleri ve mumyalama işlemi ile ilgili detaylı ve önemli bilgiler vermiş, hem de diğer coğrafyalardaki bu konu ile ilgili uygulamalara değinmiştir.

Bunların yanında, yapılan kazılardan çıkarılan âlet-edevât ile hâlâ varlığını devam ettiren mevcut Mısır mumyaları da, bu işlemin bilinmesi için önemli kaynak niteliği taşımaktadır.

Mısır mumyalamasıyla ilgili bize kesin bilgiler veren çalışmaların içinde oryantalistlerin ve spesifik olarak Mısır bilimcilerin yazdığı eserler önemli yer tutmaktadır. Bu çalışmalar kapsamında, mumyaların çeşitli uygulamalarla incelenmesi kesin bilgiler sunmaktadır. Bu teknoloji, radyoloji yöntemlerinin hastalıkların teşhisinde kullanılmaya başlamasıyla birlikte, insan kalıntıları üzerinde de uygulanmıştır. Paleoradyoloji adıyla bilinen bu araştırma yöntemi, hem Mısır mumyalamalarının tespitinde, hem de diğer coğrafya ve kültürlerin mumyalarının incelenmesinde yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bunun yanında paleopatoloji ve paleohistopatoloji adıyla bilinen ve mumyaların hem dokularının tespitini yapan, hem de DNA yöntemleriyle detaylı analizlere izin veren bilim dalları gelişerek mumya incelemeciliğinde büyük aşamaların kaydedilmesini sağlarken, tıp bilimine de önemli bilgiler kazandırmıştır.

Mumya incelemelerinde kullanılan endoskopi, paleoradyoloji, paleopatoloji ve paleohistoloji yöntemleri, mumyanın yapılış dönemine ait coğrafi yapı ve iklimsel yapı ile toplumun ırkî özellikleri, sosyal yapısı, gelişmişlik düzeyleri hakkında bilgi

---

³ Herodotos, Karia kenti Halikarnasos'ta MÖ 490 yıllarında dünyaya gelmiştir. Yüksek tabakadan bir ailenin çocuğudur. Artemisia'nın ikinci halefi Lygdamis yüzünden Halikarnasos'dan (Halikarnasos Bodrum'un antik çağdaki adıdır.) kaçıp Samos'a yerleşmiştir. Samos'ta İonca'yı ilerleterek Pers Kralı Kyros ve İonya kralı Kandeules çağlarıyla başlayan dokuz kitaplık bir tarih yazdı. Halikarnasos'a döndüğü zaman tyranı devirerek politikaya geçti. Fakat siyasi çekişmelerden dolayı politikayı bırakarak Atina'lının kurmakta oldukları Thuriium'a yerleşti ve orada öldü. Mezarı orada, agoradadır. Büyük keşif yolculuklarına Samos'tan çıkmış, ilk olarak Kyrene'ye gitmiş, daha sonra da Karadeniz bölgelerini dolaşmıştır. Sonra Pers makamlarının sağladığı kolaylıklardan yararlanarak bu büyük imparatorluğun birçok yerini, Lydia'yı, Media ve İran'ı, Mısır'ı, Fenike'yi dolaşmıştır. Ülkesine geri döndükten sonra İtalya ve Sicilya'ya da giderek buraları tanıma imkânı bulmuştur. Bu gezileri onun geniş bir coğrafya ile ilgili tarihî bilgi aktarmasını sağlamıştır. (Henry Berguin, **Herodotos Tarih**, Çev: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2002, s. viii-x)

verirken, kullanılan malzeme ve uygulanan teknikleri ortaya koymak suretiyle tıp alanındaki düzeylerini de bize bildirmektedir.

Herodot'un Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan İskitlerin ölü gömme âdetleri hakkında verdiği mâlumat, bu bölgede yapılan mumyalama işlemi hakkında çok önemli detaylar aktarmaktadır.

Orta Asya'da yaşayan Türkler ve Moğollar'ın ölü gömme adetleri ile ilgili bilgiler öncelikle en temel kaynaklar olan yazılı âbideler tarafından bildirilenlerdir. Bunların başında Orhun Yazıtları gelmektedir. Nitekim Bilge Kağan, Kültegin Kağan ve Vezir Tonyukuk'un cesetlerinin defin törenine⁴ kadar geçen sürede mumyalandığı bilinmektedir.⁵ Bunun yanında Türklerin ve Moğolların en yakın komşuları, bazen müttefikleri ama çoğunlukla rakipleri olan Çinlilere ait yıllıklar da önemli kaynaklar arasındadır. Kurganlardan çıkarılan ve mumyalanmış halde günümüze kadar ulaşan cesetler, bu coğrafyanın ölü gömme merasimleri ve mumyalama hakkında ciddi bilgiler içeren birinci el kaynaklardır.

Anadolu'da yapılan kazılarla ortaya çıkan mezar kalıntıları ve mimarisi ile buralarda bulunan insan kalıntıları, Anadolu'nun Türk iskânından önceki ölü gömme şekilleri ve mumyalama âdetleri hakkında dikkate alınacak kaynaklardandır. Türk iskânından sonrasında ise, hem türbe mimarisi ve mezar kalıntıları mumyalama hakkında bize ışık tutmakta, hem de dönemin tarihçileri tarafından aktarılmış bilgilerin mevcudiyeti konu ile ilgili bilgi edinmemize yardımcı olmaktadır. Türkiye Selçuklular Dönemi (1075-1318) ve Beylikler Döneminde (XIV. yüzyıl) uygulanan mumyalama işlemi için en eski kaynağımız, şüphesiz Konyalı Hekim Hacı Paşa'dır. Türk İslâm Dünyasında mumyalama geleneği ile ilgili bize önemli bilgiler veren Konyalı Hekim Hacı Paşa (Ö. 1425), Anadolu Türk Beylikleri döneminde yaşamıştır. Kendisi Karamanoğulları idaresi altında bulunan Konya'da doğmuştur. Şifâü'l-

---

⁴ Türk tarihi ve kültürü araştırmalarının en önemli kaynaklarının başında Kül Tigin ve Bilge Kağan Anıtları gelmektedir. Anıtların sunak taşları, heykelleri, taşbabalari ve balballari arkeolojik buluntulari oluştururken, yazıtlı taşlar da yazılı belgeleri oluşturmaktadır. Bu arkeolojik ve yazılı belgelerin birlikte değerlendirilmesi, Türklük araştırmaları için önemli bir aşamayı oluşturmaktadır.

⁵ Aybars Pamir, "Türklerin Geleneksel Dini Şamanizm'in Orta Asya Türk Kamu Hukukuna Etkisi", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 52, S: 4, Ankara, 2003, s. 168.

Eskâm ve Devâü'l-Âlâm adlı ünlü eserini Aydınoglu İsa Bey'e ithaf etmiştir. Mısır'da bulunmuş olan Hacı Paşa, tıp ilminde Roma Dönemi hekimlerinden Galen ve Türk hekimi İbni Sina'yı rehber edinmiştir.⁶

Mumyalama ile ilgili teknikleri aktardığı eseri Şifâü'l-Eskâm ve Devâü'l-Âlâm, dört bölümden oluşur. Teorik ve uygulamalı tıp, gıdalar-yiyecek ve içecekler, hastalıkların etiyojisi ve belirtileri, ilaçlar-genel hastalıklar.⁷ Bu dönemle ilgili bu nitelikte detaylı yapılmış bir başka çalışmaya rastlanmamıştır.

Türkiye Selçukluları Dönemine ait vakfiyeler de diğer temel kaynaklarımız arasındadır. İslâm tarihinde, VIII. yüzyıl ortalarından başlayıp XIX. yüzyıl sonuna kadar varlığını devam ettiren vakıflar, toplumun ekonomik, sosyal ve dinî hayatında etkileri olan önemli müesseselerdir.⁸ Bu müesseselerin kuruluş gayesi, işletme şekli, finansal kaynakları ve yönetimini belirleyen ve bir nevi senedi veya sözleşmesi niteliğinde olan vakfiyeler, toplumun yapısı, örf ve adetleri ile ilgili çok önemli bilgiler içermektedirler.

Nitekim Selçuklu Devri vakfiyelerinden Şemseddin Altun Aba vakfiyesi, kendi döneminde mumyalamanın var ve yaygın olduğu bilgisini bize ulaştıran önemli bir kaynaktır. Osman Turan tarafından tahlili ve neşri yapılan bu vakfiyeye göre, “ölülerin malum tarzda şeriata uygun olarak gömülme ve kefenlenmesinden başka, mumyalanmalarını şart kılması” konusunun ifadesi, Selçuklu dönemi mumyalama geleneği için önemli bir vesika niteliğindedir.⁹ Bu vesikaya göre bu dönemde sadece devlet ileri gelenlerinin cesedi mumyalanmakla kalmıyor, aynı zamanda halktan bu uygulamayı isteyip de maddi olanakları yetersiz olanların ölümlerinin de, bu vakıfların koyduğu şartlarda yer alan yardımla mumyalandıkları anlaşılmaktadır.

---

⁶ Kemal Göde, “Konyalı Hekim Hacı Paşa'nın Hayatı (1335-1425)”, **Konyalı Hekim Hacı Paşa (1335-1425)**, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, Kayseri, 1986, s. 15; Mehmet Şeker, **Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayat**, İstanbul 2006, s. 248-250.

⁷ Ahmet Hulusi Köker, “Konyalı Hekim Hacı Paşa'nın Hayatı (1335-1425)”, **Konyalı Hekim Hacı Paşa (1335-1425)**, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, Kayseri, 1986, s. 19.

⁸ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf” Mad., **MEB İslâm Ansiklopedisi**, C. XIII, İstanbul, 1986, s. 172.

⁹ Osman Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri I/ Şemseddin Altun Aba Vakfiyesi ve Hayatı”, **Bellekten**, C. XI, S. 42, 1947, s. 208.

İslamiyet’i kabullerinin ilk dönemlerinde Türkler, diğer eski alışkanlıkları gibi mumyalamayı da terk etmekte acele etmemişler, örfî uygulamalarını İslam akâidi içinde bulabildikleri rahatlık oranında sürdürmeye devam etmişlerdir. Fakat İslamiyet’in iyice yerleşmesi ve yaşam tarzı olmasıyla birlikte bu uygulama terk edilmiş ve sadece zorunlu durumlarda ve çoğunlukla geçici olarak yapılmıştır. Bu işlemin İslâm geleneğine aykırı olması, tarihçileri de etkilemiş, yapılan uygulamaların bile nakledilmesini zorlaştırmıştır. Bu nedenledir ki, Hekim Hacı Paşa dışında bu uygulamanın detayını veren Türk-İslam dönemine ait başka telif eser niteliğinde bir tarihî kaynağımız bulunmamaktadır. Özellikle Osmanlı’da, tarihçinin ağzı sıkı olanı makbuldü. Devletin sırlarını ifşa etmeye meyilli ve ağzı gevşek tarihçi makbul değildi. Bu yüzden tarihçiler dinî akâide ve geleneğe aykırı olup da yapılmak zorunda kalınan bu işlemlerle ilgili detay vermekten sakınmışlardır.

Modern araştırmalar içinde bu konuya dair kapsamlı bir akademik çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak A. Süheyl Ünver, Tahir E. Patıroğlu ve Hakkı Önkal’ın bu konu hakkında yazdıkları makalelerde konuya sınırlı olarak değinilmiştir. Bu makalelerin bir kısmı da, başka konuların içinde mumyalamaya değinen çalışmalardan ibarettir. Bu konuyla ilgili akademik kaygıdan uzak ve daha çok turistik amaçlı hazırlanmış olan tek müstakil çalışma, Muzaffer Doğanbaş’ın “Mumyalama Sanatı ve Anadolu Mumyaları” adlı eseridir. Burada yazar, Anadolu’da bulunan ve günümüze kadar ulaşabilmiş olan mumyaların genel durumu ile mumyalama hakkında bazı bilgiler sunmaktadır.

Bu konuda yapılmış hem kapsamlı, hem de akademik düzeyde bir çalışmanın olmaması bizim konuyu ele almamızı oldukça zorlaştırmıştır. Bu açıdan çalışmamız, hem mumyalamayı bütün detaylarıyla ele alması, hem de Anadolu Türk kültürü dairesinde yapılan mumyalama uygulamalarının tamamını kapsamaması yönüyle bu alanda ilk olma özelliği taşımaktadır.

Asıl amacımız Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra Anadolu’yu iskân edip burada yerleşik hayata geçmeleriyle birlikte, bir yaşam ve kültür birliği içine girmiş olmaları sonrasında bu uygulamanın durumunu ele almaktır. Fakat bu döneme ait

uygulamaların doğru ve tam olarak ortaya konması, konunun ancak tarihi seyri içinde ele alınmasından sonra yeterli kanaat beyan edilebileceğinden, mumyalamanın ustaları ve popüler bilgiye göre mumyalamanın tek sahibi Mısırlılardaki durumunu detaylı olarak ortaya koyma zorunluluğunu doğurmuştur.

Türklerde de yoğun olarak uygulanan mumyalamanın Eski Türk kavimleri arasında nasıl uygulanageldiği ve aynı zamanda Türklerin İslamiyet'i kabulleri ile Anadolu iskânından itibaren yaşanan sürecin doğru tanımlanması için mumyalamanın bütün yönlerinin ortaya konması ve irdelenmesi gerekli görülmüştür. Bu yüzden çalışmada bu konuyu da ele alma ihtiyacı duyulmuştur.

1.2. KAVRAMLAR

Kuşkusuzdur ki, konunun iyi anlaşılması, konuyla ilgili temel kavramların eksiksiz tarifleri ile mümkündür. Konuya dair kavramlar ve farklı isimlerin birbiriyle benzerlikleri ve farklı yönlerini ortaya koyarak konuya başlamak daha yerinde olacaktır.

İnsan bedeninin öldükten sonra kısa süreli, uzun süreli veya süresiz olarak bozulmasının önüne geçmek için yapılan işlem ve işlem görmüş vücut için farklı isimler kullanılmaktadır. Terminolojideki bu farklılıklar, farklı coğrafya ve kültür çevrelerinden kaynaklandığı gibi, yapılan işlemin amacına bağlı olarak da ortaya çıkabilmektedir. Bu işlem için kullanılan dört temel kavram vardır. Bunlar mumyalama, tahnit, ilaçlama (ambomaj) ve plastinasyondur. Bu dört kavramdan mumyalama ve tahnit, hem aynı işlem için kullanılmış hem de farklı amaçlarla yapılmış iki işlem için de kullanılmıştır. Buna rağmen çoğunlukla birbirinin yerine kullanıldığı da olmuştur. Bundan ayrı, ambomaj ve tahnit bir yönüyle aynı anlamı taşımaktadır. Ama ambomaj daha çok adli tıpta kullanılan bir kavramdır ve cesetlerin kısa süreli korunması (cesedin tetkiki veya defnini geciktirmek amacıyla) için yapılan işleme özel bir ad olarak verilmektedir. Plastinasyon ise çok yeni bir yöntem olup, tek bir kişinin yönetiminde yapılmaktadır ve diğer üç kavramı da kapsayacak niteliktedir. Cesedin uzun süreli korunması, bu işlem için çeşitli kimyasallarla muamele edilmesi ve teşhirinin sağlanması amaçlarını gütmektedir.

Bu kavramların ayrı ayrı tariflerine değinmek, bunları hem amacı hem de dönemsel farklılıklarını ortaya koymak açısından faydalı olacaktır.

1.2.1. Mumya ve Mumyalama

Mumyalama kelimesinin etimolojisine bakıldığında, farklı anlamlar karşımıza çıkmaktadır. Yaygın olarak kullanılan anlamı, cesedi kokmaktan ve çürümekten korumak için çeşitli işlemlerden geçirmek, bir takım bitkisel, kimyasal, aromatik (hoş koku vermesi amaçlı) ve dolgu maddeleri kullanarak muamele yapmaktır.¹⁰ Mumya ve mumyalama tabirlerinin anlamlarını, Türkçede kullanıldığı haliyle şu şekilde sıralamamız uygun olacaktır:

A. Tahnit edilmiş, çürümemesi için ilaçlanmış cesede mumya adı verilmektedir.¹¹ Avrupa dillerinde ise bu kelime, çeşitli maddelerle muamele görmüş kadavra demektir.¹² Biraz daha açacak olursak, Eski Mısırlılar tarafından icat edildiği düşünülen ve bir takım maddelerle asırlarca bozulmadan olduğu gibi kalması sağlanacak şekilde ilaçlanmış ve bu iş için kullanılan bezlere sarıldıktan sonra rutubetsiz bir mahzen veya lahit içine konulmuş cesede mumya denmektedir.¹³

B. Her türlü kırık çıkığa etkili olan madeni bir madde,¹⁴ her derde deva olduğu rivayet olunan bir masal ilacı¹⁵ veya XVI. ve XVII. yüzyıllarda mumyalanmış ceset parçalarından imal edilmiş bir çeşit ortaçağ ilacı¹⁶ anlamlarında da kullanılır. Burada bu adı taşıyan ilaç, içeriği ve terkihi hakkında tam bilgiye sahip olunmayan

¹⁰ Tahir E. Patiroğlu, “Mumyalama Sanatı”, **Konyalı Hekim Hacı Paşa (1335–1423)**, Kayseri, 1986, s. 28; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 18. Baskı, Ankara, 2001, s. 682; D. Mehmet Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, 2001, Ankara, s. 943; Meydan Larousse, **Büyük Lügat ve Ansiklopedi**, c.IX, İstanbul, 1972, s. 59.

¹¹ İbrahim Olgun-Cemşit Draşan, **Farsça-Türkçe Sözlük**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1966, s. 351; Elias E. Elias- Edward E. Elias, **Elias Modern Dictionary English-Arabic**, 15. Baskı, Kahire, 1951, s. 465; Orhan Yüksel, “Mumya” Mad., **Türk Ansiklopedisi**, c. XXIV, MEB, Ankara, 1976, s. 407; İbrahim Hasan’üz Ziyad, İbrahim Mutaraza, Hasid Abdülkadir, Muhammed Ali en-Neccar, **Mu’cemu-l Vasıt**, İstanbul, 1992, s. 892.

¹² Dodie Barry, “Eski Mısırdaki Mumyalama Sanatı”, **Organon**, Yıl: 6, S: 2, s. 22.

¹³ İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, c. III, II. Baskı, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 2141.

¹⁴ Şükrü Şükun, **Farsça- Türkçe Lügat Gencinei Güftar Ferhengi Ziya**, C: 3, MEB., İstanbul, 1984, s. 1833.

¹⁵ Devellioğlu, s. 682.

¹⁶ Barry, s. 22.

bir maddedir. İlaçla ilgili Bîrûnî'nin (Ö. 1061) Kitâbü's-Saydana¹⁷ adlı eserinde verdiği açıklamaya göre, bu madde Orta Doğu'nun çeşitli yerlerinde taşlar arasında çıkan bir sıvıdan (bitüm) süzülüp donarak meydana gelmektedir. Yine Bîrûnî'ye göre “mumyây el sırrı” vardır ki bu da nereden çıktığı belli olmayan bir maddedir. Bu madde senede bir kez Sultanın emriyle açılan kapalı bir yerde bulunur ve oradan alınarak hazineye konulurdu. Bîrûnî'nin bu eserinde ihtiyar bir Türkmen'in, Sultan'a getirdiği tiryaklar¹⁸ ve otlardan yapılmış sade ve birleşik ilaçlar yanında bir de çok tesirli bir ilaç olan mumyayı getirdiğini ifade etmesi, bu maddenin tiryak ve otlardan yapılan ilaçlara göre farklı terkipte olduğuna işaret etmektedir.¹⁹

Ortaçağ Avrupa'sında her derde deva bir ilaçtan daha bahsedilmektedir. Bu ilacın mahiyeti hakkında verilen bilgiler farklı farklı olup, çok net değildirler. Bîrûnî'nin bahsettiği ilaçta olduğu gibi bu ilaç, bitkisel olabilir, zift ve katran içerikli olabilir veya mumyalanmış cesetlerden elde edilmiş olabilir. Mumyanın kırıkların ve yaraların iyileşmesinin desteklenmesi için bir merhem olarak kullanılması özellikle tavsiye edilmiştir. Aynı zamanda her bir kemik için ağrı kesici olarak, bulantıyı önleyici mahiyette ve zehirlenmelerin sağaltımında, karaciğer rahatsızlıklarında, hastalık nöbetlerinde ve ek olarak inhalasyon (solunum yoluyla) formu, boğaz hassasiyeti ve öksürük tedavisi için tavsiye edilmiştir. 1584 yılında ünlü Fransız Cerrah Ambroise Pare (1509-1590) şiddetli bir şekilde, mumyalanmış cesetlerden elde edilen ilacın faydasından çok zararı olduğunu belirterek, kullanımını “Mısırlılar Hıristiyanlar tarafından yenmek için mumyalanmadılar” diyerek alaylı bir şekilde eleştirmiş ve bu maddenin kullanımına karşı çıkmıştır. Bununla birlikte mumya en az üç yüz yıl daha merhem, krem ve tentür²⁰ olarak kullanılmaya devam edilmiştir.²¹

¹⁷ Kitâb el Saydele adıyla da anılmaktadır.

¹⁸ Tiryak, bitkisel, hayvansal ve madensel maddelerin karışımından yapılan ilaçlara verilen genel bir addir. Bunlar ilaç işinde uzman kişilerce belli formüllere göre yapılmaktadırlar. Bu formüller hastalığa ve hastaya göre değişiklik göstermektedir. Bu tiryakların en meşhuru mesir macunudur. Mesir macunu, bağışıklık sisteminin güçlendirilmesinde kullanılmış önemli bir tiryaktır. Tiryâk-ı fâruk böcek ve yılan sokmalarında panzehir olarak kullanılan bir tiryaktır. Bu tiryak çok özenle hazırlanır ve yapıldıktan altı ay sonra kullanılmaya başlanırdı. Formülünde yılan etinin de bulunduğu kırkın üstünde madde bulunuyordu. Bunlardan başka “tiryak-ı semaniye”, “tiryâk-ı berş”, “tiryâk-ı erbaa”, “tiryâk-ı tin” gibi tiryaklarda tedavilerde kullanılmaktaydılar.

¹⁹ Zeki Velidi Togan, “Bîrûnî” Mad., **MEB İslam Ansiklopedisi**, c. II, İstanbul 1961, s. 636.

²⁰ Bitkisel ve hayvansal ilaçların uygun eriticilerle karıştırılmasıyla elde edilen sıvı eriyiktir. Adaçayı tentürü, ısırğan tentürü, kantaron tentürü, biberiye tentürü gibi bitkisel tentürler bu şekilde hazırlanırlar.

Mumyanın tahnit edilmiş veya çürümemesi için çeşitli işlemlerden geçirilmiş ceset anlamı birinci anlam olmasına rağmen, her derde deva olduğu söylenen ilaç anlamı da kuvvetlidir.

Mumya kelimesi, Farsçada “lastik”²² anlamına da gelmektedir. Buna göre mumya denen ve içeriğinde zift veya katran türevi maddeler bulunduran ve Bîrûnî’nin de tarif ettiği mumya adlı ilaçla örtüşmektedir. Yine hem Arapça, hem Farsça, hem de Türkçe’de “mum”dan kök almış olması, yapılan işlemde balmumu veya benzer yapıda malzemelerin kullanılmasıyla meşhur olmuş bir işlem olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Hem doğu dillerinde, hem de batı dillerindeki yazılış ve okunuşlar “mum” kök kelimesinin (anlam yönüyle de “mum” veya balmumudur) türemiş şekillerindedir ve mumya kelimesinin bütün türevlerine doğrudan veya dolaylı olarak işaretle bulunmaktadır.

Mumya çok zayıf (kimse)²³ anlamına geldiği gibi, benzer şekilde “mumya gibi” tabiri ile rengi sapsarı olmuş, sıska, zayıf kimseler tarif edilir. Ölü gibi uyusuk, hareketsiz, donuk anlamlarının ifadesi için “mumya gibi” denilir.²⁴ Bu tabir halk arasında günlük hayatta da halen kullanılmaktadır.

Mumyalaşma ise, sıcak ve kuru çöl toprağına bırakılan cesedin suyunu kaybederek kurumması, buzullarda veya benzer doğa olayları karşısında cesedin kendiliğinden korunarak bütünlüğünü koruması haline denir.²⁵ Bu durum farklı iklim koşulları ve toprak çeşitlerinde de görülebilmektedir. Bunun yanında yanardağ püskürmesi ile lavlar altında kalan cesetlerin mumyalaştığı bilinen olaylardır.

---

²¹ P.Cosmacini, P. Piacentini, Springer Verlag, “Mısır Mumyalarının Radyolojik İncelemesinin Tarihi Üzerine Notlar: X-Ray’den Yeni Görüntüleme Tekniklerine”, **Radiol Med**, S: 113, 2008, s. 615.

²² Olgun-Draşan, s. 351; Mehmet Kanar, **Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, 2010, s. 1602.

²³ Devellioğlu, s. 682.

²⁴ Ayverdi, s. 2141.

²⁵ **Encyclopedia Britannica**, “Mumyalama” Publisher William Benton, 1768, USA, c. 15, s. 987; Patiroğlu, s. 28; Frank J. Rühli, Rethy K. Chhem, Thomas Böni, “Diagnostic Paleoradiology Of Mummified Tissue: Interpretation And Pitfalls”, **Journal Of The American College Of Radiology**, Volume: 55, Number: 4, October 2004, s. 218; **Meydan Larousse Ansiklopedisi**, “Mumya” Mad., C. IX, Meydan Yay., İstanbul, 1973, s. 59.

Anne karnında hayatını kaybeden ceninin belli zaman geçince vücudunun aldığı sabunumsu duruma da mumyalaşma adı verilir. Nemli yerde bulunan cesetlerde zamanla sabunlaşma meydana gelir. Kadınlarda, küçük çocuklarda ve şişmanlarda daha çok görülür. Ceset yumuşak sabun gibi bir görünümde olmaktadır.²⁶

1.2.2. Tahnit

Tahnit, Arapça bir kelime olup, Arapçanın yaygın kullanıldığı yerlerde bu işleme ad olarak kullanılmıştır. En yaygın olarak kullanılan anlamı, ölünün bozulmaması için muayyen formül dâhilinde ilaçlanmasıdır.²⁷ Bu anlamda kullanım hem tarihi seyri içinde yoğunlukla kullanılmış, hem de bu şekilde halen kullanılmaya devam edilmektedir. Müslüman Türkler cesedi uzun veya kısa süreli korumak için yapılan işlemlerin hepsi için tarih içinde tahnit tabirini daha çok kullanmışlardır.

Hem kalıcı hem de geçici koruma için yapılan işlemlere tahnit denilmesine rağmen, geçici koruma için yapılan işleme mumyalama denilmemektedir. Günümüzde ölüleri geçici olarak korumak için ilaçlama işine yaygın olarak ilaçlama, ambomaj gibi tabirler kullanılmakla birlikte, tahnit denmeye de devam edilmektedir. Tahnit eden kişiye hannat, tahnit edilmiş vücuda hunut denir.²⁸

Farklı kültürlerde ve dönemlerde tahnit ile ilgili verilen anlamlara göz atacak olursak, bu tabirin mumyalama yerine kullanıldığı gibi, mumyalamadan farklı anlamlar da taşıdığını görmekteyiz. Türkler'in İslâmiyet'i kabullerinden sonra, hem Mısır'da ve diğer coğrafyalarda uygulandığı şekliyle; ölülerin iç organlarını çıkartıp vücuttaki sıvıyı ve yağı arındırıp kurutarak vücudu korumayı tarif eden mumyalama için; hem Osmanlı'da ve bazı Avrupa ülkelerinde uygulanan ve ölünün vücudunu geçici bir süreliğine korumayı amaçlayan ve işlemler yönünde bir önceki yönteme çok benzeyen mumyalama için; hem de bugün özellikle adlî vakalarda cesedi geçici süre koruyarak, verilerin bir süre saklanması sağlamayı hedefleyen ilaçlama ve

²⁶ Patıroğlu, s. 28.

²⁷ Ayverdi, s. 2997; Zeki Soysal, S. Murat Eke, Sadi Çağdır, **Adli Tıp**, c. II, İstanbul, 1999, s. 605; Hasan'üz Ziyad ve Diğerleri, s. 202.

²⁸ Mevlüt Sarı, **el-Mevarid Arapça- Türkçe Lügat**, Bahar Yay., İstanbul, 1980, s. 351.

uzak yere nakledilmesi gereken cesedi yolculuk ve bekletme esnasında kokuşmasını engellemek üzere yapılan ilaçlama işlemleri için de tahnit tabiri kullanılmaktadır.

Bir cismin dayanıklılığını arttırmak için ilaçlama²⁹ anlamı yanında, ölünün kefenini buhurla tütsüleme³⁰, ölüyü güzel koku, mumya vs ile bezeme³¹ anlamları da tahnit için birbirine yakın kullanımlardır. Kaynaklarda sıkça karşılaşılan “tahnî-i meyyit” tabiri ise ölünün ilaçlanmasıdır³² ve Osmanlı Türkçesinde kullanılan bir terkiptir.

Omurgalı hayvanları aslına uygun şekilde saklamak amacıyla içini boşaltıp derisini tel bir iskelet üzerine geçirerek ilaçlamak suretiyle yapılan işlemlere de tahnit denmektedir.³³

1.2.3. Plastinasyon

Plastinasyon, ölen bir kişinin vücudunun tamamını veya bazı organ ve dokularının, polimer bir maddeye konularak, vücuttaki su ve yağın polimerle yer değiştirmesi; polimerle kaplanmış vücudun bakteri ve mikroorganizmalardan korunarak uzun süre saklanması sağlanması işlemidir.³⁴ Bu isim, yöntemi keşfeden ve uygulayan Alman Doktor Gunter von Hagen ve eşi Dr. Angelina Whalley tarafından verilmiştir. Bu tabirle bilinen mumyalama yöntemi, mumyalama, tahnit, ambomaj ve ilaçlamanın tamamını hem işlem hem de amaç itibarıyla kapsamaktadır. Burada vücudu uzun süreli veya süresiz koruma amaçlanmaktadır. Hem teşhis, hem teşhir, hem de eğitim amacıyla vücudun saklanması sağlanmaktadır. Bu işlem ayrıca vücudun var olmasını devam ettiren de bir yöntemdir ki mumyalamaya en çok benzeyen yönü de budur.

---

²⁹ Ayverdi, s. 2997.

³⁰ Devellioğlu, s. 1020.

³¹ Sarı, s.351.

³² Devellioğlu, s. 1020.

³³ Ayverdi, s. 2997; Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, “**Tahnit**” Mad., C. 21, İstanbul, 1986, s. 1152.

³⁴ Çağatay Üstün, “Plastinasyon Sergileri ve Görünebilir İnsan Vücudu Bir Sanat mı Yoksa Bilim mi”, **Sendrom**, Kasım 2001, s. 93; <http://www.mailce.com/cesetlere-servet-odeniyo-r-ceset-resimleri-plastinasyon-cesetler.html>, (03.01.2011).

1.2.4. Ambomaj veya İlaçlama

Ambomaj (tahnit, mumyalama), bir cesedi dezenfekte etme ve geçici olarak cesedin çürümesini önleme sanatıdır.³⁵ Havalarda sıcak olduğu mevsimlerde veya mevsim ne olursa olsun on iki saatten uzun sürecek taşıma işlemlerinde ceset bu işlemlere tabi tutulur.³⁶ En çok kullanım alanı adli tıptadır ve ölüm nedeni, zamanı veya şeklini tespit için sınırlı süre cesedin bozulması ve kokuşmasını önlemek amacıyla yapılır.

Görüldüğü gibi bu dört kavramın hepsine mumyalama denebilir. Yer, zaman, dil ve kültür farklarından dolayı farklı isimlerle dilimize girmiştir. Aralarında bulunan işlem ve malzeme farklılıkları, mumyalamanın dönemi içinde kullanım amacının farklılığından kaynaklanmaktadır.

Mumya sözü Farsçanın hâkim olduğu yerlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Batıda da bu isimle kabul edilmiştir. Ölü vücudun bozulmasının her ne sebeple olursa olsun korunmasına dönük işlemler yaygın olarak bu isimle anılmaktadır. Popülerliğini kaybetmeyen bu isim, hem dilimize hem de Batı dillerine geçerken de bozulmadan geçmiştir. İngilizcede “embalming” veya “mummification” olan mumyalama işlemi, Fransızca’da “embaumement”³⁷ ve “momifier” ve Almancada “mumifizieren” olarak kullanılmaktadır.

Tahnit, Arapça bir kelime olup, Arapçanın yaygın kullanıldığı yerlerde bu işleme ad olarak verilmiştir. Müslüman Türklerde de tahnit sözü çok kullanılmıştır. Bugün ise, ölüleri geçici olarak korumak için ilaçlama işine yaygın olarak tahnit denmektedir.

---

³⁵ Fatih Okçu, Ahmet Usta, “Eski Mısırdan Günümüze Ambomaj”, **İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası**, 57:1 (1994), s.93.

³⁶ Çağatay Güler- Zakir Çobanoğlu, **Mezarlıklar Tesisi, Ölü Defin ve Nakil İşleri**, II. Baskı, Ankara, 1996, s. 15.

³⁷ Paul Robert, **Le Petit Robert I Dictionnaire**, Paris, 1983, s. 622.

Ambomaj, Fransızca “embaumement” kelimesinden Türkçeye girmiştir. Ambomaj sadece ölüyü geçici olarak ilaçlama ve tahnit işlemi için kullanılan bir sözcüktür.

Plastinasyon, tarih boyunca kullanılan mumyalama amacına en yakın modern terimdir. Bu yöntemde ölü vücudu, her türlü bozulmadan koruyup, cesedi yok olmaktan kurtarmaktır. Diğer yöntemlere nazaran daha pratik ve kullanışlı, daha hijyenik ve daha uzun ömürlü bir yöntemdir. Plastinasyon işlemi görmüş kişilere plastinat denmektedir.

Bu kavramların hepsi mumyalamadır. Kalıcı veya geçici, uhrevi veya maddi sebepler, kullanılan geleneksel veya modern malzemeler ne olursa olsun yegâne hedef, ölü vücudun aslına uygun olarak daha uzun süre dayanmasını sağlamaktır.

Ölüm ve cenaze ile ilgili kullanılan başka kavramlar da vardır ki bunlar da konunun daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. Bunlardan biri de lahittir (Bkz. Resim 1). Lahit, taştan tabut şeklinde yapılmış sanduka, kabir ve mezarlar için kullanılan bir tabirdir.³⁸ Daha çok hükümdarların ve diğer devlet büyüklerinin cenazelerinin saklanması için kullanılır. Çoğunlukla sergilenen cenazeler için tercih edilir.

Bu konuda karşılaşılan bir başka kavram da cenazelikdir. Bu anlamda; Anadolu-Türk Mimarisi’nde Anadolu (Türkiye) Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemi’nde inşa edilmiş türbelerde, içinde cesedin bulunduğu mezarı barındıran kısma cenazelik denir.³⁹ Ayrıca bunlar için kripta ve mumyalık tabirleri de kullanılır.⁴⁰

Kadit, kurutulmuş et, etleri dökülmüş, yalnız kemikleri kalmış gövde, iskelet, çok zayıf, bir deri bir kemik kalmış kimse⁴¹ anlamlarını taşımaktadır. Literatürde

---

³⁸ Doğan, s. 842.

³⁹ Ertan Daş, **Erken Dönem Osmanlı Türbeleri**, İstanbul, 2007, s. 18.

⁴⁰ Daş, s. 299.

⁴¹ Doğan, s. 680; Devellioğlu, s. 478.

karşımıza daha çok etleri kurumuş ve iskeleti ortaya çıkmış cesetler için kullanılan anlamıyla çıkar.⁴²

1.3. MUMYALAMA SEBEPLERİ

İnsanoğlu dünya ile ilk buluştuğu andan itibaren, mutlak bir gerçeklikle de karşı karşıya gelmektedir. Ölüm! Hayatın doğal süreci ve her canlı için kaçınılmaz bir olay olan ölüm, yaşam süresince hissedilen korkuların en etkili ve en şiddetli olanıdır. İnsanlıkla beraber ortaya çıkan bu korku, günümüzde de aynı etkisini sürdürmektedir. Oysaki ölüm, doğum gibi, yaşam gibi fizyolojik bir olaydır ve kaçınılmazdır. Ölüm ve ölüm korkusu günümüz insanının gelişmişliğine rağmen çaresini bulamadığı bir olgudur⁴³ ve her canlı ölümü tadacaktır.⁴⁴

Hemen her insanda az ya da çok ölüm korkusu vardır. Bu korkuya belirsizlik, bedeni kaybetme, acı duyma, yalnızlık, yakınlarını kaybetme gibi korkular yol açmaktadır.⁴⁵ Ölüm korkusu ve ölümsüzlük arzusunun bütün insanlar için değişmez bir psikolojik gerçek olduğu kabul edilmekle birlikte, her insanda meydana getirdiği davranış tarzı aynı değildir. Kişilerdeki ölüme karşı gelişen tavrın şekillenmesinde, dinî, tıbbî, ekonomik ve ideolojik etkilerin rolü büyüktür. Kişinin cinsiyeti, yaşı, fiziksel ve psikolojik sağlığı, entelektüel kapasitesi, acıyı, üzüntüyü ve çaresizliği tolere etme yeteneği, meslekî ve sosyal becerileri, yasa ilişkin önceki yaşantıları ve günlük yaşama ilişkin ortaya çıkan problemlerle baş etme yeteneği, dini ile ilişkisi ve hatta yaşam dolgunluğu da ölüme karşı verilen tepkileri farklılaştırmaktadır.⁴⁶

Ölüm karşısında duyulan korku, insanı, bazı dönemlerde ölüme karşı gelme ve ölümü yok etme arayışlarına yöneltmiştir. İlahî dinler dışındaki inanç

---

⁴² Süheyl Ünver, **Eski Mısırda, İslam Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında**, İstanbul, 1993, s. 581.

⁴³ Faruk Karaca, “Ölümlerle İlgili Davranış Örüntüleri Açısından Modern Batı ve Türk-İslam Kültürü”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, s: 12, Erzurum, 1999, s.65.

⁴⁴ Kur'an, Ankebut, Ayet 57.

⁴⁵ Murat Yıldız, **Ölüm Kaygısı ve Dindarlık**, İzmir, 2006, s. 46; Orhan Cezmi Tuncer, **Anadolu Kümbetleri I- Selçuklu Dönemi**, Ankara, 1986, s. 253.

⁴⁶ Olcay Çam, Ayşegül Bilge, Gülseren Keskin, **Gidenler ve Geride Kalanlar**, İzmir, 2010, s. 27, 33; Mustafa Yüksel Erdoğan, “Farklı Dinlerdeki Bireylerin Ruhsal Belirtileri İle Ölüm Kaygısının Yordanması”, **Erciyes Tıp Dergisi**, 2008:30(2), s. 85.

sistemlerinde bir takım tanrılara ölümsüzlük addedilerek, ölümsüzlük arayışı ifade edilmiştir. İlâhî dinler bu duyguları disipline etmeye çalışmışlar, ama tamamen ortadan kaldırmaları mümkün olamamıştır.⁴⁷ Ölüm ötesine duyulan inanç bazen insanlar için teselli olmuş ve korkularla baş etmede yardımcı olmuştur. Bazen de hesap, sorgu ve ceza olguları bu korkunun artmasına yol açmıştır. Yine de en büyük teselli, ilâhî dinlerde var olan öldükten sonra da hayatın devam ettiğine duyulan inanç olmuştur.⁴⁸

Ölüm korkusu ve kaygısı her zaman ve her yerde bulunur ve hayatımızı derinden etkiler. Hayat enerjisinin büyük bir kısmı ölüm gerçeğinin inkârında harcanır.⁴⁹ Ölümsüzlük arayışının toplumlara yansımalarının belirtilerini gösteren hikâyelere göz atıldığında, literatüre geçmiş ciddi kaynaklar ortaya çıkmaktadır. Türk kültür ve inanç sisteminde suyun ölümsüzlük verdiği inandırılmış ve “bengisu” kavramıyla ifade edilen bu suyu elde etmek, ölümsüzlüğe ulaşmak isteyenlerin bulmak için çaba sarf ettikleri bir hedef olmuştur. Daha sonraları bengisu, İslâm kültürüyle oluşan sentezde “âb-ı hayat”a dönüşmüştür. “Âb-ı hayât”ın, kaynağı karanlıklar demek olan zulmât, zulumât, zulmet denilen ve membaı meçhul diyarda bulunan su olduğuna, içenin ölmeyeceğine, dünya durdukça yaşayacağına inanılmıştır.⁵⁰ Ayrıca, içenin ebedî hayata kavuşması, ölümden kurtulması, öldürülse bile tekrar dirilmesi, ihtiyarsa gençleşmesi, hastaysa iyileşmesi gibi genel telakkilerin dışında âb-ı hayâtın, vahdet sırrına ermek olduğuna inanılmıştır.⁵¹

Tanatoloji (yun. thanatos ölü ve logos bilimden fr. thanatologie), ölümün belirtilerini, şartlarını, sebeplerini ve mâhiyetini inceleyen bilim dalıdır.⁵² Ölümün yol açtığı veya ölüme yol açan çeşitli durumların araştırılması, ölenin sevenleri tarafından yaşanan keder ve benzeri tecrübelerin incelenmesi ve daha geniş bir şekilde ölüme karşı toplumun tavırlarının incelenip, tanımlanmasını içerir. Esasen bu

⁴⁷ **Kitab-ı Mukaddes**, ABD, 2009, Yaratılış, Bölüm 50, 2. 3. ve 26. ayetler.

⁴⁸ Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, Ankara, 2010, s. 100.

⁴⁹ Erdoğan, s. 84.

⁵⁰ Ahmet Talat Onay, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, Ankara, 1992, s.7; Ahmet Yaşar Ocak, **İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü**. Kabcacı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 48.

⁵¹ Âmil Çelebioğlu, “Âb-ı Hayat” Mad., **İslam Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, 1998, s.3

⁵² Meydan Larousse, “Mumyalama” **Büyük Lügat ve Ansiklopedi**, İstanbul, 1972, C. XI, s. 870.

bilim dalı, mumyalamanın temelindeki duyguyu tespit edebilmemiz açısından büyük önem taşımaktadır.

Ölüm ve sonrası ile ilgili farklı inançlar, cenaze merasimleri ve mezarların farklı şekillenmesi sonucunu doğurmuştur. Her çağ ve her kültürün bu konudaki uygulamaları farklılık gösterir. Bu davranış şekillerinin en önemlilerinden biri de cesedin muhafazasını sağlayan mumyalamadır. Farklı çağlarda ve farklı kültürlerde farklı dayanaklara göre yapılan bu işlemin temelinde ölüm karşısında duyulan üzüntü ve bu üzüntüyü biraz da olsun azaltmak için cesedi bozulmaya karşı koruma ve bir müddet daha sanki yaşıyormuş gibi avunma ihtiyacı vardır.

Mumyalamayı bir sanat gibi icra eden Eski Mısırda da, anlaşılan insanlar hep ebediyen yaşama arzusu duymuştur. Dinî düşüncenin gittikçe vuzûha kavuşmasıyla da, bu arzu bir inanç şeklini almıştır: inanişâ göre, ölümden sonra ruh tekrar bedene girmektedir ve kişi kendi vücuduyla karşılaştığında onu tanıyabilmelidir. Sonrasında bu bütünlüğü korunmuş olan vücutta tanrılarla birlikte daha iyi yaşamaya devam etmektedir. Şu halde cesedi ilânihaye muhafaza etmek lazımdır.⁵³ Kızgın çöl kumları arasında bozulmamış cesetlerin bulunması da bunun olabirliği konusunda inançlarını güçlendirmiş, bu işi daha güçlü bir inançla yapmalarını sağlamıştır.

Orta Asya'da hüküm sürmüş olan Türklerde, kağanların cenaze törenleri, âdeta şölen niteliğindedir. Bu şölenler büyük halk kabileleri, ordu ve yabancı elçilerin geçidi şeklinde yapıyordu. Kağanın ününe ve büyüklüğüne göre yabancı devlet adamlarının katılımı şarttı ve törenler tam manasıyla uluslararası bir organizasyondur.⁵⁴ Bu organizasyonun layıkıyla hazırlanması için Türkler, cenazelerini yılda iki kez gömmeyi âdet edinmişlerdi. Sonbaharda ağaçlar yaprağını döktüğünde ölen kişinin cesedi ilkbaharda yapraklar yeniden yeşerdiğinde uygun bir günde gömülürdü. İlkbaharda ölen kişinin cesedi de sonbaharda ağaçlar yaprağını döktüğünde gömülürdü. Bu işlemlerin lâıykıyla yerine getirilmesi ve istenen zamana

⁵³ Barry, s. 22; Okçu ve Usta, s. 93; Kate Kelly, **The History Of Medicine Early Civilizations Prehistoric Times To 500 C.E**, Newyork, 2009, s.37.

⁵⁴ Bahaddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul, 1988, s. 758; Jean Paul Roux, **Eski ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm**, Çev: Aykut Kazançgil, İstanbul, 1999, s. 233; Nejat Diyarbakirli, **Orkun-Sanat Tarihi**, S: 3, Nisan 1992, s. 9.

ulaşılması için, cesedin bozulmasının önüne geçmek gerekiyordu. Bunu sağlayacak işlem de cesedi mumyalamaktı.⁵⁵

Diğer bir gerekçe, cesetlerin konduğu büyük yapılar olan kurganların yapımı için çok emek harcanması ve zamana ihtiyaç duyulması bakımından, bu sürede cesedin bütünlüğünü korumanın zorunlu olmasıydı.⁵⁶ Kurganlar Türk kültürünün en önemli kalıntıları idi ve cenaze mutlaka bu tip mezarlara gömülüyordu. Kurganın büyüklüğü kişinin sosyal durumuna göre değişiyordu. Sıradan kişiler için küçük kurganlar yapılırken, devlet büyüklerinin mezarları daha gösterişli ve büyük olarak inşa ediliyordu.

Bir başka sebep, ölümden sonra hayatın devam ettiği inancı ile bağlantılı olarak, cesedin bütünlüğünü ve şeklini koruma isteği idi.⁵⁷

Ortaçağ Avrupa'sında, uzak diyarlarda ölen devlet büyüklerinin kolay taşınmasını sağlamak için kaynatma yöntemi yanında tahnit de yapılıyordu. Kaynatma yöntemi özellikle Almanlar arasında başvurulan bir usuldü. Bu işlemde kollar ve bacaklar gövdeden kesilerek ayrılır, cenaze parça parça edilir, elde edilen parçalar kaynatılır ve bu kaynatmadan arta kalan iskelet kısımları memlekete götürülürdü.⁵⁸ Daha sonraları bu âdet yerini çoğunlukla mumyalamaya bırakmış ve giderek kaynatma işlemi ortadan kalkmıştı.

İslâm dini, ölüyü hemen toprağa gömmeyi telkin etmiştir. Mâide sûresinin 31. ayeti, Hz Âdem'in çocukları arasında geçen olayda, Kabil'in Habil'i öldürmesi olayını anlatmaktadır. Kabil kardeşinin cesedini ne yapacağını düşünürken, kendisine

---

⁵⁵ Jean Paul Roux, **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, Çev: Lale Arslan, İstanbul, 2001, s. 63; Tuncer, s. 188; Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, TTKB, Ankara, 1972, s. 177; İlhami Durmuş, **İskitler (Sakalar)**, Ankara, 2008, s. 58; Diyarbakirli, s. 9.

⁵⁶ Alim Karamürsel, "Eski Türklerde Defin Törenleriyle İlgili Usul ve Adetler", **Tarih ve Toplum Dergisi**, C:13, S: 22, 1990, s. 24; Tuncer, s. 257; Nejat Diyarbakirli, **Hun Sanatı**, MEB, İstanbul, 1972, s. 23; Durmuş, s. 58.

⁵⁷ Durmuş, s. 58; Yaşar Çoruhlu, "Kurgan ve Çadır (Yurt)'dan Kümbet ve Türbeye Geçiş", **Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu**, 18-20 Aralık 1998, İstanbul, s. 54.

⁵⁸ Walter Altet, "**Ortaçağ Avrupa'sında İnsan Ölümlerinin Seksiyonu (Otopsi) Hakkında En Eski Haberler**", Haz: Perihan Çambel, İstanbul, 1944, s. 10.

ölü bir kuşu toprağı eşeleyerek gömmeye çalışan karga gönderilmiştir. Kabil de bunu örnek alarak kardeşinin cesedini toprağına gömmüştür. Bu ayette ölünün toprağına gömülmesi uygulamasına tavsiye olduğu düşünülmektedir.

İslâm'ın kabulünden sonra Müslüman Topluluklar arasında mumyalama işlemi giderek azalmışsa da, eski gelenekler hemen terk edilmemiş ve benzer gerekçelerle mumyalama yapılmaya devam edilmiştir. Özellikle Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde bu uygulama varlığını yoğun bir şekilde göstermiştir. Selçuklular döneminde devlet büyüklerinin hemen hepsi mumyalanmıştır.⁵⁹ Geleneğin terk edilmesi ve alışkanlığın bırakılması kolay olmamıştır.

Osmanlı Dönemine gelindiğinde mumyalama, öncelikle sefer esnasında uzak diyarlarda ölen hükümdarın cesedini ülkeye nakil ederken cesedin bozulmasını önleme amacına dönük yapılmıştır.⁶⁰ Kanuni Sultan Süleyman (Ö. 1566)'ın Zigetvar'da ölümünün ardından mumyalanması bunun en açık örneğidir.

Mumyalama gerekçelerinden biri de Sultan'ın ölümüyle ortaya çıkması muhtemel olan karmaşanın önüne geçip, gerekli tedbirleri alana kadar zaman kazanma ihtiyacıdır. Nitekim Çelebi Mehmed (Ö. 1421)'in cenazesi bu sebeple mumyalanmıştır.⁶¹

Cenazenin hemen defnedilememesi durumunda ortaya çıkan kokunun giderilmesi de tahnit etmenin diğer gerekçelerinden biridir. Fatih Sultan Mehmed (Ö. 1481) ve oğlu Şehzade Mustafa (Ö. 1474)'nın tahnit edilmelerinin nedeni de budur.⁶²

Günümüzde ise tahnit, mumyalama, ambomaj, ilaçlama, bir cesedin mikroorganizmalardan arındırılarak dezenfekte edilmesi ve geçici olarak cesedinin çürümesini önleme amacına yönelik yapılmaktadır. Özellikle sıcak havada ve uzak

⁵⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri**, Ankara, 1988, s. 85.

⁶⁰ Patıroğlu, s. 28; Süheyl Ünver, **Hekim Konyalı Hacı Paşa Hayatı ve Eserleri**, İstanbul, 1993, s. 75.

⁶¹ Hakkı Önkal, “**Türk Türbe Mimarisinde Cenazelik Katının Gelişmesi**”, Türk Kültürü, Yıl: XXVI, Sayı: 307, 734.

⁶² Gilles Veinstein, “**Osmanlılar ve Ölüm**”, Çev: Ela Güntekin, İletişim Yay., İstanbul, 2007, s. 264.

illere gönderilecek cenazeler, ilaçlanarak tahnit edilmekte ve bozulma geçici olarak önlenmektedir.⁶³ Bunun yanında cesedin özellikle Batı'da, teşhir için bekletilmesi esnasında mikroorganizmaların tehlike oluşturmasını, cesedin görünümünün bozulmasını engellemek için de tahnit yapılmaktadır. Ayrıca adli tıpta kimlik tespitinin yapılması, ölüm sebebinin tespit edilmesi gibi benzeri gayelerle ve zaman kazanmak amacıyla da tahnit işlemine başvurulmaktadır.⁶⁴

Bir başka yöntem de son zamanlarda popülerlik kazanmış bir mumyalama yöntemi olan plastinasyondur. Bu işlem, vücudun uzun süreli korunarak, insanlar tarafından daha iyi tanınmasını sağlamak, özellikle tıp öğrencilerinin insan anatomisini daha yakından tanımaları amacını gütmektedir. Bu işlem ile vücut, istenen tarzda tasarlanarak şekillendirilir.⁶⁵ Plastinatların şekillerine bakıldığında cesetlerin varlığının devam etmesi amacının da var olduğu gözlenmektedir.

1.4. MUMYALAMANIN KÜLTÜR TARİHİ VE TIP TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Mumyalama, insan vücudu üzerinde yapılan bir ameliye olması ve bu ameliyede insanı sağlığına kavuşturmada da kullanılan ilaç ve bitkiler ve cerrahi işlemlerin kullanılması yönünden tıp tarihi alanında önemli bir yere sahiptir. Korunan insan vücudu ve bunlar üzerinde tespit edilen bulguların bugün yorumlanması da kültür tarihi açısından da büyük öneme sahiptir. Bu bakımdan mumyalar, hem tıp tarihi hem de kültür tarihi açısından, tarihin her devresine tanıklık etmiş birinci derecede kaynaklılardır.

Mumyalama, yapıldığı dönem için sağladığı yararlar açısından olduğu kadar, bugüne kadar gelmiş sağlam mumyaların dönemlerine ışık tutması yönüyle de önemini korumaya devam etmektedir. Mumyalamanın yöntemleri, mumyalayan kişiler, bu işlem için kullanılan maddeler tıp tarihi açısından büyük önem arz ederken; aynı zamanda mumyalanan kişinin içinde yaşadığı toplumun yapısı,

---

⁶³ Okçu ve Usta, s. 93; Zeki Soysal, Canser Çakalır, **Adli Tıp**, c. I, İstanbul, 1999, s. 143.

⁶⁴ Soysal ve Çakalır, s. 143.

⁶⁵ http://www.bodyworlds.com/en/gunther_von_hagens/life_in_science.html, (20.08.2011).

insanları cesetlerini mumyalamaya götüren sebepler, mumyalamada kullanılan metot ve malzemelerin farklı zaman ve coğrafyalarda farklılıklar göstermesi, mumyalanan kişinin sosyal ve ekonomik durumu ve daha pek çok gerekçe ile de kültür tarihine katkıda bulunmaktadır. Mesela kullanılan mumyalama yönteminin zahmetli ve pahalı olması, bize mumyanın kendi dönemi ve kişinin kendi sosyal statüsünün yüksek olduğunu veya zengin bir kişiye ait olduğunu gösterir. Ayrıca toplumun gelenek ve ananelerini, defin törenlerini, toplumun bireylerinin geçirdiği hastalıkları da göstermektedir. Hatta günümüzde yapılan paleoradyolojik çalışmalarda, mumyalanan kişinin yaşı, ırkı, cinsiyeti, boyu, kemik yapısı gibi bilgiler elde edilebilmektedir.⁶⁶

Mısır'da tıbbın gelişmesinde en önemli olan unsurlardan biri mumyalama idi. Mumyalama yapan kişilerin bu işlem sırasında iç organlarının çıkartılıyor olması, insan vücudunun içinin düzenli olarak gözlenmesine olanak veriyor ve insan anatomisi hakkında temel bilgiler edinilmesini sağlıyordu. Bundan dolayı, erken Mısır tıbbında anatomi ve fizyoloji yeterince ilerlemiş olmasa da onlar, mumyalama yapmayan diğer kavimlere göre daha ileri durumdaydılar.⁶⁷ Tıbbın diğer dalları ise çok gelişmişti. Hem günümüze kadar gelebilmiş olan mumyalanmış insan vücutları, hem de çok sayıdaki papirüs bize mükemmel cerrahi tekniklerine dair kanıtlar sunmaktadır.⁶⁸ Bunun yanında cerrahide dikiş usulünü ilk defa onların kullanmış oldukları düşünülmektedir.⁶⁹

Mısır kaynaklarından anlaşıldığı kadarıyla, rahipler aynı zamanda doktorluk görevini de ifâ ediyorlardı. Bu rahiplerin, mumyacılara ile arasında ilişki olduğu görülmektedir. Bunun yanında hem hastalıkların tedavisi hem de ölenlerin bedenlerinin korunması için benzer yöntemler kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Eski Mısır'daki doktorlar, cerrahi ve otopsinin yanında, mumyalamadan

---

⁶⁶ Janet C. Gardner ve Diğerleri, "Paleoradiology In Mummy Studies: The Sulman Mummy Project", **Canadian Association Of Radiologists Journal**; October 2004; 55,4, s.228.

⁶⁷ Aydın Sayılı, **Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp**, Ankara, 1966, s. 140.

⁶⁸ Ralph Jackson, **Roma İmparatorluğunda Doktorlar ve Hastalıklar**, Çev: Şenol Mumcu, Homerkitabevi, İstanbul 1999, s. 6.

⁶⁹ Levent Öztürk, **İslam Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler**, İstanbul, 2006, s. 45; Sevim Tekeli, **Bilim Tarihi**, 2. Baskı, Ankara, 1997, s. 11.

dinî telkinlerle tedaviye kadar çeşitli alanlarda faaliyet gösteriyordu. Dikkatli yapılan gözlemler sonucunda, cerrahi bilgi ve temel anatomi bilgisi ilerlemiş, bu uygulama Mısır'lıların hem dinî hem de günlük hayatında önemli bir yer edinmişti.⁷⁰

İnsanları tedavi etmede kullanılan ilaçlarla, cesetleri mumyalamada kullanılan ilaçlar incelendiğinde, aralarında çok büyük farklar olmadığı görülmektedir. Mesela, kâfur, sandal ağacı yağı, gülsuyu ve şarap kalp hastalıklarının tedavisinde başvuru ilaçlarının yapımında kullanılan bitkilerdi. Sandal ve kâfurun antiseptik özelliği, gülsuyunun serinletici etkisi vardı.⁷¹ Dolayısıyla gülsuyunun ateş düşürücü ve ağrı kesici etkisi bulunmaktaydı. Kan durdurucu olarak şap kullanılmıştır.⁷² Yine Ebers Papirüsleri yaklaşık beş yüz maddeden yapılan 876 farklı reçeteden bahseder. Her bir reçete genellikle çok içeriklidir. Hem aktarılan bilgiler, hem papirüslerden elde edilen verilerden elde edilen ilaç bilgileriyle mumyalamada kullanılan malzemelerin çoğunun aynı olması bunu doğrulamaktadır.⁷³

---

⁷⁰ Bruwier, s. 1.

⁷¹ Esin Kâhya, "On Beşinci Yüzyılda Yaşamış Bir Hekimimiz: Mümin b. Mukbil", **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiriler**, 17-19 Şubat 1988, TTK, Ankara, 1992, s. 97.

⁷² Meral Aşçıoğlu, "Şerafeddin Sabuncuoğlu'nun Cerrahiye-i Haniyyesinde İlaç ve Merhemler", **Şerafeddin Sabuncuoğlu (1386-1470)**, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yay., Kayseri, 1985, s. 193.

⁷³ Kelly, s. 41.

İKİNCİ BÖLÜM

MUMYALAMA MALZEMELERİ VE TEKNİKLERİ

2.1. MUMYALAMADA KULLANILAN MALZEMELER

Mumyalamada kullanılan maddeler, dönemlere ve bölgelere göre değişiklik arz etmektedir. Bu değişikliğin çeşitli sebepleri vardır. Önceden daha az kullanılan malzemeler, tecrübe ve malzemeye ulaşım kolaylığına göre giderek artış göstermiştir. Aynı dönemde ve coğrafyada olsa bile, malzemelerin ölenin sosyo-ekonomik durumu göz önüne alınarak; ayrıca toplumun içinde bulunduğu savaş-barış, kıtlık-bolluk dönemlerine göre de değişiklik gösterdiği görülmektedir.

Kullanılan malzemelerden yola çıkılarak, tek bir mumyalama reçetesi verilmesi olanaksızdır. Bu işlemin ana prensibi, vücudun suyunu kaybettirmektir. Yüzde yetmiş su olan vücudun su ve yağlardan arındırılarak tam bir salamura halini alması, daha sonrada uygun saklama koşullarının hazırlanması, birçok kimyasal maddeye ve bitkilere ihtiyaç doğurmaktadır.

Kullanılan maddeler hakkında geniş literatür bilgisi mevcuttur. Herodot'tan itibaren bu maddelerin adları zikredilmeye başlanmıştır. Bunun yanında daha sonraki mumya incelemelerinde de bu maddeler büyük oranda tespit edilebilmiştir. Bu maddeleri:

- A. Eritici ve Kurutucu Maddeler
- B. Dolgu Maddeleri
- C. Aromatik Maddeler
- D. Koruyucu Maddeler olmak üzere gruplandırılabiliriz.

2.1.1. Eritici ve Kurutucu Maddeler

Vücudun yüzde yetmiş sudur ve su mikroorganizmaların yaşaması ve çoğalması için gerekli ortamı sağlar. Nemli bir ortamda üreyen mikroorganizmalar, cansız vücudun hızla bozulmasını ve kokuşmasını sağlarlar. Nemli olan vücut hemen çürümeye başlar. Bu yüzden mumyalamada öncelikli olarak yapılması gereken

vücudu su ve yağdan arındırmaktır. Bu amaçla kullanılan maddelerin başında natron ve tuz gelmektedir.

Ayrıca eritilmesi ve kurutulması gereken diğer kısımlar da iç organlardır. Bunlar sıvı yönünden daha yoğun ve yumuşak dokular olduklarından, bozulmanın en erken başladığı bölgelerdir. Bu sebeple ya hızla vücuttan çıkartılarak atılmalı ya da kurutma işlemi uygulanarak bozulmanın önüne geçilmelidir.

Mumyalamanın asıl amacı bozulmanın önüne geçmek olduğu için, kurutucu ve eritici maddeler mumyalamanın ana öğeleridirler.

2.1.1.1. Natron

Vâdî Natrun, Mısır'da bir bölgenin adıdır. Kâhire'nin yaklaşık 100 km kadar kuzeybatısında, el-Buheyre vilayetinde bulunmaktadır. Natronun bu bölgede yoğun olarak bulunmasından dolayı bu adı almıştır. Bölgede natron içeren sekiz adet alkali göl bulunmaktadır ve bu göller deniz seviyesinin yaklaşık yirmi üç metre altındadır. Natron hemen hemen bütün alkali kaplıca sularında çözelti şeklinde bulunur.⁷⁴

Natron hidratlı doğal sodyum karbonat, $\text{Na}_2\text{CO}_3 \cdot 10 \text{H}_2\text{O}$ bileşiğine verilen addır.⁷⁵ İbni Sina'ya göre natron tuzdan daha kuvvetlidir ve kurutma eritme etkisi açısından onunla ayrı etki şekline sahiptir. Fakat natronun kabız etkisi yoktur.⁷⁶ Natron, İbn Sina tarafından boraks ve burkü'l-ermenî olarak da zikredilmiş olmasına rağmen boraks ve burkü'l-ermenîden farklı bir maddedir.⁷⁷

Natronun, yemek sodası veya karbonat olarak günlük hayatımızda kullanımı devam etmektedir.

⁷⁴ Pars Tuğlacı, **Okyanus Türkçe Sözlük**, c. III, İstanbul, 1971, s. 2098.

⁷⁵ <http://www.buyukturkcesozluk.net/kelime/natron.html> , (20.08.2011).

⁷⁶ İbn Sina, **El-Kanun fi't Tıp**, II. Kitap, Çev. Esin Kâhya, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s.414.

⁷⁷ İbn Sina, s. 414; Kelly, s.38.

Natron mumyalama işleminde eritici ve kurutucu maddelerin en yaygın ve en önemli olanıdır. Mumyalama işlemi natronla başlar. Bazen yerine başka maddeler kullanılmış olsa da, natron için mumyalamanın asıl ögesidir demek abartılı bir ifade olmaz.

2.1.1.2. Tuz

Mumyalamada kullanılan tuz, sodyum klorürdür. Doğada denizlerde çözülmüş olarak sıvı ve tuz madenlerinde katı halde bulunmaktadır. Tuzun dezenfekte edici, eritici ve kurutucu etkileri yanında, kabızlık etkisi de vardır ve gaz gidericidir.⁷⁸

Bazen natron yerine mumyalamada tuz kullanılmıştır. Dr. El Smith, Firavun Menfith mumyasında yemek tuzundan bir tabaka bulmuştur. Aynı şekilde bir başka mumyada da tuza rastlanmıştır. Milattan önceki devirlerde mumyalamada nâdir olarak tuzun kullanıldığı bilinmektedir. İlerleyen zamanlarda ise natron kullanımı azalmış ve yerini tuz almıştır.⁷⁹ Murry Bayari, iki kardeşe ait cesetleri tetkik ederek, bunlardan birinin yemek tuzu, diğerinin ise şap ile tahnit edildiğini tespit etmiştir.⁸⁰ Tuzun Altay Türklerinde boşaltılan iç organların yerine doldurularak dolgu maddesi olarak kullanıldığı da ulaşılan bilgiler arasındadır.⁸¹

2.1.1.3. Boraks

İbn Sina'nın, natronun bir adının da boraks olduğunu belirttiğini yukarıda işaret etmiştik. Fakat boraks ile natron farklı kimyasallardır. Boraksın kimyasal formülü $Na_2B_4O_7 \cdot 10H_2O$ olup, natronun yapısından oldukça farklıdır. İbn Sina'nın verdiği bilgilere göre Boraksın en iyi cinsi Ermeni cinsi olup, hafif, kolayca dağılan, sünger gibi beyaz olanlarıdır. Gül gibi ve kırmızı olanlar yakıcıdır. Tuzla boraks mukayese edilirse, boraks yenmez. Boraksın köpüğü kendinden daha yumuşaktır.

---

⁷⁸ İbn Sina, s.400

⁷⁹ Süheyl Ünver, *Eski Mısırda, İslam Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında*, s. 584; C. W. Ceram, *Tanrılar, Mezarlar, Bilginler*, Çev: Hayrullah Örs, MEB Yay., İstanbul, 1964, s. 147; *Herodot Tarihi*, s. 157.

⁸⁰ Süheyl Ünver, "*Eski Mısırda, İslam Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında*", s. 584.

⁸¹ Jean-Paul Roux, *Eski ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*, s. 233.

Onun köpüğünde de içindeki etki vardır. Köpüğü cam gibidir, kristal yapıdadır, çabuk dağılır. Parlatma etkisi vardır. Yıkayıcı ve temizleyicidir.⁸² Vücudun etkin bir şekilde kurumasını sağlar. Dokuları korur. Enzimler ve mikroorganizmalar susuz işlev kazanamayacaklarından dolayı, dokuların kurutulması bozulmayı önler ve fiksatif olarak görev yapar.⁸³ Bu etkilerinden dolayı boraks mumyalamada kullanılan bir madde olmuştur.⁸⁴

2.1.1.4. Şap

Şaplar çift tuz grubuna giren bileşiklerdir. Genel formülleri $[Me^{+1}Me^{3+}(SO_4)_2 \cdot 12H_2O]$ şeklindedir. Burada $Me^{+1}=K^+, NH_4^+, Rb^+, Cs^+, Tl^+$, $Me^{3+}=Al^{3+}, Fe^{3+}, Ga^{3+}, Jn^{3+}, Cr^{3+}, V^{3+}$ şeklinde ifade edilebilir. Mumyalamada kullanılan şap genellikle alüminyum ve potasyum sülfattan oluşmuş çift tuzdur ve antiseptik özelliği vardır.⁸⁵ Konyalı Hekim Hacı Paşa şapın mumyalamada kullanıldığını belirtmiştir.⁸⁶ Ayrıca mumya araştırmalarında cesetler üzerinde yapılan incelemelerde, şapın cesetler üzerinde tespit edilmiş olması da bunun kanıtıdır.⁸⁷ Şapın, natron ve tuz gibi kurutucu etkiye sahip olmasından dolayı, mumyalamada cesedin suyunu gidermek ve dezenfekte etmek amacıyla kullanılmış olduğu düşünülmektedir.

2.1.1.5. Sirke

Sirke, yemeklerde, salatalarda tatlandırıcı olarak veya salamura gibi işlemlerde koruyucu olarak kullanılan ekşi meyve suyudur. Bu meyve suyu çoğu zaman yoğun asitli, üzüm, elma gibi meyvelerden elde edilmektedir. Bir başka

---

⁸² İbn Sina, s.414

⁸³ Kelly, s.38.

⁸⁴ Tuncay Uslu, “**Bor Madeninin Enerji Kaynağı Olarak Kullanılması**”, TMMOB Türkiye VI. Enerji Sempozyumu- Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye Gerçeği, 22-24. 10. 2007, Ankara, s. 417; Hasan Ali Uzun, Borlama ile Yüzeyleri Sertleştirilen Çeliklerin Aşınma ve Korozyona Karşı Dayanımlar, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Isparta, 2002, s. 9; Âdem Turhan, Borlamanın Paslanmaz Çeliğin Radyasyon Zırlama Özelliğine Etkisinin Araştırılması, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Isparta, 2008, s. 41.

⁸⁵ Mehmet Ali Ağakay, **Türkçe Sözlük**, TDK Yay., 4. Baskı, Ankara, 1966, s. 673.

⁸⁶ Patiroğlu, s. 29.

⁸⁷ Ünver, “Eski Mısırdaki İslam Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında”, s. 584; Okçu ve Usta, s. 94.

ifadeyle sirke, alkollü içkilerin veya şekerli ve nişastalı çözeltilerin mayalanmasıyla meydana gelen asetik asit (CH_3COOH) içeren sulu çözeltilerdir.

Sirke mumyalamada nadiren kullanılan maddelerdendir. Sirkeye batırılmış pamuğun, cesedin delik olan yerlerini kapamada kullanıldığı bilinmektedir.⁸⁸ Sirkenin antiseptik özelliği meşhurdur. Günümüzde bile hâlâ bu amaçla günlük hayatta kullanılmaktadır. Çiğ sebzelerin yıkanması esnasında, yıkama suyuna konan sirke, sebze ve meyveler üzerindeki zararlı mikroorganizmaları yok ederek antiseptik etki sağlar. Mumyalanmış cesette, vücuttaki delikleri ve açıklıkları kapatmak için kullanılan pamuğun sirkeye batırılması, burada muhtemel enfeksiyonların önüne geçmeyi sağlayacağından, bu amaçla kullanılmış olacağı düşünülmüştür.

Sirkenin antiseptik özelliğinin yanında serinletici ve kurutucu etkisi de belirtilmiştir.⁸⁹

2.1.1.6. Sedir Yağı

Sedir yağı, sedir ağacından (cedrus) elde edilen bir çeşit yağdır ve eritici etkisinden dolayı mumyalamada iç organların eritilmesinde kullanılmıştır. Anüsten içeri sedir yağının zerk edilmesinden sonra anüs pamukla kapatılıyor ve ceset bekletiliyordu. Daha sonrasında açıldığında bütün iç organlar erimiş halde dışarı çıkıyordu.⁹⁰

2.1.1.7. Kantaron

Bileşikgillerden hekimlikte kullanılan, sarı çiçekli, acı köklü, küçük bir bitkidir.⁹¹ Kanturyun, hypericum perforatum da denir.⁹² Bunun yanında sarı kantaron, kılıç otu, mayasıl otu, koyun kıran, binbir delik otu, yara otu ve püren olarak da bilinen kantaron, dünyanın birçok yerinde yetişen bir bitkidir.⁹³

---

⁸⁸ Ünver, “Eski Mısırda, İslam Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında”, s. 583.

⁸⁹ Yusuf Erdoğan, Celal Kırca, “Muhammed Bin Zekeriyya er-Razi'nin Besinler Kitabı”, **Ebu Bekir Razi (865-925)**, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, Kayseri, 1988, s. 59.

⁹⁰ Barry, s. 25; Berguin, s. 156; Patroğlu, s. 29.

⁹¹ Ağakay, s.401.

⁹² İbn Sina, 515.

⁹³ Çağatay Üstün, Santral Sinir Sistemine Etkili Tıbbî Bitkilerin Tarihsel Süreç İçinde ve Günümüz Tedavisindeki Yeri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1998, s. 15.

Özellikle sarı kantaronun, yaraları temizleyici ve iyileştirici, kabız yapıcı, hafif tatlılık ve parlaklık özelliği vardır.⁹⁴ Eski Yunan ve Roma Medeniyetleri zamanında kötü büyülere karşı koruduğuna inanılmıştı.

Antiseptik özelliğinin bulunmasından dolayı, mumyalamada koruyucu madde olarak kullanılmış olduğu düşünülmektedir.

2.1.1.8. Formaldehit

Molekül formülü CH_2O olan aldehit grubu bileşiklerin en basit üyesidir. Zehirli bir kimyasaldır. Formaldehit genellikle % 31'lik sulu çözeltisi şeklinde taşınır ve depo edilir. Bu çözeltiliye formalin denir. Formaldehit proteinler ile suda çözünmeyen bileşikler meydana getirdiğinden dolayı zehirlidir. Bu özelliği ve ucuz olması nedeniyle dezenfektan (mikrop öldürücü) olarak kullanılır. Gerek gaz hali, gerekse sıvı çözeltisi, kendisine özgü hoş olmayan bir kokuya sahiptir. Yüksek derişimlerde yanıcı bir sıvıdır. Tıbbî laboratuvarlarda koruyucu sıvı ve steril edici madde olarak kullanılmaktadır.

Formaldehit, proteinleri sertleştiririp çürümeleri önlediğinden biyolojik örneklerin saklanması ve tahnit işlemlerinde kullanılır. Bakterisid, fungusid, virüs, sporisid ve tüberkülosid etkilerinden dolayı sterilan olarak kullanılır.⁹⁵ Tahnitte en çok kullanılan kimyasal olan formaldehit proteinleri koagüle eder, dokuları büzer, sertleştirir ve rengini beyazlaştırır.⁹⁶ Modern tıpta, tahnitin en etkili, aynı zamanda da en yaygın kullanılan kimyasalıdır. Kullanımı çok pratiktir.

---

⁹⁴ İbn Sina, s. 515.

⁹⁵ Ahmet Songur, Sadık Öğüt, Oğuz Aslan Özen, H. Ramazan Yılmaz, Hüseyin Özyurt, "Subakut ve Subkronik Formaldehide Maruz Bırakılmış Sıçanların Akciğer Dokusunda CAT, SOD, ADA, XO Aktiviteleri ile MDA ve NO Düzeyleri", **Tıp Araştırmaları Dergisi**, C: 2, S: 3, 2004, s. 31; http://www.teksevgi.com/forum/forum_posts.asp?TID=158, (20.08.2011).

⁹⁶ Fatih Yağmur, Mustafa Körükçü, İ. Hamit Hancı, "Gömülmüş Cesetlerin İncelenmesi", **Sted**, C: 12, S: 4, 2003, s. 50.

2.1.1.9.Fenol

Bunların dışında, fenol de mumyalamada kullanılan kimyasal maddedir. Atatürk'ün mumyılanmasında kullanılan kimyasal maddelerin başında gelmektedir.⁹⁷ Fenol, bağlı oksijen molekülü taşıyan, başka bir deyişle hidroksit grubu taşıyan hoş kokulu bir alkol grubu kimyasaldır. En eski dezenfektanlardan biridir ve türevleri mikrop öldürücüdür. Fenol ve homologları toksik maddeler olup, hayvansal dokular üzerinde yakıcı etkiler meydana getirirler. Bu nedenle deriye temasından ve buharının solunmasından kaçınılmalıdır.⁹⁸

Modern ambomajda da yoğunluklu olarak kullanılmıştır.

2.1.2. Dolgu Maddeleri

Cesedin suyu ve yağının giderilmesi onun bozulmasını önlemenin ilk aşamasıdır. İkinci aşaması ise şeklin aslına uygun olarak korunmasıdır. Bunu sağlamak için çöken yerlerin ve boşlukların doldurulması gerekmektedir. Bunların başında karın ve göğüs boşluğu gelmektedir. Burada oluşan boşluk büyük bir boşluktur ve doldurulması zorunludur. Aksi takdirde, hem dış görünüş bozularak çökkün bir yapı ortaya çıkar, hem de boşlukta kalan hava ve zamanla oluşması muhtemel nem bakteri üremesi için uygun bir ortam olacağından cesedin bozulma süreci hızlanmaktadır.

Kafatası, göğüsler ve yanaklar da çeşitli dolgu maddeleriyle doldurulmuştur.

2.1.2.1. Cıva

Cıva (Hg) gümüş renginde bir maden olup, ısı-ölçer ve basınç-ölçer gibi fizik aletlerinin yapımında, aynacılıkta, altın ve gümüş madenlerinin çıkarılmasında kullanılır; birçok ilacın terkbine eklenir.⁹⁹ Oda sıcaklığında sıvı olarak kalabilen tek metaldir.¹⁰⁰

⁹⁷ Eren Akçiçek, **Atatürk'ün Sağlığı, Hastalıkları ve Ölümü**, İzmir, 2005, s. 279.

⁹⁸ Okçu ve Usta, s. 94.

⁹⁹ Ağakay, s.143.

¹⁰⁰ Feryal Halatçı, **Kimya Terimleri Cep Sözlüğü**, Doruk Yayınları, Ankara, 1991, s. 51.

Cıva (ziybak) mumyalamada, burun, beyin ve diğer boşlukların doldurulmasında kullanılmıştır.¹⁰¹ Hem yoğun olması hem de sıvı olmasından dolayı tercih edilen bir maddedir. Sıvı olması kolay uygulanmasını sağlamaktadır. Doldurulması istenen boşluğa şırınga edilip kapatılması yeterlidir. Boşluktaki her alana kolayca ulaşır, yerleşir ve hacim oluşturur.

Cıva Atatürk'ün mumyılanmasında da kullanılmıştır.¹⁰²

2.1.2.3. Balmumu

Balmumu, arıların peteklerini yapmak için, karın halkaları arasından saldıkları, yumuşak ve sarımsı maddenin adıdır.¹⁰³ Balmumu Mısır'da bolca bulunmaktaydı. Eritildiğinde reçine gibi yapışkan olan ve donunca katman oluşturan mum, daha çok tahnit tamamlandıktan sonra ağız, burun ve bacak arası deliklerini kapamak için kullanılıyordu.¹⁰⁴

2.1.2.4. Mum

Mum, parafin, donyağı ya da buna benzer yavaş yanan bir maddenin, genellikle pamuktan yapılan bir fitilin üzerine döküldükten sonra katılaştırılmasıyla hazırlanan bir maddedir. Mısır'da bulunmuş en az 5000 yıllık şamdanlardan anlaşıldığı üzere mum, antik çağın ilk buluşları arasındadır. Ortaçağda ise Avrupa'da kullanılan mumlar, donyağından yapılmaktaydı.¹⁰⁵

2.1.2.5. Pamuk

Mumyalamada bazen pamuk gül suyuna, bazen de sirkeye batırılmak suretiyle ağız, burun ve bacak arası deliklerin kapatılmasında sıkça kullanılıyordu.¹⁰⁶ Mumyılanan cesette, karın ve kafada, boşluk içinde zamanla birikmesi düşünülen

---

¹⁰¹ Ünver, Konyalı Hekim Hacı Paşa Hayatı Eserleri, s. 75; Patiroğlu, s. 29.

¹⁰² Akçiçek, s. 279.

¹⁰³ Tuğlacı, s. 228.

¹⁰⁴ Ünver, Eski Mısırda, İslam Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında, s. 584; Okçu- Usta, s. 93.

¹⁰⁵ Donyağı, hayvansal yağların pişirilerek eritilmesiyle ortaya çıkan ve oda sıcaklığında donarak katı halde bulunabilen yağlardır.

¹⁰⁶ Ünver, Konyalı Hekim Hacı Paşa Hayatı Eserleri, s. 75; Ünver, "Eski Mısırda, İslam Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında", s. 584.

sıvının dışarıya çıkmasını engellemek için bu deliklerin kapatılması gerekiyordu. Bazen de iç organlar çıkarılmadan mumyalama yapılıyor ve bu durumda bunların dışarı ile temasını keserek dışarı akmasının önlenmesi şarttı. Pamuk bu amaç için kullanılmakta idi. İyice kurutma işlemi uygulanan cesetlerde de ceset içine dışarıdan nem ve hava girmesini önlemek gerekiyordu. Dışarıdan hava ve nem girmesi cesedin bozulmasına yol açacağından bunun önüne geçilmesi zorunluluk idi.

2.1.2.6.Talaş

İç organların boşaltılmasının ardından çöken karın ve göğüs boşluğunun şeklinin korunması için kullanılan dolgu maddelerinin en önemlilerinin başında talaş gelmektedir.¹⁰⁷ Hem Mısır mumyalarında hem de diğer coğrafyalarda yapılan mumyalarda sıkça rastlanmaktadır.

2.1.2.7. Hurma Lifi ve Şarabı

Mumyalama da hurma (phoenix dactylifera) iki şekilde kullanılıyordu. Cesedin iç organlarının çıkarılmasının ardından, karın ve göğüs boşluğu hurma şarabı ile iyice yıkanarak temizleniyordu.¹⁰⁸ Temizlenen bu boşluk, dış görünüşün estetik olması için çeşitli dolgu maddeleriyle dolduruluyor ve sonra kapatılıyordu. Böylece karnın ve göğsün çökmesi önlenmiş oluyordu. Hurma lifi bu amaca hizmet eden dolgu maddelerinden birisidir.¹⁰⁹

2.1.2.8.Tütün

Patlıcangillerden, salkım veya küme çiçekli, uzun yapraklı nikotin içeren ve kurutulup kıyıldıktan sonra sigara yapılan bitkidir.¹¹⁰ Tütün (nicotiana) yapraklarında zambak, nişasta, reçine ve alkaloidler bulunur. Bu alkaloidler içinde miktarı en fazla bulunan nikotindir ve kötü kokuludur. Tütün yaprağından hazırlanan infüzyonların (%1) vücut parazitlerine karşı, sürülmek suretiyle kullanıldığı belirtilmektedir.

---

¹⁰⁷ Ceram, s. 147; Patiroğlu, s. 29.

¹⁰⁸ Barry, s. 22. Berguin, s. 156.

¹⁰⁹ Ceram, s. 147; Okçu- Usta, s. 94.

¹¹⁰ Doğan, s. 1331.

Nikotinin sülfat tuzlarının, ziraî mücadelede böcek öldürücü olarak kullanıldığı da not edilmiştir.

Tütünün anavatanı Amerika olarak bilinmesine rağmen, mumyalar üzerinde yapılan incelemeler sırasında, II. Ramses'in karnında tütün bulunmuştur. Bu maddenin Mısır'da yetiştiği veya buraya ne şekilde getirildiği konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Yalnızca bu bitkinin, mumyalamada dolgu maddesi olarak kullanılmış olduğu tespit edilmiştir.¹¹¹

2.1.2.9. Alçı, Toprak, Kil ve Kum

Yağı alınan ve kurutulan vücutta hacim kaybı olmasından dolayı görünüş yer yer bozulduğu için buraların doldurulması ihtiyacı doğmuştur. Özellikle kadınları göğüsleri ve yanakları çöktüğü ve dış görünüşü bozulduğu için, buralarda dolgu maddesi kullanılmış ve dış görünüş korunmaya çalışılmıştır. Bu alanlarda kullanılan en yaygın dolgu maddesi, kil, kum, alçı ve topraktır. Yapılan birçok mumya incelemesinde hem bu sözü edilen bölgelerde hem de karın ve göğüs boşluklarında bu maddelerin kullanıldığı ortaya çıkmıştır.¹¹²

Bunların dışında bazı meyvelerin ve çiçeklerin, özellikle soğanın, mumyalamada kullanıldığı bildirilmektedir.¹¹³ Frenk üzümü de karın boşluğuna konan maddelerden biri idi.¹¹⁴ Şibe de Pazırık kurganlarında tahnit edilmiş kadın ve erkek cesetlerinin incelenmesinde, buradaki cesetlerin iç uzuvları ve kafataslarının boşaltılmış, içleri kokulu ot, kozalak ve toprakla doldurulmuş olduğu tespit edilmiştir.¹¹⁵ Mısır'da bazen zengin ailelerin cesetlerinde Lübnan sediri ve akasya ağacı yaprağı kullanılıyordu. Çünkü çok nadir bulunan bu ağaçlar oldukça pahalıydı ve ancak zenginler için kullanılıyorlardı.¹¹⁶ Osmanlı döneminde Mustafa Çelebi'nin

¹¹¹ Martin Castello, "Mumyanın Esrarı", **Bilim ve Teknik Dergisi**, Mart, 1984, s.12.

¹¹² Ceram, s. 147; Ünver, "Eski Mısırda, İslam Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında", s. 583; Okçu ve Usta, s. 94.

¹¹³ Ünver, "Eski Mısırda, İslam Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında", s. 584.

¹¹⁴ Albert Champdor, **Mısır'ın Ölüler Kitabı**, Çev: Suat Tansuğ, İstanbul, 1998, s.94

¹¹⁵ Âlim Karamürsel, "Eski Türklerde Defin Törenleri İle İlgili Usul ve Adetler", s. 24.

¹¹⁶ Barry, s. 26.

mumyalanmasında iç organların boşaltılmasının ardından karnın bal ve yulaf ile doldurulduğu bilinmektedir.¹¹⁷

Boşaltılan yerlere doldurulan bu maddeler ve güzel kokulu otların cesedi kötü ruhlardan koruduğuna inanılıyordu.¹¹⁸

2.1.3. Aromatik Maddeler

Mumyalamada vücudu korumanın yanında estetik kaygılar da önemliydi. Bundan dolayıdır ki, insanlar cenazelerini mummyacıya götürdükleri zaman modeller üzerinden seçim yapmakta ve bu yaptıkları seçim mumyalamanın maliyetini ortaya koymaktaydı. Mumya üzerinden estetik ihtiyacın karşılanması isteği, harcanan zaman, kullanılan malzeme ve iş gücünü kat kat arttırmaktadır. Yükselen bu maliyetle kurumuş ve artık ruhsuz bir et yığını yerine, halen canlı gibi görünen ve güzel kokan bir mumya teslim alınmaktadır. Dolayısıyla hala yaşıyormuş gibi görünen vücut, yakınlarının acısını azaltmada etkili olmaktadır.

Mumyalamada kullanılan aromatik bitkiler çok çeşitlidir. Bunlar, artık yaşamayan ve bir et yığını haline gelmiş olan insandan yayılması beklenen kötü kokuları bertaraf etmektedirler.

2.1.3.1. Lavanta

Lavanta (lavandula) bu tür işlemlerde en çok kullanılan bitkidir. Ballıgillerden çalı görünümünde, dip kısmı odunumsu, sap ucunda temmuz ayından eylül ayına kadar başak şeklinde açılan, mavi, mor ve koyu kırmızı çiçekleri olan bir bitkidir. İtiryat ve kozmetikte çok kullanılır.¹¹⁹ İbni Sina da lavanta için çeşitli tarifler vermiştir. Buna göre lavanta, ustuhüdüs, karabaş, lavandula stoechas adlarıyla da bilinir. Arpaya benzeyen bir bitkidir. Kırmızı tüylü küçük taneleri vardır. Yaprakları ve dalları küsküt (cinsaçı) gibi toprak rengindedir. Eritici ve çözücü özelliği vardır. Keskinliği ile yumuşatır. Şurubu tıkanmaya engel olur. Bedeni ve iç organları

---

¹¹⁷ Okçu ve Usta, 94.

¹¹⁸ Karamürsel, s. 24.

¹¹⁹ Ayverdi, s. 1852.

takviye eder, kokuşmayı engeller.¹²⁰ Kokuşmayı önlemesi özelliğinden dolayı mumyalamada çok kullanılan bir madde olmuştur.¹²¹

2.1.3.2. Sandal Ağacı

Sandal (santalum) ağacı, Hindistan'ın Çin sınırındaki bölgelerden getirilen sandalgiller familyasından bir ağaç olup yedi çeşidi vardır. İtiryat endüstrisinde esansların yapımında kullanılan hoş kokulu bir maddedir.¹²² Küçük boylu bir ağaçtır. Odunu sarımtırak renkte ve kokuludur. Esans bu odundan çıkan sandal yağından yapılır. Özellikle Mısır mumyalarında bulunan bir maddedir.¹²³ Sandal aynı zamanda antiseptik özelliği olan bir maddedir.¹²⁴ Bu özelliği de mumyalama için seçilmiş maddelerden biri olması açısından önemlidir.

2.1.3.3. Tarçın

Tarçın (cinnamonum) defnegillerden, birçok türleri olan, keskin kokulu ağaç ve bu ağacın baharat olarak kullanılan kabuğudur.¹²⁵ Mumyalamada hoş kokusundan faydalanmak için kullanılmıştır.¹²⁶

2.1.3.4. Damla Sakızı

Damla sakızı (mastâkî, mastik, mastika), sakız ağacının öz suyundan elde edilen hoş kokulu, şeffaf, parlak ve kristal görünümlü doğal bir sakızdır.¹²⁷ Özellikle sağlık ve gıda alanlarında çok kullanılmaktadır. Eski Mısır'da doğal damla sakızı, aktörlerin masklarının yapımında kullanılmıştır. Roma'da diş parlatici kürdanların kullanımında, yılan sokmaları ve yaraların tedavisinde, mide, bağırsak ve karaciğer iltihaplarının iyileştirilmesinde, kuduz hastalığının tedavisinde kullanılmıştır.

---

¹²⁰ İbn Sina, s. 83.

¹²¹ Okçu ve Usta, s. 93.

¹²² Abdülhalık Bakır, **Ortaçağ İslam Dünyasında İtiryat, Gıda, İlaç Üretimi ve Tağşişi**, Ankara, 2000, s.76.

¹²³ Ünver, "Konyalı Hekim Hacı Paşa Hayatı Eserleri", s. 75; Ünver, "Eski Mısırda, İslam Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında", s. 583; Okçu ve Usta, s. 94.

¹²⁴ Esin Kâhya, "**On Beşinci Yüzyılda Yaşamış Bir Hekimimiz: Mümin B. Mukbil**", I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiriler, 17-19 Şubat 1988, TTK, Ankara, 1992, s. 97.

¹²⁵ Doğan, s. 1264.

¹²⁶ Champdor, s. 94; Patiroğlu, s. 29.

¹²⁷ Doğan, s. 283.

Mumyalamada, cesedin yüzeyine sürülmek suretiyle kullanılmıştır.¹²⁸

2.1.3.5. Gülsuyu

Gülsuyu (Farsça gûlâb), gül bitkisinin (rosa arvensis) taç yapraklarının damıtılmasıyla elde edilir. Gülün suyunun ilk kez İranlılar tarafından elde edildiği belirtilmektedir. İslâmiyet'te ve Hindû dininde, dinî bir motif olarak önemlidir. Kâbe'nin temizliği zezem suyu ile karıştırılmış gülsuyu ile yapılmaktadır. Ferahlatıcı ve dinlendirici özelliği nedeniyle, ruhsal hastalıkların tedavisinde de kullanılmıştır. Bademcik ve diğer boğaz iltihaplarını gidermede etkili olduğu bilinen gülsuyu, antiseptikler arasında da yer almaktadır.

Gülsuyu hem cesedin üzerine serpererek güzel kokmasını sağlamak hem de pamuğa batırılarak burun, ağız ve bacak arası deliklerini kapatmak suretiyle mumyalamada sıkça kullanılmıştır.¹²⁹ Gülsuyunun aynı zamanda serinletici etkisi de vardır.¹³⁰

Misk, abir ve amber, Kanuni Sultan Süleyman'ın tahniti esnasında kullanılan ve güzel kokmasını sağlayan maddelerdendir.¹³¹

2.1.4. Koruyucu Maddeler

Mumyalamanın tamamlanmasından sonra geriye kalan ve mumyalamanın son aşaması diyebileceğimiz evreye sıra gelmektedir. Bu da mumyanın uzun süre saklanmasında önemli bir aşamadır. Bu aşamada mumyanın koruyucu maddelerle kaplanması ve sarıp sarmalanmasıdır. Bu esnada kullanılan maddeler genellikle ceset üzerinde katman oluşturan ve cesedin dış dünya ile temasını kesen türdendir. Bunların başında bitüm, asfalt, katran ve reçineler gelmektedir.

---

¹²⁸ Ünver, "Eski Mısırda, İslam Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında", s. 584; Okçu-Usta, s. 94.

¹²⁹ Ünver, "Eski Mısırda, İslâm Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında", s. 584

¹³⁰ Kâhya, s. 97.

¹³¹ Selanikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî (971-1003/ 1563-1595)**, C. I, Haz: Mehmet İpşirli, TTK Yay., Ankara 1999, s.39

2.1.4.1. Bitüm

Yer katmanı içerisinde doğal olarak birikmiş hidrokarbonlara verilen genel addır. Gaz, katı ve sıvı olmak üzere üç halde bulunur. Hidrokarbonların en yaygını olan ham petrol, sıvı bitüm türüdür. Bitüm sızdırmazlık sağlaması ve iyi yapıştırıcı olması nedeniyle çatı kaplaması, yol yapımı, baraj ve kanal yapımlarında su sızıntılarının önlenmesi gibi birçok alanda kullanılır.¹³² Mumyalama işlemlerinde de adı sık geçen bir maddedir.

2.1.4.2. Asfalt

Durağan, dayanıklı, akamaz halden katı hale kadar değişkenlik gösteren, siyah ve kahverengi organik bir maddedir. Bir tür hidrokarbon olan asfaltın, kimyasal bileşimi oldukça karışık ve değişken olup, doğal kaynaklardan ve petrolün damıtılmasından elde edilir. Asfalt yalıtım maddesi, çatı kaplama malzemesi ve yol kaplama malzemesi olarak kullanılır.¹³³ Yapışkan özelliği vardır. Bu yönüyle mumyalamada kullanılmıştır.

2.1.4.3. Katran veya Zift

Bazı organik maddelerin damıtılmasından elde edilen akışmaz siyah bir sıvıdır.¹³⁴ Katranın çoğu, kok üretiminin bir yan ürünü olarak kömürden elde edilir. Aynı zamanda petrolden veya servi, ardıç gibi bazı ağaçların gövdelerinden sızan özsularından da elde edilmektedir.

Ne Herodot, ne de Diodoros tahnitte katran bulunduğunu zikretmemiş olmalarına rağmen bunun tahnit maddelerinden olduğu ve Roma devrinde çok kullanıldığı ortaya çıkmıştır.¹³⁵

---

¹³² Doğan, s. 172.

¹³³ Canan Tunay, “Dekoratif Kaplama Sistemlerinde Asfalt Kullanımı ve Alternatif Yöntemler İle Teknik- Ekonomik Yönden Karşılaştırılması”, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2008, s. 12; Doğan, s. 283.

¹³⁴ Doğan, s. 730.

¹³⁵ Ünver, “Eski Mısırda, İslâm Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında”, s. 584; Patroğlu, s. 29.

2.1.4.4. Reçine veya Zamk

Bazı ağaçların kabuklarından sızdıktan sonra katı hale gelen ve çeşitli alanlarda kullanılan sıvı maddedir. Buna akındırık da denir.¹³⁶ Akasya, mimoza, okaliptus, kâfur, çam gibi birçok ağaç türünden reçine veya zamk elde edilebilir.¹³⁷ Reçineye batırılmış keten bezler, mumyalanmış hem karın içinde dolgu maddesi olarak kullanılmış,¹³⁸ hem de bu sargılarla ceset iyice sarılarak hava ile teması kesilmiştir.¹³⁹

1.1.4.5. Keten

Keten (linum) ketengiller ailesinden, Haziran-Ağustos aylarında ipek gibi, mavimsi veya sarı renkli çiçekler açan bir bitkidir. Ketenin kimyasal yapısında % 80 selüloz, % 3 petkin, % 10 su bulunur. Keten en eski kültür bitkilerindedir. Mısır'da MÖ 4. Yüzyılda keten yetiştirildiği maketler ve mezarlar üzerindeki resimlerden anlaşılmıştır.

Özellikle, mumyalama işlemi bitmiş olan cesedin sarılıp sarmalanmasında keten sargılar kullanılırdı.¹⁴⁰ Bu keten sargılar reçineye batırılarak ya da zamklanarak kullanılır ve cesedin hava ile bağlantısı kesilirdi. Yine aynı bezler mumyalamada boşaltılan iç organların yerini doldurmak için de kullanılmıştır.¹⁴¹

2.1.4.4. Mürr

Sarı sakız, sarıyonca, comniphora myrrha adlarıyla da anılan bir çeşit zamktır. Isıtıcı, açıcı ve eritici etkisi vardır. İlaç olarak etkili olduğu gibi tütüsü de etkili olur. Tütüsünün kurutucu etkisi daha fazladır. Dumanı hafiftir ve yakıcı değildir. Kokusu kendir dumanına benzemektedir. Terkiplerin içine girerek bozulmayı ve kokuşmayı

---

¹³⁶ Doğan, s. 1103; Ayverdi, s. 3474.

¹³⁷ Ayverdi, s. 3474.

¹³⁸ Ceram, s. 147.

¹³⁹ Ünver, "Eski Mısırda, İslâm Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında", s. 584; Barry, s. 22; Okçu ve Usta, s. 94; Champdor, s. 94; Patiroğlu, s. 29.

¹⁴⁰ Ceram, s. 147; Barry, s. 22.

¹⁴¹ Ceram, s. 147; Ünver, "Eski Mısırda, İslâm Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında", s. 584; Barry, s. 22; Patiroğlu, s. 29.

önler.¹⁴² Bu özelliğinden dolayı, cesedi bozulmaktan koruması amacıyla, mumyalamada kullanılmıştır.¹⁴³

2.1.4.5.Kâfur

Itriyat ve ilaç yapımında kullanılan kâfur (cinnamomum camphora), Hindistan'ın Çin sınırında Ratec adasında yetişir. Bu ağacın tahtası yumuşak ve beyazdır. Zamkına da kâfur denir.¹⁴⁴ Kâfur ağacının su buharında damıtılmasıyla elde edilen hoş kokulu zamkı, C₁₀H₁₆O formülünde bir ketondur. Çok uçucu, özel kokuludur. Selüloz ve dumansız barut yapımında da kullanılır.¹⁴⁵

Kâfur ağacının dalları kırmızı olup, çabuk kırılan bir özelliğe sahiptir. Ağacın dalları kırılarak çıkarılan kâfura, fensûri denir. Bütün kâfurların ana maddesini oluşturan toz halindeki kâfura ise, rubâhî adı verilir. Bu zamkın ezfer-i erzâk ve azâd adında iki türü daha vardır.¹⁴⁶ Kâfur ağacının bu zamkı mumyalamada kullanılmıştır.¹⁴⁷

2.1.4.6. Bal

Bal, arılar tarafından çiçeklerden veya meyve tomurcuklarından alınarak yutulan nektarın, arıların “bal midesi” denilen organlarında, enzimler sayesinde kimyasal değişime uğramasıyla oluşan ve kovandaki petek hücrelerine yerleştirilen faydalı bir besindir. Sıra dışı bir etkiye maruz kalmadıkça bozulmaz ve zaman faktöründen etkilenmez. Bal, higroskopik bir madde olup, havadan nem alma özelliğine sahiptir. En az 3000 yıldan beri, bazı hastalıkların tedavisi için kullanılmıştır.

Balın yüksek şeker oranı, hipertonesini arttırdığı için, etrafındaki bakterilerin suyunu hipertonic alana çekip, bakteri hücrelerinin büzüşmesini sağlar.

---

¹⁴² İbn Sina, s.392

¹⁴³ Ünver, “Eski Mısırdaki, İslâm Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında”, s. 583; Berguin, s. 156; Champdor, s. 94; Patroğlu, s. 29.

¹⁴⁴ Bakır, s. 74.

¹⁴⁵ Tuğlacı, s. 1322.

¹⁴⁶ Bakır, s. 74.

¹⁴⁷ Ünver, “Eski Mısırdaki, İslâm Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında”,s. 583.

Antiseptik olarak balın dirençli bakterilere karşı etkili olabildiğini savunan çalışmalar mevcuttur.

İç organlar boşaltıldıktan sonra, karın ve göğüs içinin bal ile yıkandığı veya balla karıştırılmış otlar ile karnın doldurulduğu bilinmektedir.¹⁴⁸ Yine Eski Türklerde ölünün bal dolu bir tabuta konduğu ve yüzyıl sonra açıldığında bunun ilaç olduğuna dair rivayetler vardır.¹⁴⁹

2.1.4.7.Ebu Cehil Karpuzu veya El- Hazl

Ebu cehil karpuzu (*citrullus colocynthis*) hemen hemen Mısırda yapılan mumyalamaları anlatan her kaynakta geçen bir maddedir ki, cesedin yüzeyine sürülmek suretiyle kullanılmaktadır.¹⁵⁰

Bunların dışında burak,¹⁵¹ sidre¹⁵², soğan,¹⁵³ akâkiye,¹⁵⁴ ramık,¹⁵⁵ günlük (buhur), balsam,¹⁵⁶ palmiye yağı, nahil ve sarısabır¹⁵⁷ (aloe vera) da mumyalamada kullanılan maddeler arasındadır.

Mısırda kullanılan malzemelerden katran, ebu cehil karpuzu, sarı sabır, bal, mum, yemek tuzu, mirr ve şap Hekim Hacı Paşa'nın verdiği malzemeler arasında bulunmaktadır. Sandal ağacı, natron, balsam, sidre, nahil, cavi, değişik zamklar, soğan, alçı, zift ve balmumu Hacı Paşa'da yoktur. Burak, akakiye, ramık, kâfur,

---

¹⁴⁸ Ünver, "Eski Mısırda, İslâm Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında", s. 584.

¹⁴⁹ Turan, s. 210.

¹⁵⁰ Ünver, "Konyalı Hekim Hacı Paşa Hayatı Eserleri", s. 75; Ünver, "Eski Mısırda, İslâm Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında", s. 584; Patiroğlu, s. 29.

¹⁵¹ Ünver, "Eski Mısırda, İslâm Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında", s. 584; Patiroğlu, s. 29.

¹⁵² Okçu ve Usta, s. 94.; Ünver, "Eski Mısırda, İslâm Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında", s. 583.

¹⁵³ Ceram, s. 147.

¹⁵⁴ Ünver, "Eski Mısırda, İslâm Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında", s. 583; Patiroğlu, s. 29.

¹⁵⁵ Ünver, "Eski Mısırda, İslâm Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında", s. 583; Patiroğlu, s. 29.

¹⁵⁶ Okçu ve Usta, s. 94; Ünver, "Eski Mısırda, İslâm Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında", s. 583.

¹⁵⁷ Ünver, "Eski Mısırda, İslâm Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında", s. 583; Patiroğlu, s. 29.

gülsuyu, cıva, sirke Hacı Paşa'da varken, Eski Mısırlıların kullandığı maddeler arasında bulunmamaktadır.¹⁵⁸

2.2. MUMYALAMA TEKNİKLERİ

Bir cesedi mumyalamanın evreleri bölgeye, zamana ve ölen kişinin sosyal ve ekonomik durumuna göre farklılıklar göstermektedir. Bazen çok kısa ve basit yapılan bu işlem bazen de olabildiğince uzun sürede, çok emekli ve çok masraflı bir şekilde yapılabilmektedir. Başlangıçta bilgi ve tecrübe azlığı söz konusu iken, daha sonraları eldeki bilgiye deneysel yöntemler de katılarak işlemler çeşitlendirilmiştir. Bunun yanında kullanılan malzemeler yörede bulunan ve ulaşılması kolay olan malzemeler olması gerektiğinden, bölgelere ve kişinin sosyal ve ekonomik durumuna göre de değişmiş ve haliyle bu değişiklik mumyalama aşamalarını etkilemiştir.

2.2.1. Doğal Mumyalar

Mumya dendiğinde göz ardı edilemeyecek en önemli mumya türü doğal mumyalardır. Bugün müzelerde sayıları azımsanmayacak oranda doğal mumya bulunmaktadır. Bunların durumları en az sunî yollarla yapılmış mumyalar kadar ilgi çekicidir.

İklim koşulları ve farklı doğa olayları karşısında cesetlerin bozulmasının gecikmesi veya tamamen önüne geçilmesi olayına doğal mumyalama veya mumyalaşma denmektedir. Sıcak ve kuru çöl toprağına bırakılan cesedin suyunu kaybederek kuruması suretiyle korunmasının yanında, buzullarda veya farklı iklim koşulları ile toprak çeşitlerinde de mumyalaşma görülebilmekte ve ceset bozulmamaktadır. Bunun yanında akarsu yataklarına gömülmüş bazı cesetler ile yanardağ püskürmesi sonucu lavlar altında kalan cesetlerin mumyalaştığı zaman zaman rastlanan görüntülerdir.¹⁵⁹

Doğal olarak kendiliğinden korunmuş ve yüzyıllar sonrasına vücut bütünlüğü tamamen veya kısmen taşınmış birçok ceset vardır. Güney Amerika'da Şili'de,

---

¹⁵⁸ Patroğlu, s. 30.

¹⁵⁹ Encyclopedia Britannica, s. 987; Patroğlu, s. 28; Rühli ve Diğerleri, s. 218.

Alaska’da, doğal koşullarda mummyalaşmış cesetler bulunmuştur. şili’de Kameron Vadisinde, nehir yatağında bulunan iki kadın ve bir çocuk mummyası, bitkilerle kaplanmış halde ortaya çıkmıştır. Yine şili’nin kuzey kenarındaki Azaba Vadisinin deniz sahilinde de üç sunî mummya bulunmuştur. Bu mummyalar uzatılmış ve sırtında yaraların olduğu pozisyonda kumun 30 cm altından çıkmışlardır.¹⁶⁰

Bunlar gibi İngiltere’de Londra’da bulunan British Müzesinde de yedi adet kendiliğinde korunmuş Mısır kökenli mummya vardır ve sergilenmektedir.¹⁶¹

2.2.2. Mısırdaki Kullanılan Teknikler

Mısır denince akla hemen mummyaların gelmiş olması, sadece bu işlemin en iyi ve en yaygın olarak burada yapıldığını göstermekle birlikte, bunun yanında bulunan mummyalar ve mummyalama işlemiyle ilgili birçok çalışmanın da burada yapılmış olduğunun bir göstergesidir. Mısırdaki yapılan mummyalama ile ilgili hemen her kültür çevresinde farklı eserler kaleme alınmıştır. Özellikle Mısırlıların yapılan bu işlemi yazıya dökmeleri ve yakın zamana kadar bu uygulamayı sürdürmüş olmaları da, Mısır mummyalamasının popüler kalmasını sağlamıştır.

Mısır mummyalamalarında en çok kullanılan maddelerin başında öncelikle natron gelmektedir. Bunun yanında daha önceki bölümde de değindiğimiz gibi, katran, tuz, şap, sirke, sarısabır, murr, akakiya, râmik, kâfur, gülsuyu, ebu cehil karpuzu yağı, burak, cıva ve bal mummyalamada kullanılan maddelerdendir.¹⁶²

Mummyalama işlemi dört bin sene zarfında birçok gelişmeler kaydetmiştir. Tahnit yapanın halletmesi gereken iki şey vardır. Dokunun çürümesini önlemek ve aynı zamanda vücudun biçimini ve yüz hatlarını muhafaza etmek. Mummyalama işlemi esnasında kişiliğin ve kimliğin bozulmaması esas gayeyi teşkil ediyordu.

---

¹⁶⁰ Arthur C. Aufderheide, Ivan Munoz, Bernardo Arriaza, “Seven Chinchorro Mummies and The Prehistory of Northern Chili”, **American Journal Of Physical Anthropology**, Number: 91, 1963, s. 189; Rühli ve Diğerleri, s. 218; Michael R. Zimmerman, “The Paleopathology Of The Cardiovascular System”, **Texas Heart Institute Journal**, Vol: 4, Number: 4, 1993, s. 251.

¹⁶¹ http://www.britishmuseum.org/pdf/British-Museum-Human-Remains_August-2010.pdf (06.06.2011).

¹⁶² Ünver, “Eski Mısırdaki, İşlâm Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında”, s. 583.

Tahnit muamelesi esnasında ruh bedenden uzak kalmaktaydı. Tekrar döndüğü zaman kendi bedenini tanıması lazımdı. Başlangıçta sonuç istendiği gibi olmadı. Ceset koruyucu bantlarla sarıldıktan sonra artık şahsiyeti olmayan bir eşya haline geliyordu. Piramitler devrinde mumyanın yanına baş biçiminde taşlar konuyordu. Daha sonra bunların yerine heykeller yerleştirilmeye başlandı. Mumyanın kim olduğunu belirtmek için sarf edilen gayretler sanat ve bilimi bir araya getirdi. Rahip hekimlerin idaresi altında desinatörler, ressamalar, anatomistler, eczacılar, tahnitçiler ve cerrahlardan oluşan ekipler çalışmaya başladılar.¹⁶³

En eski çağlarda vücudun salt dış biçimini korumak mümkün olabilişti. Sonradan derinin büzülmesini önleyecek yöntemler bulundu, bu sayede yüzlerinin hala tanınabilir çizgilerinde kişilikleri belli olacak şekilde iyi korunmuş mumyalara rastlanabilmektedir.¹⁶⁴

Mısırda yapılan mumyalama yöntemiyle ilgili en detaylı bilgiyi bize ulaştıran en eski eser Herodot Tarihi'dir. M. Ö. 5. yüzyılda yaşayan Herodot'a göre, bir evde hatırı sayılır birisi öldü mü, evin bütün kadınları başlarına, yüzlerine çamur sürerler; sonra ölüyü evde bırakıp sokaklara dökülürlerdi. Eteklerini bellerine kadar kaldırırlar, göğüslerini açarlar ve dövüne dövüne sokak sokak gezerler; bütün akrabaları da onlarla beraber giderlerdi. Öbür yandan erkekler de sıvanmış olarak dövünürlerdi. Bu törenden sonradır ki, cenaze tahnit edilmek üzere ölücüyü götürülürdü. Mumya yapmanın gizli yöntemini bilen, bu işle görevli uzmanlar vardı. Kendisine bir ölü getirildiği zaman, müşteriye boyalı tahtadan, gayet güzel taklit edilmiş modeller gösterilirdi. Müşteriye mumyalama yönteminin en iyisini anlatır: "Bunların en iyisi, adının anılmasını büyük bir günah saydığım kişiye benzeyenidir" derdi. Arkasından ikinci bir model gösterir, birinci kadar iyi değildir ve daha ucuzdur, sonra bir üçüncü ve en ucuzunu gösterirdi. Bu açıklamalardan sonra ölünün yakınlarına, hangisinden istiyorsunuz diye sorulur, müşteri fiyatta anlaştıktan sonra gider, mumyacı evden dışarı çıkmadan işe koyulurdu¹⁶⁵ (Bkz. Resim 2).

---

¹⁶³ Barry, s. 22.

¹⁶⁴ Ceram, s. 147.

¹⁶⁵ Berguin, s. 156.

Hatırı sayılır kişilerin eşleri, pek güzel ve pek namlı olan kadınlar, öldükleri zaman hemen mumyacıya verilmezler; ancak üç dört gün geçtikten sonra onlara emanet edilirlerdi. Böylece mumyacının kadına kötü bir şey yapması önlenmiş olurdu. Muhtemelen mumyacılarından birinin yeni ölmüş bir kadına sataştığı olmuş ve beraber çalıştığı kimseler onu ele vermişti. Bunun duyulması üzerine de böyle tedbirler düşünölmüştü.¹⁶⁶

Mumyalama yöntemlerinin birincisi yaklaşık yetmiş gün kadar süren ve en pahalı olan yöntemdi. Pahalı ve zahmetli olan bu mumyalama yöntemi, devlet büyükleri ve zenginlerin tercih ettiği yöntemdi.

Bu işleme beyin dokusunu, madeni sivri bir çengelle çıkartarak başlanmaktaydı. Bu çengeller, ucu eğik veya spiral bronz olan uzun aletlerdi.¹⁶⁷ Beynin büyük kısmı çıkartıldıktan sonra geri kalanlar içeriye verilen asitli bir sıvı ile akıtılıyordu. Bu sıvının mâhiyeti hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ama bunun kuvvetli bir asit olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü kafa içine zerkedilen bu madde ile beyin dokusu eriyerek akmaktadır. Bazen burun parçalanabilmektedir.¹⁶⁸ Beyin bazen kafanın arkasından iki cm'lik bir delik açılarak bu delikten çıkartılıyor, bazen de gözlerden biri çıkarılıp göz boşluğu genişletilerek bu alandan boşaltılıyordu.¹⁶⁹

Daha sonra keskin bir Ethiopia taşı¹⁷⁰ veya bir bıçak ya da kesici bir madde ile cesedin sol tarafından karnı açılıyordu.¹⁷¹ Akciğer, mide ve bağırsaklar bu kesiden dışarı alındıktan sonra natron ile kurutuluyor, keten bezi ile paketlenip gömüt içerisinde özel kavanozlarda veya sandıklarda korunuyordu. Bunlar bazen dört parça halinde hazırlanıyor ve dört ayrı kaba konuyordu. Dört sayısı, iç organları himaye ettiğine inanılan Horus'un dört oğlunu temsil etmekteydi. Bunların konduğu

---

¹⁶⁶ Berguin, s. 156; Champdor, s. 3

¹⁶⁷ Önkal, "Arap Baba Türbesi ve Türklerde Mumyalama Geleneği", s. 297.

¹⁶⁸ Barry, s. 22.

¹⁶⁹ Önkal, "Arap Baba Türbesi ve Türklerde Mumyalama Geleneği", s. 297.

¹⁷⁰ Berguin, s. 156.

¹⁷¹ Barry, s. 22; Okçu ve Usta, s. 93.

kavanozlar, köpek, maymun, şahin, insan ve çakal başlı kapakları olan kanopus denen kaplardı ¹⁷² (Bkz. Resim 3 ve 4).

Hayatın merkezi olduğuna inanılan kalp ve böbrekler dışarı alınmıyor ve yerinde bırakılıyordu.¹⁷³ Mısırlılar kalbi, zihnî, fiziksel ve duygusal hayatın merkezi kabul ediyorlardı. Akciğer ve yemek borusu çıkartılırken yanlışlıkla kalp de gelirse, özenle yerine yerleştiriliyor, bazen arkadan dikiliyordu.¹⁷⁴ Kimilerine göre de kalp çıkarılıp yerine taştan bir skarabe konurdu.¹⁷⁵ (Bkz. Resim 5) İç organların bulunduğu vazoların ağzı alçı ile mühürlendikten sonra, küçük tabutlar şeklinde, mezarında ölüye refakat ediyordu.¹⁷⁶ İç organların, ilâhi vücuttan çıkacak sıvıyla canlanacaklarına inanılıyordu.¹⁷⁷

Hurma şarabı ile boşluk iyice yıkanılıyordu. Bundan sonra cesedin içinin ve dışının tertemiz yıkanmasına ve tuzlanmasına sıra gelirdi. Ceset tuzda bir ay aşkın kalırdı. Sonunda kurutulurdu. Bu da bazı kayıtlara göre yetmiş gün kadar sürerdi.¹⁷⁸

Sonra cesedin içi çeşitli kokulu maddelerle yeniden dolduruluyor ve açılan yer dikiliyordu. Bundan sonra ceset yetmiş gün müddetle tabii soda eriyiğinin içinde bırakılıyordu. Bu sürenin sonunda çıkarılıyor, yıkanıyor ve yapıştırıcı vazifesi gören, zamka batırılmış keten şeritlerle tamamen sarılıyordu (Bkz. Resim 6, 7, 8, 9, 10). Aile bunu insan biçimindeki tahta bir lahite yerleştirerek ölü odasına dik vaziyette duvara dayalı olarak bırakılıyordu.¹⁷⁹ Kesilen yer bazen dikilir, bazen de yapıştırıcı bantlarla iki taraf birbirine yaklaştırılır veya madenî safihalarla üzeri örtülürdü.¹⁸⁰

---

¹⁷² Önkal, “Arap Baba Türbesi ve Türklerde Mumyalama Geleneği”, s. 297.

¹⁷³ Okçu ve Usta, s. 93.

¹⁷⁴ Önkal, “Arap Baba Türbesi ve Türklerde Mumyalama Geleneği”, s. 297.

¹⁷⁵ Skarebe bugünkü adıyla “bok böceği” olarak bilinen böceğin adıdır. Mısırdaki bu böcek kutsal kabul edilen hayvanlar arasındaydı. Bu böceğin heykeli hemen her yerde karşılaşılan yaygın bir figür idi. Mısırlılar onu yaradılışın, erkekliğin tartışılmaz gücü; üreme, bilgelik, reenkarnasyon, ölümsüzlük ve yenilenmeyle özdeşleştirmişlerdir. Bok böceği tılsımı hemen hemen 4000 yıldır kullanılan ve dünyadaki tılsımlar içinde en eski geçmişe sahip olan tılsımdır. Bugün hâlâ Mısır’da bok böceği simgeli yüzük, küpe ve broşlar uğur olarak kullanılmaktadır.

¹⁷⁶ Ceram, s. 147.

¹⁷⁷ Önkal, “Arap Baba Türbesi ve Türklerde Mumyalama Geleneği”, s. 297.

¹⁷⁸ Ceram, s. 147; Okçu ve Usta, s. 93; Champdor, s. 94; Berguin, s. 156.

¹⁷⁹ Ünver, “Eski Mısırdaki İslâm Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında”, s. 583.

¹⁸⁰ Barry, s. 26.

Daha basit olan ikinci mumyalama yöntemi, orta halliler için uygundu. Çok masraf yapmak istemeyenler daha ucuz olan bu yöntemi tercih ederlerdi. Bu usulde karın boşluğuna, anüsten sedir ağacı yağı zerk ediliyor ve mayinin geri gelmesine mani olmak için delik tamponlarla kapatılıyordu. Ölü tahnit ediliyor ve son gün anüs açılıyordu. Herodot'un anlattığına göre etki o kadar kuvvetli oluyordu ki, bütün iç organlar tamamen erimiş olarak dışarı çıkıyordu. Ceset başka bir muameleye tabi tutulmuyordu.¹⁸¹ Bu işlem sırasında anüse kesikler açılıyor ve enjeksiyonun kolaylaşması sağlanıyordu. Bazen doğal soda eriyiği ile de muamele yapılıyordu.¹⁸²

En ucuz olan üçüncü yöntem ise, en az emek verilen şekli idi ve çoğunlukla küçük memurlar içindi. Karın boşluğu ishal yapıcı veya bağırsak boşaltıcı ilaçlarla yıkanıyor, yetmiş gün müddetle ceset tahnit ediliyor ve sonra ailesine teslim ediliyordu.¹⁸³ Fakirler için mumyalama çok uygulanan bir işlem değildi. "Halktan olanların asla! Onlar ölü bedenlerinin geleceğini yalnızca iyi iklime emanet edebilirlerdi."¹⁸⁴

C. Edwin Smith, Mısır'da mumyalamanın en parlak dönemi olan Yeni Krallık (MÖ 1555-712) dönemi mumyalama işlemini şöyle anlatır: "Devrin tahnitçileri, karın boşluğu içindeki organları vücudun sol böğür kısmını yarararak boşaltıyorlardı. Beyin de burun deliklerinden, özel aletler sokularak boşaltılıyordu. Boşaltılan organlar bu defa, vücuttan ayrılıp "Kanopus küpü" ne konmuyor, fakat dört parça halinde paketlenip tekrar vücut boşluğundaki yerlerine yerleştiriliyorlardı. Her organ, mide, ciğer, böbrek ve bağırsaklar ayrı paketler halinde sarılıp şahin tanrı Horus'un (Bkz. Resim 11) çocukları; İsis, Neit, Neptis ve Selkis heykelcikleriyle birlikte tekrar vücut içindeki eski yerlerine iade ediliyordu."¹⁸⁵

Konyalı Hekim Hacı Paşa "Şifau'l-Eskâm ve Devâu'l-Âlâm" adlı eserinde, Mısır'da yapılan mumyalamayı farklı bir tarifile vermiştir. Buna göre, ceset baş aşağı

¹⁸¹ Ünver, "Eski Mısırdaki, İslâm Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında", s. 583; Barry, s. 22.

¹⁸² Barry, s. 25; Berguin, s. 157.

¹⁸³ Ünver, "Eski Mısırdaki, İslâm Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında", s. 583.

¹⁸⁴ Ceram, s. 147.

¹⁸⁵ Ceram, s. 147.

iken her tarafına ebu cehil karpuzu yağı ve burak sürülmektedir. Durduğu vaziyet sık sık değiştirilmekte ve düz pozisyonda tutulmaktadır. Karnı sıkılmakta, yıkama “hokne” ile vücut içindeki pislikler tamamıyla yıkanarak kullanılan mâyi temiz çıkıncaya kadar işlem tekrar edilmektedir. Sonra sarısabır, murr, akakiya, râmik, kâfur alınır, gülsuyunda eritilerek ve onunla bağırsakları temizlenmektedir. Dübür, içine biraz tuz konmuş sirke ve gülsuyu ile karıştırılmış olan bu eriyik ile ıslatılmış bir pamukla tıkanmakta, burun halis cıva doldurulmaktadır. Bütün açıklıklar pamukla kapanmaktadır. Sarısabır, murr ve şap da mumyalamada kullanılmaktadır.¹⁸⁶

Hacı Paşa'ya göre, ölünün yüzüne hafifçe vurulursa şişmez ve burnu cıva ile doldurulursa dimağı yani beyni akmazdı. Ölü cesedin katran ve bal ile ovulması da onu kokuşmaktan kurtarır idi. Mumyalar natron mayiinde yetmiş gün kaldıktan sonra su ile yıkanır.¹⁸⁷ Buradaki tarifte cesedin iç organlarının çıkarılmasından bahsedilmemektedir. Tarifte geçen mumyalama tekniği, Mısır'da uygulanan bir başka yöntem olabileceği gibi Anadolu Selçuklu Döneminde bu bölgede yapılan mumyalama tekniği olması da muhtemeldir.

Tabutlamada çoğu kez birçok tahta tabut (çoğu zaman insan vücudu şeklinde) ya da lahitler kullanılırdı; bazen iç içe yerleştirilmiş tahta tabutlar bir taş lahite konurdu. Vücut yatar durumda bulunurdu. Eller göğüs ya da karın üzerinde kavuşturulur, ya da kollar vücut boyunca iki yana uzatılırdı. Saçlar çoğu zaman kısa kırpılırdı. Kadınlarda ise tam uzunluklarıyla bırakıldıkları ve pek güzel ondüle edildikleri çok olurdu. Genital bölgelerinin kılları tıraş edilirdi.¹⁸⁸

Tahnit tamamlandıktan sonra ağız, burun ve bacak arası deliklerini kapamak için bazen mum kullanılmıştır. Karın, çökmemesi için kil, kum, reçineler, testere talaşı, reçineye batırılmış keten bezi yumakları ile doldurulmuştur. Bunlara kokulu maddeler ve soğan da karıştırılmıştır. Kadınların göğüsleri de böyle doldurulmuştur. Bundan sonra da çok uzun süren, keten sargılar ve bezlerle sarmaya sıra gelmektedir.

---

¹⁸⁶ Ünver, “Eski Mısırda, İslâm Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında”, s. 583.

¹⁸⁷ Ünver, “Eski Mısırda, İslâm Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında”, s. 583; Ünver, “Hekim Konyalı Hacı Paşa Hayatı ve Eserleri”, s. 75.

¹⁸⁸ Ceram, s. 147.

Bu aşamada ceset iyice yıkanıp hoş kokulu yağlar ile yağlanmakta, tek tek parmaklardan başlayarak önce kollar ve bacaklar, ardından tüm vücut büyük bir özen gösterilerek keten bezi ile sarılmıştır. Bunlara zamanla asfaltlı maddeler öyle işlerdi ki bilim adamları çoğu kez bunları bozmadan açmada zorluk çekerlerdi. Sargıların arasına konmuş olan sayısız süslere göz diken hırsızlar doğal olarak kendilerini böyle sıkıntıya sokmazlardı. Sargıları enine boyuna keserlerdi.¹⁸⁹ Cesedin üzerine Tanrı Horos'un gözünü temsilen bir metal plaka yerleştiriliyordu.¹⁹⁰

Mısır mumyalarının incelenmesinde, mumyalamada bazen yemek tuzunun kullanıldığı tespit edilmiştir. Tuzun tahnitte ara sıra natron yerine kullanıldığı sanılmaktadır. Firavun Menfıtah'ın cesedinde yemek tuzundan bir tabaka bulunmuştur. Başka cesetler üzerinde yapılan çalışmalarda da yemek tuzuna rastlanmıştır. Her ne kadar asıl olan natron ise de daha sonraki asırlarda tuz natronun yerine sık sık kullanılmıştır.¹⁹¹ İslami döneme gelindiğinde natron hâlâ önemli bir maddedir. Katran ve zift, özellikle Roma devrinde olmak üzere, İslami dönemde de kullanılmaya devam edilmiştir.¹⁹²

Cesetler mumyalandıktan sonra her zaman ketenle sarılmaz. Bazı mumyaların sarılı olmayıp sadece kurutma yöntemi ile korunduğu görülmektedir. British Müzesinde bu şekilde mumyalanmış olan Mısır kökenli cesetler bulunmaktadır.¹⁹³

2.2.3. Asya'da Kullanılan Teknikler

Asya'nın yüksek dağlarının iklimi, bazı cesetlerin doğal yollarla korunmasına imkân sağlamıştır. Buralarda donmuş toprak altında gömülü olan ve bozulmadan bugüne kadar gelebilmiş cesetler ortaya çıkmaktadır.¹⁹⁴

---

¹⁸⁹ Ceram, s. 147; Okçu ve Usta, s. 93.

¹⁹⁰ Okçu- Usta, s. 93.

¹⁹¹ Ünver, "Hekim Konyalı Hacı Paşa Hayatı ve Eserleri", s. 75.

¹⁹² Okçu ve Usta, s. 93.

¹⁹³ John H. Taylor, **Unwrapping A Mummy**, British Museum Press, London, 1995, s. 59.

¹⁹⁴ Athanasios Makristathis Et al., "Fatty Acid Composition and Preservation of the Tyrolean Iceman and Other Mummies", **JLR Papers**, Manuscript M100424-JLR200, Lipid Research Inc, September 2002, s 4.

Asya'nın uçsuz bucaksız bozkırlarının binyıllarca sahipliğini yapmış olan milletlerin başında Türkler gelmektedir. Dolayısıyla atalarımıza ait kurganlardan çıkan kalıntılar, bu coğrafya için en önemli kaynaklardan biri olma niteliğini taşımaktadır. Türklerin ölü gömme, defnetme ve mumyalamaları ile ilgili kaynaklar için Çin kaynakları ve Orhun yazıtları da önemli yer tutmaktadır. Bu kaynaklara göre, bozkırdaki Türk toplulukları ölümden sonraki hayata inanıyorlardı ve bu "ikinci hayat" veya "öbür dünya" inancı, onların ölümlerini mumyalamalarına sebep oluyordu. Kurgan kazılarında çıkarılan mumyaların incelenmesinden çıkan veriler, Türklerin mumyalama şekilleriyle ilgili büyük oranda bilgi vermektedir. Şibe (Altay Dağları)'de bulunan cesetlerin iç organları ve beyni boşaltılmış, iki numaralı Pazırık (Altay Dağları) kurganındaki erkek ve kadın vücutlarında, boyun arka kısmı sivri bir madeni kalemle açılmış delikten beyin boşaltılmış ve boşalan kafatası içine kokulu otlar, kozalak ve toprak doldurulmuştur. Aynı vücudun çeşitli kısımlarında çürümeyi önlemede kullanılan, sıvı halinde bir ilaç zerk edildiği kabul ediliyor. Bu ilacın niteliği bilinmemektedir. Bazen cesetlerde adaleler çıkartılmış olup boşluklar at kılı veya sıyrımla dikilmiştir.¹⁹⁵

Ölünün beyni burnundan bir kanca yardımıyla çıkarılır, karnı kesilir ve iç organları boşaltıldıktan sonra ortaya çıkan boşluk, karışık dövülen birçok bitki çeşitleri ve bazı kokulu ağaç tohumlarıyla doldurulup dikilirdi. Bu otların ve şifalı bitkilerin insanın ölümden sonraki hayatında bedeninin gücünü sağlayacağına inanılıyordu. Sonra cesedin her yanı ince bir kum tabakasıyla kaplanırdı. Mumyalama sırasında iç organların çıkarılmasının nedeni, kötülüklerin insan içine toplanması fikrinden doğmaktaydı. Ayrıca ölenin bedenine dışarıdan kötü ruhların girmesini önlemek amacıyla mumlanmış lifler ve bezler sarılırdı.¹⁹⁶

Vücudun çeşitli kısımlarında özellikle ellerde, ayaklarda, omuzlarda ve kaba etlerde görülen derin yarıklar dikkati çekmekte ve bu yarıklardan vücudun çeşitli kısımlarına çürümeyi önlemek üzere sıvı halinde ilaç zerk edildiği anlaşılmaktadır.

---

¹⁹⁵ Karamürsel, "Türklerde Mezar Geleneği", s. 77; Mozio, "Erken Dönem Türklerinde Defin İşlemleri", **Türkler Ansiklopedisi**, C. III, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 123; Diyarbakirli, s. 23.

¹⁹⁶ Karamürsel, "Türklerde Mezar Geleneği", s. 77; Mozio, s. 123; Diyarbakirli, s. 23.

Türklerin kullandıkları çürümeyi önleyen bu sıvının esas yapısı ve formülü tespit edilememiştir. Çünkü cesetler, yağmur sularının mezar çukuruna dolmasıyla uzun müddet su altında kalmış ve hazırlanan bu sıvının da terkibi zamanla yok olmuştur. Bunun kaynamış tuz çözeltisi olduğuna dair açıklamalar mevcuttur.¹⁹⁷

Altay Türklerinde boşaltılan iç organların yerine tuzun doldurulduğu ve tuzun burada dolgu maddesi olarak kullanıldığı da belirtilmektedir.¹⁹⁸

Mumyalamada beynin çıkartılması işlemi, muhtemelen sadece önemli şahıslar için yapılıyordu. Küçük kurganlardan çıkarılan bazı mumyaların beyninin çıkarılmamış olması bunun bir göstergesi niteliğindedir.¹⁹⁹

Moğollarda da mumyalama geleneği vardı. Bir âdete göre, ölen bir kişinin cesedi bal dolu bir tabuta konmakta ve yüzyıl sonra açıldığında bu ceset artık bir ilaç olmaktadır. Yine Moğollarda yabancı bir devlet tarafından saraya hediye edilen bir cücenin, öldükten sonra bağırsaklarının çıkartıldığı, boşalan karın içine başka maddeler konulduğu ve ateşte kurutulduğu rivayet edilmektedir.²⁰⁰

Herodot, Karadeniz'in kuzeyinde oturan İskitlerin ölü gömme âdetleri hakkında şöyle demektedir: "Bir İskit Başbuğunun ölümünden sonra, hemen bulunduğu yerde dört köşe bir çukur kazılır. Bu arada ölünün karnı kesilir ve iç uzuvlar boşaltıldıktan sonra boşluk, karışık dövülen birçok bitki çeşitleri ve bazı kokulu ağaç tohumları ile doldurulup, dikilir; bilâhare cesedin her yönü ince bir mum tabakası ile kaplanırdı. Halktan bir İskitli öldüğü vakit ceset bir araba içine koyularak bütün ahabpların evleri dolaştırılır; gelen alay için büyük şenlik ve eğlenceler tertip edilir ve bu arada büyük ziyafetler de verilir. Bu ziyafetlerde bilhassa ölüye önemli bir yemek payı ayrılırdı. Öteki dünyada hayatın devamını kabul ettiklerinden cesede mezara gidinceye kadar yemek ikram edilirdi. Ölen şahsın kabrine, ölünün lüzumlu

---

¹⁹⁷ Diyarbakirli, s. 23.

¹⁹⁸ Roux, Eski ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm, s. 233.

¹⁹⁹ Diyarbakirli, s. 23.

²⁰⁰ Turan, s. 210.

elbiseleri, çeşitli eşyaları, silâhlan, bir odalık veya kadın hizmetkâr, koşumlu atlar, ölen şahsın binek atı da dâhil olmak üzere, hepsi birden gömülürlerdi.”²⁰¹

Anadolu’da Türk fethinden önce mumyalamanın yapıldığı, müzelerde bulunan Bizans Mumyalarından anlaşılmaktadır. Daha sonrasında da hem Selçuklular ve Beylikler Döneminde hem de Osmanlı Döneminde mumyalama yapılmaya devam edilmiştir.

Anadolu Selçuklu Dönemi’nde yapılan mumyalama işleminin tekniği ile ilgili en sağlam bilgileri Konyalı Hekim Hacı Paşa vermektedir. Hacı Paşanın verdiği mumyalama tarifi Mısırdaki uygulananlardan farklı teknik ve malzemeler içermektedir. Dolayısıyla bu farklılık, Anadolu Selçuklu Dönemi’nde uygulanan teknikler olduğuna dair ipuçları vermektedir.

Anadolu Selçuklu Döneminde yapılan mumyalamalarda, önce ceset düz bir zemine yatırılır. Başını biraz aşağıya meyil verecek şekilde durdurulmalıdır. Bu şekilde duran cesedin yüzeyine ebu cehil karpuzu ve burak sürülür. Nereden yıkama sıvısı verildiği bildirilmemekle beraber, çok büyük ihtimalle anal bölgeden içeriye yıkama sıvısı verilir. Hacı Paşanın “hokne” tabiri ettiği bu işlem için, sıvı içeride bir müddet bekletilir. Bu bekleme süresinde anal açıklık kapatılmalıdır. Aksi takdirde verilen sıvı istenen etkiyi göstermeden dışarı sızar. Bu sıvının bir müddet sonra dışarı çıkması sağlanır. Cesedin karnını sıkmak bu işi daha etkin hale getirir. Bu işlem, içeri verilen sıvı tertemiz çıkana kadar sürdürülmektedir. Temizleme işlemi bittikten sonra, sarısabır, murr, akakiya, râmik ve kâfur gülsuyunda eritilir. Bu karışım tekrar yıkamada kullanılan yöntem ile bağırsaklara verilir. Bu eriyik ile bağırsaklar iyice temizlenir. Anüs, içine biraz tuz konmuş sirke ve gülsuyu ile karıştırılmış olan bu deva ile ıslatılmış bir pamukla tıkanır.

Burnuna içeriye saf cıva verilerek buradaki boşluk doldurulur. Bütün boşlukların gülsuyuna batırılmış pamuk ve cıva ile tam olarak kapatılması sağlanır.

---

²⁰¹ Diyarbakirli, s. 23; Karamürsel, “Türklerde Mezar Geleneği”, s. 77.

Hacı Paşa, “cesedin yüzüne hafifçe vurulursa şişmez, burnu cıva ile doldurulursa dimağı akmaz” demektedir. Burada, Hacı Paşanın anlattığı yöntemde, beynin çıkarılmadığını anlamak mümkündür. Ayrıca bağırsak yıkama işlemi ile iç organlarında çıkarılmadığı düşünülebilir. Mumyalar natron veya şap mayiinde yetmiş gün kaldıktan sonra su ile yıkandığı ifade edilmektedir. Yine Hacı Paşa’ya göre, cesedin katran ve bal ile ovulması da onu kokuşmaktan kurtarmaktadır.²⁰²

Osmanlı Dönemine gelindiğinde, mumyalama işlemi benzer şekillerde devam etmiştir. Bu dönemde yapılan tahnit uygulamaları ile ilgili detaylı bilgi veren kaynağa rastlanmamıştır. Bir kısmında sadece tahnit edildiği anlatılmakta, bazılarında da sadece birkaç önemsiz detay verilmektedir. Hatta bazısında tahnit edildiği ifade edilmeyip, ancak defin süreci anlatılırken yaşanan olaylardan bu sonuç çıkarılabilmektedir.

1389 yılında Kosova’da şehit edilen I. Murad Hüdavendigâr’ın tahnit edildiği bilinmektedir. Bu vaka ile ilgili edinebildiğimiz tek bilgi, organlarının çıkartılarak şehit edildiği yere gömülmüş olduğu ve cesedin tahnit edilmiş olduğudur.²⁰³

I. Mehmed’in tahnitiyle ilgili ise edinebildiğimiz bilgi, iç organlarının çıkarılarak Edirne’ye gömülmüş olduğu ve cesedinin, mirra (bir tür reçine) ile ovulmak suretiyle mumyalanarak Bursa’ya nakledilmiş olduğudur.²⁰⁴

3 Mayıs 1481 yılında Tekfur Çayırında Fatihin ölümü üzerine, iki oğlunun tahta çıkma mücadelesinden dolayı cenaze hemen defnedilememiştir. On dokuz gün kadar bekletilen cenaze, kokuşmaya yüz tutunca, cesedin tahnit edilmesine karar verilmiştir. Bunun ardından iç organları çıkartılarak ceset tahnit edilmiştir.²⁰⁵ Bir başka rivayete göre de ceset iç organlar çıkarılmadan tahnit edilmiştir.²⁰⁶

---

²⁰² Ünver, “Eski Mısırdan, İslâm Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında”, s. 583; Ünver, “Hekim Konyalı Hacı Paşa Hayatı ve Eserleri”, s. 75.

²⁰³ Yılmaz Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. I, Ötüken Yay., İstanbul, 1994, s. 82; Hakkı Önkal, “Osmanlı Hanedan Türbeleri”, s. 278; Necdet Sakaoğlu, “I. Murad Hüdavendigâr”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, YKY, C. II, İstanbul, 1999, s. 234.

²⁰⁴ Veinstein, s. 264; Önkal, “Osmanlı Hanedan Türbeleri”, s. 64; Necdet Sakaoğlu, “I. Mehmet (Çelebi)”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, YKY, C. II, İstanbul, 1999, s. 82.

²⁰⁵ Önkal, “Osmanlı Hanedan Türbeleri”, s. 225.

²⁰⁶ Veinstein, s. 264.

Kanuni Sultan Süleyman da Zigetvar Kalesinin kuşatılması sırasında çadırında ölmüştü. Hem yeni padişahın ordunun başına geçinceye kadar zaman kazanmak, hem de cesedi İstanbul'a kokuşmadan taşıyabilmek için hızlı bir şekilde tahnit edilmesi gerekiyordu. Sokollu ve hekimler gözetiminde, iç organları hemen çıkartılarak çadırının altına gömülmüştür. Ceset mumyalanarak giydirilmiş ve Zigetvar'dan Belgrad'a varıncaya kadar kırk sekiz gün boyunca ölümü açıklanmamıştır.²⁰⁷ Burada da tahnit ile ilgili ayrıntı yoktur.

Yıldırım Bayezid de cesedi tahnit edilenler arasındadır.²⁰⁸ Bununla ilgili hiç ayrıntıya rastlanamamıştır.

Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Mustafa Çelebi de ölünce, hemen o gece karnı yarılmış, iç organları çıkarılmış, karnı bal ve yulaf ile doldurulmuş ve dikilmiştir. İç organları yıkanmış ve içi tuz dolu bir kutuya konularak mumyalanmıştır.²⁰⁹ Ceset tahnit edildikten sonra, ziftle sıvanmış bir tabuta yerleştirilmiş, tabut ve iç organların bulunduğu kutu önce Konya'ya, oradan da Bursa'ya nakledilmiştir.²¹⁰

Yine Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Şehzade Cem Sultan, 25 Şubat 1495 yılında Roma'da tutuklu iken ölmüş ve cesedi hemen mumyalanmıştır.²¹¹ Bu sırada yanında Celal Bey, Kapucubaşısı Sinan Bey ve Ayas Bey bulunuyordu. Onlar şehzade vefat edince hemen yıkayıp kefenlemişler ve namazını kılmışlardır. França Beyi olayı duyunca hemen müdahale etmiş ve iç organlarını çıkartarak cesedi mumyalatmıştır. Karnını misk ve amberlerle doldurtup muşambalara sardırıştır.²¹² Şehzadenin mumyalanmasıyla ilgili daha fazla detaya rastlanmamıştır.

---

²⁰⁷ Önkal, "Osmanlı Hanedan Türbeleri", s. 149; Necdet Sakaoğlu, "Süleyman I (Kanuni)", **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, YKY, C. II, İstanbul, 1999, s. 234.

²⁰⁸ Necdet Sakaoğlu, "Bayezid I (Yıldırım)", **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, YKY, C. I, İstanbul, 1999, s. 298; Hakkı Önkal, "Osmanlı Hanedan Türbeleri", s. 55.

²⁰⁹ Şehabettin Tekindağ, "Fatih'in Ölümü Meselesi", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, C: 16, S: 21, Mart 1996, s.108

²¹⁰ Veinstein, s. 264.

²¹¹ Hoca Sadeedin Efendi, **Tacüt- Tevârih**, C. III, Haz: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1979, s. 233; Mahmut H. Şakiroğlu, "Cem Sultan", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. VII, TDV Yay., İstanbul 1993, s. 284; Öztuna, s. 433.

²¹² Hoca Sadeedin Efendi, s. 233

2.2.4. Avrupa’da Kullanılan Teknikler

Erken ortaçağdan itibaren cenaze tahniti sıkça yapılmıştır. Ölünün sadece dıştan ilaçlanmasından ibaret olan muhafaza girişimleri yanında, korumayı sağlayan mumyalama materyalinin cenazenin karnı açılarak içine konduğu mumyalama yöntemi de mevcut idi. Bu metodun Ortaçağın başlarında kimin tarafından ilk olarak uygulanmış olduğu bilinmemektedir. Ortaçağın sonlarında bunu özellikle cerrahlar yapıyordu. Tıbbi literatürde Henri de Monde-Ville'den beri, yani aşağı yukarı 1300’den beri, bu usule ait tarifler eksik değildir.²¹³

2.2.5. Amerika’da Kullanılan Teknikler

Kuzey Şili’de yapılan kazılarda ortaya çıkan mumyaların bir kısmı ve Tyrol Alplerinin Similaun Buzulunda bulunan mumyalar ve Peru And’larından çıkan bir İnka mumyası, doğal yoldan oluşan mumyalardır.²¹⁴ Bunun yanında, suni olarak yapılan ve cesedi uzun süreli ya da süresiz korumayı hedefleyen işlemlere tabi tutulmuş cesetlerin ortaya çıkmış olması, mumyalama işleminin de varlığını göstermektedir.

Alman bilim adamı Max Uhle tarafından 1917–1919 yıllarında hazırlanan Arica Aborjinleri ile ilgili yapılan bir çalışmada burada bulunan mumyalanmış cesetlerin mumyalama metotlarını şöyle sınıflandırmıştır:

Birinci tip yöntem olan basit bir yöntemdir. Bunun için herhangi bir emek sarf edilmemiştir. Mumyalama Atacama Çölünün doğal ve iklimsel şartlarının oluşturduğu kendiliğinden oluşan doğal mumyalamadır.

İkinci tip mumyalama, üzerinde suni işlem yapılarak meydana gelen biraz karmaşık bir yöntemdir. Alet kullanılarak yapılan cerrahi işlemlerle organların boşaltılması, kol ve bacakların korunması ve vücut şeklinin estetik olarak yeniden yapılandırılması şeklinde tamamlanan bir mumyalama işlemidir. Bu işlemi, değişik

---

²¹³ Altet, s 10.

²¹⁴ Makristathis, Athanasios ve Diğerleri, s. 4.

renkte cesedin yüzeyini boyama, yüze maske yapma, yün ya da saç ile peruk yapma, kül, deri ve yün, kil ve bitkilerle yeniden vücudu şekillendirilmesi takip ediyordu.

Üçüncü tip mumyalama, cesedi kille kaplama suretiyle yapılan mumyalama yöntemidir. Bu yöntemde yapışkan toprakla karıştırılmış bir karışım hazırlanarak, ceset bu karışımla kaplanır. Cesedin yüzeyini bir tabaka gibi saran bu madde, daha sonra çimento gibi sertleşerek kabuk şeklini almaktadır. Bu yöntemde kol ve bacaklar ayrılmamakta, iç organlar ise nadiren boşaltılmaktadır.

Allison ve Arriaza, 1984’de Uhle tarafından bulunan mumyaların yakınındaki Morro adlı sitede karşılaştıkları Chinchorro mumyalarının mumyalama sürecinin detaylarını rapor etmişlerdir. Onlar Uhle’nin temel sınıflandırmasını devam ettirmişler ve buna ek olarak sadece bir tip eklemişlerdir. Bu da dördüncü bir mumyalama şeklidir. Bu yöntem ile boşaltılan iç organların yerinde oluşan boşluk, kille doldurulmaktadır. Bu bilim adamlarının sınıflandırması, bu topluluktaki yedi mumyanın birbiriyle son derece uyumlu olduğunu ortaya koymuştur.²¹⁵

Tip II, Tip III ve Tip IV’de, karın bölgesi açıldıktan sonra karnın ve göğüs boşluğunun boşaltılması söz konusudur. Kızgın korlar veya sıcak küllerin de yumuşak dokuları kurutan unsurlardan biri olduğu düşünülmektedir. Kil toprak, kül, bitkisel maddeler, hayvan postları ve diğer materyaller, orijinal biçimde boşaltılmış organlar tarafından doldurulmuş yerlere hacim olması için konuluyordu. Bunlarla kişinin kendi cildi tamir edilerek veya bir hayvan postuna (denizaslanı, kuş veya deve türleri) sarılarak pozisyon verildiği düşünülmektedir.²¹⁶

Bunun yanında Kanarya Adalarında yaşayan Guanche’lar yakın zamana kadar Mısır’daki 21. Sülale’nin uyguladığı yönteme benzer bir yöntemle mumyalama işlemi yapmışlardır. Burada yapılan mumyalamalarda, deriye yer yer kesikler atılıyor ve buralara kumlu çamur dolduruluyordu. Dış deri bütün vücuttan yüzülüyor, yalnızca el ve ayak parmaklarındaki deri bırakılıyordu. Tırnaklar da bağlanıyordu.

---

²¹⁵ Aufderheide, Munoz ve Arriaza, s. 189.

²¹⁶ Aufderheide, Munoz ve Arriaza, s. 189.

Yine bu bölgedeki Torres boğazındaki adalarda da karın yarılarak iç organlar çıkarılıyor, kafatasından beyin boşaltılıyor ve gövde kırmızı aşı boyasıyla boyanıyordu. Ceset hemen yakılacak bile olsa derinin yüzüldüğü oluyordu.²¹⁷

2.2.6. Modern Mumyalama Teknikleri

Modern mumyalama sayılabilecek en önemli olayların başında Büyük Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün mumyolanması gelmektedir. Atatürk'ün ölümünün ardından, Anıtkabir yapılması için gereken sürede cesedin saklanması için mumyolanması gereği doğmuştur. Bu lüzum üzerine, Prof. Dr. Lütfi Aksu önderliğinde tahnit yapılmasına karar vermiştir. Gülhane Tıp Akademisinden Prof. Dr. Lütfi Aksu, Dr. Hulusi Alataş, Dr. Asım Arar, Dr. Neşet Ömer İrdelp, Dr. Akil Muhtar Özden, Dr. Süreyya Serter, Dr. Mim Kemal Öke, Dr. Kamil Berk, Dr. Hayrullah Diker, Dr. Abrevaya Marmaralı ve Dr. Nihat Reşat Belger ile birlikte, 11 Kasım 1938 Cuma günü tahnit işlemi uygulanmıştır. Atatürk'ün tahnitinde kullanılan maddeler 200 gr formalin, 1 gr sublime, 200 g tuz, 1000 gr fenoldür.²¹⁸

Plastinasyon, modern mumyalama teknikleri arasında, popülaritesi giderek artan bir mumyalama yöntemidir. Bu yöntem, vücudu eğitim ve öğretim amaçlı olarak korumak üzere tasarlanmış oldukça karmaşık bir işlemdir. Plastinasyon ile estetik bir biçimde korunmuş olan insan cesedinin, tüm anatomik ayrıntılarının sergilenmesi mümkün olmaktadır. Ünlü Alman bilim adamı Gunther von Hagens, bu anatomik örnek koruma yönteminin mucididir.²¹⁹

Sergilenen plastinatlardan anlaşıldığı kadarıyla, öncelikle yapılan iş, sergilenmesi planlanan doku ve organların belirlenmesidir. Burada amaç iç organların bir kısmını veya tamamını korumak, sadece vücudun kas ve bağ dokusunu korumak, damar ve sinir sistemini korumak veya sadece kemik yapısını korumak olabileceği gibi, bunların tamamını da korumak olabilir. Önemli olan bu aşama bundan sonraki bütün aşamaları belirlemede etken teşkil etmektedir.

---

²¹⁷ Yüksel, s. 410.

²¹⁸ Akçiçek, s. 279.

²¹⁹ Üstün, "Plastinasyon Sergileri ve Görünebilir İnsan Vücudu Bir Sanat mı Yoksa Bilim mi", s. 93.

Plastinasyon yöntemini şu şekilde aşama aşama anlatmak mümkündür. Bu aşamaları kısaca fiksasyon, dehidratasyon, emdirme ve sertleştirme olarak dört başlık halinde ele almak mümkündür.²²⁰

Öncelikle yapılması gereken tahnit etme ve anatomik diseksiyondur (Bkz. Resim 12 ve 13). bu işlem öncesinde mumyalama sürecinin ilk adımı olarak, atardamarlardan formalin pompalayarak çürümenin durdurulmasını kapsar. Uzun sürecek olan işlemler esnasında bu mutlaka zorunlu bir uygulamadır. Bu işlemle formalin, bakterilerin çoğalmasını engeller ve dokunun çürümesinin önüne geçer.

Formolle işlem yapılması sonrasında diseksiyon araçları²²¹ kullanarak ayrı anatomik yapıları hazırlamak üzere deri, yağ ve bağ dokuları çıkarılır. Mumyılanması istenen organ veya doku ortaya çıkarılır. Diseksiyonda kullanılan cerrahi aletler bisturi, pens, penset vb gibi cerrahide kullanılan aletlerdir (Bkz. Resim 14).

İkinci aşama vücudun yağı ve suyunun çıkartılması aşamasıdır. Bu aşamada ceset bir çözücü banyosuna (örneğin bir aseton banyosu) konarak vücudun suyu ve çözülebilir yağları, vücuttan çözülür. Bunun için büyük bir tekne hazırlanır. Bu teknenin içine çözücü solüsyon konulur. Bunun için kullanılan en etkin solüsyon asetondur. Asetonun uygun oranda hazırlanan çözeltisi bu tekneye doldurulur. Daha sonra ceset bu çözeltinin içine yatırılır. Burada bir süre bekletilir.

Üçüncü aşama zorlu emdirme aşamasıdır. (Bkz. Resim 15) Bu önemli değişim süreci, plastinasyonun merkez adımıdır. Bunu yapmak için ceset bir polimer çözeltisine batırılır. Bu reaktif polimer madde, silikon veya kauçuk olabilir. Vakum tankına konan ceset ve polimer madde ile vücuttan aseton çekilir. Asetondan

²²⁰ Üstün, “Plastinasyon Sergileri ve Görünebilir İnsan Vücudu Bir Sanat mı Yoksa Bilim mi?” s.93.

²²¹ Diseksiyon bir dokuyu veya organı diğer dokulardan ayırma işlemidir. Ortaya çıkarılması amaçlanan doku veya organ uygun cerrahi aletler kullanılmak suretiyle, anatomik yapısına zarar verilmeden diğer doku veya organlardan ayrılır. Plastinasyonda da eğer kas dokusu ortaya çıkarılmak isteniyorsa, kasların belirgin olarak gözlenmesine engel teşkil eden yağ ve bağ dokuları, büyük damarlar vb alınarak kasların daha belirgin olarak ortaya çıkarılması sağlanır. Eğer iç organların ortaya konması gerekiyorsa, karın içinde iç organların üzerini bir örtü gibi kaplayan yağ dokuları alınır. Birbiriyle birleşik olan organlar ayrılarak sınırların belirginleştirilmesi sağlanır. Eğer sergilenmesi amaçlanan kısımlar damarlar ise, bütün yağ ve bağ dokuları, kaslar tek tek çıkarılarak damarlar ince ince diseke edilir. Anatomik yapıları titizlikle korunarak, damar yapılarının ortaya çıkarılması sağlanır.

arındırılan vücuda basınç yoluyla polimer verilerek zorlu emdirme yöntemiyle polimerin her bir hücreye işlenmesi sağlanır. (Bkz. Resim 16)

Dördüncü aşama konumlandırma aşamasıdır. (Bkz. Resim 17) Vakumla polimerin vücuda emdirilmesinin ardından vücut istendiği şekilde konumlandırılır. Her bir anatomik yapı olması gerektiği gibi hizalanır ve teller, iğneler, pensler ve köpük bloklar yardımıyla sabitlenir.

Beşinci aşama kütleme (sertleştirme) aşamasıdır. Bu son adımda, istenen şekil aldırılan ve uygun pozisyonda sabitlenen ceset sertleştirilir. Bu, kullanılan polimere bağlı olarak gaz, ışık veya ısı ile yapılır. Sertleştirme aşamasının tamamlanmasıyla birlikte, plastinasyon işlemi de tamamlanmış olmaktadır. Bütün bir vücudun diseksiyonu ve plastinasyonu yaklaşık 1.500 çalışma saati gerektirmektedir.²²²

Bunun yanında bazen sadece bir organ veya doku da plastine edilebilmektedir. Sade akciğerler, beyin, göz, cenin, baş vb gibi. Bunlar için harcanan zaman ve emek de işin ayrıntısına göre değişiklik göstermektedir.

Tahnit veya ilaçlama denen ve cesedi kısa süreliğine korumayı hedefleyen işlemlerden biri de, halen yaygın olarak kullanılan ve çok basit olarak uygulanan bir tahnit yöntemidir. Buna göre cesedin karın boşluğuna ve göğüs boşluğuna, iki taraflı olarak formaldehit solüsyonunun enjekte edilmektedir.

Bunun için önce ceset, sedye veya düz bir tezgâh üzerine sırt üstü yatırılır. Göğüs ile karın bölgeleri dışında kalan yerler örtülür. Uygun oranda hazırlanan formaldehit solüsyonu ve enjektörler cesedin yakınında, tahnitçinin kolay ulaşabileceği uzaklıkta bulunan bir sehpanın üzerine hazırlanır. Mümkün olduğunca çok enjektör kullanılarak solüsyon bu enjektörlere çekilir. Bu büyük enjektörler yardımıyla karnın yan tarafından içeri girilir. Enjektördeki formaldehit solüsyonu belli bir basınç uygulamak suretiyle karın boşluğuna verilir. Yaklaşık 400-500 ml

---

²²² http://www.bodyworlds.com/en/plastination/idea_plastination.html (30.07.2010)

verildikten sonra karnın diğer tarafına geçilir. Aynı işlen bu taraf içinde uygulanır. Daha sonra göğüs boşluğuna ilacı vermek için, göğsün yan üst tarafından iki kaburga arasından enjektörle girilir. Enjektör ucu tam olarak göğüs boşluğuna girdiğinde enjektörün hareketi rahatlamaktadır. Göğüs boşluğuna girildiğinden emin olunduğu takdirde, basınç uygulamak suretiyle enjektördeki formaldehit solüsyonu göğüs boşluğuna enjekte edilir. Yaklaşık olarak 400-500 ml formaldehit verildikten sonra, göğsün diğer tarafına geçilir ve aynı işlem o taraf için de yapılır. Bundan başka herhangi bir işlem yapılmamaktadır. Bütün hastane morgları ve belediye morglarında uygulanan yöntem budur.

Başka bir yöntem de, arteriyel ambomaj denen ve daha karmaşık olan bir yöntemdir. Bu yöntem kısa süre öncesine kadar ülkemizde de kullanılıyor olmasına rağmen, artık yavaş yavaş terk edilmektedir.

Bu yöntem, 1682 yılında İngiliz hekim William Harvey'in kan dolaşımını bulmasıyla kullanılmaya ve gelişmeye başladı. Ayrıntılı olarak bilinmemesine rağmen ilk arteriyel ambomaj tekniği Hollandalı bilim adamı Frederick Ruysch tarafından uygulanmıştır. Daha sonrasında 18. yy'da, William Hunter ve John Hunter, yeğenleri Mathew Baillie ile birlikte ambomaj yapmışlardır. Bunun için önce femoral arterden lavanta, sarı papatya yağı, nef t yağı veya kamilyon boyası enjekte edilmektedir. Daha sonra cesedin iç organları çıkarılır. Çıkarılan iç organlar, bozulmasının önüne geçmek amacıyla yıkanıp ilaçlandıktan sonra, çeşitli koruyucu tozlarla beraber karın boşluğuna konulmuştur.

19. yy da ise arsenik, alüminyum tuzları, çinko klorür, cıva solüsyonları, dezenfektan gaz enjeksiyonları ve kapalı bir odada dezenfektan gazlarla muamele için yöntemler denenmiştir.²²³ Burada kullanılan dezenfektan gazın formaldehit olması ihtimali yüksektir. Çünkü formaldehit, oda sıcaklığında gaza dönüşebilen bir maddedir ve gaz hali de dezenfektan etkisine sahiptir.

---

²²³ Okçu ve Usta, s. 94.

Bu ilaçlama tekniği daha sonra, Amerikan iç savaşı (1861-1865) sonunda ölenler üzerine yaptıkları çalışmalar ile Thommes Holmes, August Renouard ve Joseph Henry Clark tarafından da gerçekleştirilmiştir. Bu bilim adamları ve onların öğrencileri, gezici ambomaj ğretmenliği yaparak, tekniği önce bütün Amerika Birleşik Devletleri'ne, daha sonra da Avrupa'ya yayılmasını sağladılar.

Buğn uygulanan yöntem kasık veya boyundan bir arterden uygun miktarda ambomaj solüsyonu vermekle başlar. Bu solüsyon genellikle formaldehittir. Bir pompa ile enjekte edilen solüsyon tüm dokulara, hücelere dağılır ve bir toplardamardan dışarıya atılan kandan vücudun temizlenmesi sağlanır. Bunu işlemi büyükçe bir iğne ile karın boşluğundan barsak gazı ve vücut sıvılarının emilmesi işlemi takip eder. Aynı iğne ile formaldehit sıvısı, yukarıda tarif edildiği şekliyle karın boşluğuna verilir. Bazı merkezlerde, ambomaj solüsyonundan önce, kanın pıhtılaşmasını engellemek ve esas solüsyonun dağılmasını kolaylaştırmak amacıyla, pıhtılaşmayı engelleyici bir başka ilaç enjekte edilmektedir.

Formaldehit pompalama işlemi, sıvının yeterince dağıldığını gösteren yüzeysel renk değişikliği ve yapısal değişiklikler ortaya çıkıncaya kadar sürdürülür. Toplardamardan gelen sıvının yoğunluğu ve damardan şınga edilen solüsyonun total hacmi, vücut ağırlığı, rrmenin derecesi, vücudun susuzluk derecesi gibi parametrelere bağlı olarak değişir.

Ambomaj sıvısında daha önce kullanılmakta olan arsenik, cıva, kurşun gibi ağır metal tuzları ve striknin gibi alkaloidler, ağır toksik etkileri nedeniyle tamamen kullanımdan kaldırılmıştır. 1900'l yılların başlarında formaldehit ucuz yollardan elde edilmeye başlanmış ve bu zamandan sonra da yoğunluklu olarak kullanılmaya başlanmış ve günümüze değin de kullanılagelmiştir. Ambomajda formaldehitin çoğunlukla %40'lık sıvı biçimini olan kullanılır.²²⁴

---

²²⁴ Okçu ve Usta, s. 94.

Bugün nadiren kullanılan bir başka ambomaj yöntemi de, sol sterno-kleido-mastoid kasın ön kenarından arteria karotis communisden²²⁵ kışın % 10'luk, yazın % 12-15'lik formalin pompalanmasıdır. 7-10 kg kadar çözelti harcanır. Pratik olarak cesedin ağız ve burnundan kan gelinceye kadar devam edilir. Alternatif olarak daha pahalı bir yöntem de, 7.5 kg suda ½ lt %96'lık alkol ve 2 lt formalin karışımı ya da, 7 kg saf gliserinde 1 kg %96'lık alkol ve 2 lt formalin karışımı kullanılabilir. Gliserin yumuşaklığı, alkol ise yağların erimesini sağlar. Kadavranın devamlı bulunacağı havuzlar ise %3'lük kristalize fenolün % 10-15'lik çözeltilerinde hazırlanır.²²⁶

Omurgalı hayvanların aslına uygun şekilde saklanması amacıyla içinin boşaltılıp derisinin tel bir iskelet üzerine geçirilerek ilaçlanması suretiyle yapılan işlemlere de tahnit denmektedir.²²⁷ Bunun için önce hayvanın derisi parçalanmadan tam parça olarak yüzülür. Kafatası, alt çenesi ve bacakları çıkarılmaz ve yerinde bırakılır. Deri temizlendikten sonra arsenikli koruyucu bir madde ile ilaçlanır. Montaj için içteki bütün kısımları tutmaya ve hayvanı bir desteğe bağlamaya yarayan metal telden bir iskelet yapılır. Bu iskeletin içi ve üstü pamukla veya talaş türü dolgu maddelerle doldurulup kaplanır. Daha sonra post veya deri bunun üzerine geçirilir. Çıkarılmış olan gözlerin yerinde oluşan boşluklara, göz yerine emaye ya da camdan yapılmış gözler yerleştirilir.²²⁸

---

²²⁵ Halk arasında "şah damarı" olarak bilinen, boynun ön-yan yüzünde bulunan ve elle atımı rahat hissedilen atardamar.

²²⁶ Okçu ve Usta, s. 94.

²²⁷ Ayverdi, s. 2997; **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, "Tahnit" Mad., C. 21, İstanbul, 1986, s. 1152.

²²⁸ **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, "Tahnit" Mad., C. 21, İstanbul, 1986, s. 1152.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU TÜRK İSKÂNINA KADAR MUMYALAMANIN TARİHİ SEYRİ

3.1. MİSİR'DA MUMYALAMA

Mısır Uygarlığı, geçmişi ile bağlarını en iyi koruyan ve tarihî değerlerini bu güne kadar en iyi şekilde taşıyan bir uygarlıktır. Eflatun, Nil Nehri kenarına yerleşen ilk sakinlerin yani Mısırlıların 23000 yıl önce buraya geldiklerini söylemektedir. MÖ. 460 yılında Mısır'ı ziyaret eden Herodot, Mısırlıların Osiris'in zamanıyla kendileri arasında 15000 yıl geçtiğini ve bu sayının kesinlikle doğru olduğunu söylediklerini aktarmaktadır. Aristo, Mısırlıların iddialarına dayanarak, bazı anıt-yapıların on bin yaşında olduğuna inanıyordu. Ona göre Sais'deki anıt mezar sekiz bin yaşındaydı.²²⁹

Bilindiği gibi, mumyalama denildiğinde ilk akla gelen yer Mısır'dır ve diğer kültür çevrelerinde de görülmekle beraber "mumya" sözünün hemen aklımıza Mısır'ı getirmesi sebepsiz değildir. Zira Mısır'da bu sanatın yaklaşık otuz asra dayanan bir tarihi vardır. Pek çok arkeolog Mısırlılara mumyanın mucidi, bu tekniğin eşsiz ustaları olarak bakmaktadırlar. Gerçekten de günümüze gelebilmiş ve sağlam kalabilmiş mumyaların pek çoğu ve en eskileri Mısır uygarlığının miraslarıdır.

Eski Mısır'dan ve mumyalamadan bahsetmeye Eski Mısırda Tıp konusuyla başlamak daha yerinde olacaktır. Birbiriyle bazı yerlerde örtüşen bu iki konu çoğunlukla beraber düşünülmeli ve beraber işlenmelidir ki tarifler ve tarihi seyir daha iyi anlaşılabilir.

George Maurice Ebers tarafından 1875 de yayınlandıktan sonra Mısırbilimci ve doktorların mükemmel işbirliğiyle incelenen Ebers Papirüsündeki tıp el kitabı sayesinde Firavunlar Dönemi tıbbi aydınlatılmıştır. Tıp olgularının sanattaki tasvirleri, mumya ve iskeletlerin anatomi ve patolojisi ve Eski Mısırın kapsamlı tıp literatürü tıp tarihi açısından zengin bir materyal oluşturur. Mısır tıp kitaplarında cerrahi (Edwin Smith Papirüsü), dâhiliye (Chester Beatty Papirüsü), jinekoloji

---

²²⁹ Augustus Le Plongeon, **Mısırlıların Kökeni**, Çev: Rengin Ekiz, Ege Meta Yay., İzmir, 2003, s. 22.

(Kahun Tıp papirüsü) ve veterinerlik (Kahun Tıp Papirüsü) ele alınmıştır.²³⁰ Hastalıklara düşman güçlerin yol açtığı düşünüldüğü için Mısır tıbbında büyü de meşru bir yere sahiptir ve psikoterapiyi temsil eder.²³¹

Eski Mısırda tıbbın ulaştığı gelişmişlik düzeyi oldukça şaşırtıcıdır. Kazılarda ele geçen bulgular, arkeologların yanı sıra birçok tarihçiyi de hayrete düşürmüştür. Çünkü hiçbir tarihçi MÖ. 3000'lerde yaşamış eski bir medeniyetten böylesine gelişmiş bir teknoloji beklemiyordu. Bugün X-ışınları kullanılarak, mumyalar üzerinde yapılan incelemeler sonucunda Antik Mısır'da beyin ameliyatlarının yapılmış olduğu anlaşılmıştır. Üstelik bu ameliyatlar oldukça profesyonel yöntemler kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Cerrahi operasyon geçirmiş mumyaların kafatasları incelendiğinde, ameliyat yerlerinin düzgünce kesilmiş olduğu görülmektedir. Hatta bu insanların ameliyattan sonra hayatta kaldıklarını ispatlayan, kaynamış kafatası kemiklerine rastlanmıştır.²³²

Diğer bir örnek ise bazı ilaçlarla ilgilidir. XIX. yüzyılda oldukça hızlı bir ilerleme kaydeden deneysel bilim sonucunda tıp alanında da büyük gelişmeler kaydedilmiştir. Antibiyotiğin keşfi de bu yüzyıldaki gelişmelerden biridir. Aslında bunlara "keşfedildi" demek hata olur, çünkü bu tekniklerin büyük bir bölümü Antik Mısır'da zaten kullanılıyordu.

Daha Eski Krallık döneminde bile tıpta uzmanlık dalları oluşmuş ve bunların kendi terminolojileri gelişmiştir. Cerrahiyle ilgili Edwin Smith Papirüsü mükemmel teşhisler içerir ve kalbi dolaşım sisteminin merkezi olarak tanımlar; yine de Mısırlı hekim tedavide büyüye başvurmayı tercih eder. II Senusret'in²³³ piramit kentinde bulunan bir papirüs parçası hayvan hastalıklarının da teşhis edilip incelendiğinin bir kanıtıdır.²³⁴

---

²³⁰ Ebers Papirüsünün MÖ 1550 yıllarına, Edwin Smith Papirüsünün yine MÖ 1500 yıllarına, Kahun Tıp Papirüsünün MÖ 1900 yıllarına, Chester Beatty Papirüsünün ise MS. 300 yıllarına ait olduğu bilinmektedir.

²³¹ Hornung, s. 144-145.

²³² Bruwier, s. 3.

²³³ XII. Hanedanlık Dönemi krallarındandır. MÖ. 1897-1878 yılları arasında hüküm sürmüştür. el-Lahun (veya Kahun) piramidini inşa ettirmiştir.

²³⁴ Hornung, s 74.

Papaz Clements Alexandrinus'un yazılarına göre, Mısırlı rahipler kırk iki kutsal kitaptan oluşan bir sete sahiptiler. Bunların ilk otuz altısı Mısırlıların akıllılığına dair bilgiler içerirken, geri kalan altısı, vücudumuzdaki organlar, çeşitli hastalıklar, tıbbi âletler, ilaçlar gibi çeşitli tıbbi konulara ve çalışmalara aitti. Bu altı kitaptan biri özellikle göz hastalıklarına aittir. Bu kitaplardan göz protezi kullanımının Eski Mısır'a kadar uzandığı anlaşılmaktadır. O zamanlar göz, hayat sembolü olarak kabul edildiği için, en önemli en yüce organ olarak algılanırdı. Yas tutma törenlerinde gözde protez kullanılmaktaydı. Kalsitten yapılmış bir göz protezi bir mumya üzerinde bulunmuştur. (Bkz. Resim 18) Bu mumya 21. Hanedanın üçüncü periyoduna (MÖ 1070-711) ait olan Nesta Neb Askerou'nun mumyası olup, Kahire Müzesinde sergilenmektedir.²³⁵ Mısır'dan kalan ve gözlerinin yerine üzerine iris ve göz bebeği resmedilmiş beyaz sırlı gümüş plakalar konmuş mumyalar, hem ölüye canlı görüntüsü vererek acıyı azaltmak için, hem de ölünün yakınlarına acı verecek bir kusuru gizlemek için mükemmel bir benzerlik elde etmek üzere yapılan çabaları göstermektedir.²³⁶

Edwin Smith papirüsünde, Antik Mısırlıların, ketenden yapılmış yara ve sargı bantları kullandıkları anlatılmaktadır. Mumyalamanın yanı sıra Mısırlılar tarafından 5000 yıl önce kullanılmış olan birçok tıbbî teknik ve âlet de yapılan araştırmalarda gün ışığına çıkarılmıştır. Ayrıca Kom Ombo'daki²³⁷ bir başka tapınak duvarındaki rölyefin içine oyuk açılmış ve buraya cerrahi aletlerin kutusu yerleştirilmiştir. Bu kutunun içinde büyük metal bir makas, cerrahi bıçaklar, testereleler, sondalar, spatulalar, küçük kancalar ve pensler mevcuttu. Teknikler çok sayıda ve çok çeşitliydi. Kırıklar, çatlaklar tam olarak oturtuluyor, kırık tahtaları kullanılıyor ve yaralar dikişle kapatılıyordu. Mumyaların çoğunda çok başarılı bir biçimde tedavi edilmiş kırıklara rastlamak mümkündür. Mumyalarda herhangi bir cerrahi dikiş izine rastlanmamasına rağmen yara dikilmesi ile ilgili Edwin Smith Papirüsü'nde on üç referans mevcuttur. Bu, Mısırlıların estetik yara dikimini de başarmış olduklarına

---

²³⁵ Berrin Okka, "Göz Protezlerinin Tarihçesi", *Selçuk Üniversitesi Dış Hekimliği Fakültesi Dergisi*, Konya 2007, S. 16, s. 61.

²³⁶ Okka, s. 61.

²³⁷ Kom Ombo, Güney Mısır'da Nil Nehrinin kıyısında Asvan iline bağlı bir tarım kasabasıdır. Kasaba, aynı adı taşıyan tapınağıyla meşhurdur. Kom Ombo Tapınağı, MÖ II. yüzyılda Ptolemaios Hanedanı Döneminde yapılmıştır. Tapınağın bir yanı timsah tanrı Sobek'e, öteki tarafı ise şahin tanrı Horus'a adanmıştır.

işaret etmektedir. Yara dikiminde keten iplik kullanılıyordu. İğneler ise muhtemelen bakırdandı.²³⁸

Mısırlıların tıp ve anatomide ne kadar ileride olduklarını gösteren en önemli eserler, kuşkusuz geride bıraktıkları mumyalardır. Mısırlılar mumyalama konusunda yüzlerce farklı teknik kullanmışlardır. Cansız beden binlerce yıl bozulmadan saklanabilmesine imkân sağlayan mumyalama, aslında oldukça karmaşık bir işlemdir. Fakat bu işlem başarıyla uygulanmıştır. Mısırlılar mumyalama tekniklerini sadece insanlarda değil, farklı hayvanlarda da denemişlerdir. Antik Mısır'da tıbbın oldukça gelişmiş olduğu, ele geçen arkeolojik buluntulardan ve özellikle mumyalama tekniklerinden açıkça anlaşılmaktadır.²³⁹

Vücudun şeklini bozmadan, ölünün tüm iç organlarını çıkartarak mumyalamaları, bu işi yapan insanların, her organın yerini bilecek bir anatomi bilgisine sahip olduklarını göstermektedir. Eski Mısırlılar organların işlevleri hakkında temel bilgilerden haberdardı.²⁴⁰ Bunun tek istisnası, birbirinin görevini üstlendiklerine inandıkları kalp ve beyindi. İç organların işlevleri hakkında bilgileri olsa da olmasa da, mumyacıların büyük teknik kabiliyet gösterdikleri açıktır. Beyin, akciğer, pankreas, karaciğer, bağırsaklar gibi organlar, mumyalama sırasında çıkartılıyordu. Kalp ve böbrekler ise cesedin içinde bırakılıyordu. Çürümeye en müsait organlar küçük bir delikten dışarıya çıkarılarak koruma altına alınarak ardından, Horus'un²⁴¹ dört oğlu ve her bir organın koruyucu tanrıçasının gözetimi altında kanopos adı verilen kaplara yerleştirilirdi. Mısır mumyacılarının en kayda değer başarısı, beynin burun yoluyla dışarı çıkarılması idi.²⁴²

Herodot kendi zamanında mumyacıların kirli olarak görüldüklerini ve doktorlarla ilişkilerinin kısıtlandığını anlatmaktadır. Mumyacılar ve doktorlar arasındaki ilişkiler erken dönemlerde farklıydı. Edwin Smith papirüsünde bir

---

²³⁸ Bruwier, s. 1.

²³⁹ Bruwier, s. 2.

²⁴⁰ Sayılı, s. 140.

²⁴¹ Horus, Eski Mısır mitolojisinde gök tanrısıdır. İsis ve Osiris'in oğludur. Horus şahin başlı tasvir edilmektedir. Firavunlar kendilerini Horus'un yeryüzündeki cisimleşmiş hâli olarak görmüşlerdir. Bundan dolayı Horus, Mısır'ın en önemli tanrılarında birisi olarak kabul edilmiştir.

²⁴² Bruwier, s. 3.

hastalığın tedavisi anlatılırken mumyacıların da adı geçmektedir. Yine bir başka hastalığın tedavisinde ise doktorun mumyacıların kullandığı standart kitaba yabancı olmadığı anlaşılmaktadır.²⁴³

MÖ 5000 yıllarına ait olan ilk Mısır mumyaları çöl kumları içinde kendiliğinden oluşmuştur.²⁴⁴ Eski Mısır halkı, ilk zamanlarda, ölümlerini çıplak olarak derin olmayan çukurların içine, doğrudan kuma gömüyorlardı. Kum mezar içinde sıcak ve kuru hava, cesedi atmosfer etkilerinden koruyor, böylece çürüme ve bozulma kendiliğinden önlenmiş oluyordu.²⁴⁵ Doğanın koruduğu bu cesetler, kuşkusuz zaman zaman mezar hırsızları ve defineciler tarafından açıldığı için tahribat önlenemiyordu. Daha sonraları ölüm sonrasındaki dünyada kişinin kullanacağı eşya ve yiyecekleri içine koyabilmek için daha büyük mezar yapıları inşa edilmeye başlandı. Taş ve ahşap olan bu yapılar, tabii olarak, dış etkileri önleyemediğinden ceset havayla doğrudan temastaydı ve bozulma kaçınılmazdı. Mezar odasının iyi korunamayışı herhalde cesedi koruma fikrini vermiş olmalı ki, cesedi yapay yöntemlerle korumak için yeni yollar aranmaya başlandı.

Cesetlerin doğal yollarla belli şartlarda çürümeye karşı korunabiliyor olması, ölümden sonraki hayat ve ebediyet fikrinin gelişmesine ve bu fikrin gelişmesi de yeni uygulamalar için arayışlara yol açmıştır. Eski Mısır'da ebediyet düşüncesinin giderek olgunlaşmasıyla bu arzu giderek inanç şeklini almıştır.²⁴⁶ İnanışa göre, ölümden sonra ruh tekrar doğacak, kendi bedenini arayacak ve bu bedene girerek sağlam kalmış olan vücutta tanrılarla beraber daha iyi yaşamaya devam edecektir.

En eski mumyaların çoğunluğu kraliyet ailesine ait cesetlere uygulanmıştır. Zamanla halk, en alt sınıflar ve gücü yeten herkes mumya yaptırmaya başlamıştır. Sûni yöntemlerle bir ölünün vücut bütünlüğünü korumak için yapılan girişim hakkında en eski güvenilir kanıtlar İ.Ö. 2600 yıllarına dayanmaktadır.²⁴⁷

Antik Mısırdaki mumyalama farklı aşamalar geçirmiştir.

---

²⁴³ Bruwier, s. 3.

²⁴⁴ Janet C. Gardner ve Diğerleri, s. 228.

²⁴⁵ Kelly, s. 37.

²⁴⁶ Barry, s.22.

²⁴⁷ Okçu ve Usta, s. 93.

1. Hânedanlık öncesi (MÖ 3200 den önce) mumyalama kurutmak suretiyle yapılıyordu. Kimyasal koruyucu olarak kullanılan natron, burada karşımıza çıkmaktadır ve bu dönem uygulamalarında vücudun etkin bir şekilde kurumasını sağlamaktadır. Dokuları korumakta, enzimler ve mikroorganizmalar susuz işlev kazanamayacaklarından dolayı, bozulma önlenmektedir.²⁴⁸

2. Erken Hânedanlık dönemi iç organların korunmaya başlandığı dönemdir. Daha 4. Sülale Devrinde (MÖ. 2613-2494) vücudun iç organları boşaltılıp, bunlar topluca "Kanopus küpü"²⁴⁹ adı verilen kaplara konuluyordu. İç organları boşaltılan vücut, natron ve çürümüş mür otu, çok çeşitli aromatikler, palmiye yağı ve bazı baharatlarla dolduruluyordu. Bu karışıma tarçın, lavanta ve günlük (buhur) katıldığını ileri sürenler de vardır.

3. Orta Krallık (MÖ 2100-1700) iç organların çıkarılmasının daha çok yaygınlaştığı dönemdir.

4. Yeni Krallık (MÖ 1555-712) mumyalamanın daha da detaylandırıldığı dönemdir. Bununla birlikte mumyaların daha kuvvetli olmalarını sağlamak için bazılarında iskeletin güçlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Bu zamanda mumyacılık sanatı zirveye ulaşmıştır. İç organlar da mumyalama işlemine tabi tutulduktan sonra karın boşluğuna yerleştiriliyordu.

5. Mumyalama işlemi, 20.-30. Sülaleler arası dönemde (MÖ. 935-730) tam uygulanırken, 26. Sülale (MÖ. 664-525) döneminde bazı eksiklerle ve biraz da dikkatsizce uygulanmıştır; yüz üzerine artık yapay gözler konmaz, iç organlar eski yerlerine değil, fakat paket halinde iki bacak arasına yahut da "Kanopus küpü" ne yerleştirilir olmuştur.

6. Greko-Roman Dönem (MÖ 332-MS 641) mumyalama sanatının gerilediği dönemdir. Birmingham Mumyası bu döneme ait bir örnektir.²⁵⁰

Mumyalama işleminde ceset her zaman keten sargılarla sarılmıyor, bazen kurutulduktan sonra açık bırakılıyordu. British Müzesinde sergilenen ve keten sargısı olmayan mumyalar bunun en iyi örnekleridir.

---

²⁴⁸ Kelly, s. 37.

²⁴⁹ Bu küpler Kanopus'da yapıldığı için arkeoloji bilimine de bu adla geçmiştir.

²⁵⁰ Ahmes L. Pahor, John Colet, "Historical Article, The Birmingham Mummy: The First Torticollis In History", **The Journal Of Laryngology And Otology**, April 1995, Number: 109, s.273.

Mumyalanarak piramit mezar içine gömülen Firavunun yanına, yeniden hayata döndüğünde tüketmesi için yiyecek konurdu. Bunlar arasında özellikle kurutulmuş sığır eti, balık ve süt yer alırdı. Ayrıca buğday ve biranın da konmuş olduğu piramit mezarlar bulunmaktadır.²⁵¹

Mısırda insanların yanında Apis öküzü, kedi, şahin ve timsah gibi kutsal kabul edilen hayvanların da mumyalandığı görülmektedir. Bu âdet Romalılarda da vardır. Apis Öküzü adı verilen ve tanrının ruhunu taşıdığına inanılan hayvana, tapınakta büyük bir özen ve dikkatle rahipler tarafından bakılırdı. Bu kutsal öküzün her hareketinden rahipler anlam çıkarırdı. Bu hayvan ölünce Mısırlılar büyük bir mateme boğulurdu. Ölen Apis Öküzleri mumyalanır ve büyük bir cenaze töreniyle Sakkara’da bulunan yer altı galerilerindeki lahitler içerisine konulurdu. Tanrı İsis’ten dolayı İsis-Apis olarak anılan bu hayvan için “Serapeum” denilen tapınakta âyinler düzenlenirdi. Bunun yanında “Pahet” adında bir kedi-tanrıçanın olması, kedilere de kutsiyet atfedildiğini göstermektedir. Kediler de mumyalanır ve tunç tabutlar içinde toprağa verilirdi. Ölülerin ve mezarlıkların tanrısı olan Anubis’in, çakal başlı ve insan gövdeli olduğu düşünülür, ölümlere öte dünyanın yolunu gösterdiği ve onları oraya ulaştırdığı kabul edilirdi. Ayrıca Anubis’in mumyalama tekniğinin de kurucusu olduğuna inanılırdı.²⁵²

Mumyacılık, Mısır’da MÖ 3. yüzyılda yaygınlığını kaybeder. Hıristiyan Koptlar kaba da olsa, MS. 640 yılında Müslümanlar tarafından Mısır’ın fethine kadar²⁵³ bu geleneği sürdürmüşlerdir. Hıristiyanlık ilk yıllarında mumyacığa çok önem vermiş, fakat işin dinî bir anlamı kalmadığı anlaşılmaya başlanmış olmalıdır ki zamanla tamamen vazgeçilmiştir. Bu dönemde mumya yapılırsa bile sanduka içine sahte (oyuncak) bir mumya konuyor ve sanduka üstüne ölünün sağlığındaki resmi çiziliyordu. Kısacası asıl iş ressamalara düşüyordu.²⁵⁴

---

²⁵¹ Ahmet Koluman, “Dinler ve Gıda İlkelden Semaviye”, **Uludağ Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi**, C: 28, S: 1, 2009, s. 27.

²⁵² Altan Armutak, “Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi, I. Memeli Hayvanlar”, **İstanbul Üniversitesi, Veterinerlik Fakültesi Dergisi**, C: 28, S: 2, 2002, s. 417

²⁵³ Mısır, Hazreti Ömer’in halifeliği döneminde Komutan Amr Bin el-As tarafından fethedilmiştir. Fetih sırasıyla Ferma, Bilbis, Babilyon Kalesi, Aynu’ş-Şems ve İskenderiye’nin fethi şeklinde gerçekleşmiştir. 640 yılında başlayan fetih hareketi, 642 yılında tamamlanmıştır.

²⁵⁴ Armutak, ss. 411-427.

Mısır'da mumyalamanın dışında ölüyü yakma âdetinin de bulunduğu bilinmektedir. (Bkz. Resim 19) Ölen kişileri küllerin ayaklı taş vazolar içinde saklanıyordu.²⁵⁵

3.2. MISIR DIŞINDA MUMYALAMA

Mumyalama denince akla ilk gelen yerin Mısır olması ve korku romanları ve filmlerinin en önemli konularından olan mumyaların yalnızca burada varmış gibi bilinmesine rağmen, başka coğrafyalarda da pek çok ulus tarafından mumyalama işleminin yapıldığı görülmektedir.

Asya'nın uçsuz bucaksız doğasında yaşayan göçebeler, ölülerinin bir kısmını mumyalamışlardır. Tarihçi Herodot meşhur eserinde, Karadeniz'in kuzeyinde oturan İskitlerin ölü gömme âdetlerinden söz etmektedir. Tarihçiye göre bu gelenek, MÖ. 5. yüzyılda geniş Avrasya coğrafyasında oldukça yaygındır. Cesedi yakma ile beraber sürdürülen defin gelenekleri arasında yer alan mumyalama âdeti hakkında, birçok belge ortaya çıkmıştır. Herodot'un mumyalama yöntemi hakkında çok detaylı tasvirler de bulunmaktadır. T. T. Rice'in Pazırık'taki kurganlardan çıkan ceset kalıntıları üzerindeki incelemeleri Herodot'un bu tasvirlerinin doğruluğunu ortaya koymaktadır.²⁵⁶ St Petersburg'daki müzede eski Türk boylarına ait mumya örnekleri bulunmaktadır. Ayrıca XII. yüzyılda yaşamış ünlü Türk bilim adamı Bîrûnî, mumya sözcüğünü kullanmıştır. Türklerin mumyalama ile ilgili tutumları ve mumyalamanın tarihi seyri, Anadolu Türk Kültüründe Mumyalama bölümümüzde daha detaylı incelenecektir.

Rusya'da rejimin kurucusu lider Lenin'in cesedinin mumyalanmış olması, bu geleneğin, Ruslarda da var olduğunun en önemli göstergesidir. Rusya'da Komünist rejimin lideri Vladimir İlyiç Lenin 1924'te ölünce, cesedinin bozulmaması için mumyalandığı bilinmektedir. (Bkz. Resim 20) Lenin'in mumyası o tarihten bu yana başkent Moskova'da Kızıl Meydan'daki bir mozolede sergilenmektedir.²⁵⁷

²⁵⁵ Le Plongeon, s. 63.

²⁵⁶ Roux, Eski ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm, s. 219.

²⁵⁷ http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/01/110124_lenin_poll.shtml (13.06.2011)

Kafkasya’da da mumyalamanın MS. 1500’lü yıllarda halen devam ettiğini, bir seyyahın anlattığı cenaze törenine dayanarak söyleyebiliriz. Cenevizli gezgin Giorgio İnteriano, 1502’de yazdığı “La Vita et Sito de Zichi, Chiamati Circassi, Histrìa Notable” (Çerkezlerin Örf, Adetleri ve Tarihleri) adlı eserinde, “Adige (Çerkez) soylusu ölünce köy meydanında ağaçtan yüksek bir platform inşa edildi. Sonra iç organları çıkarılan ölünün naaşı en iyi giysileri içinde, çömelmiş olarak platformun üzerine yerleştirildi.” demektedir. Ölünün daha sonra toprak kazılmadan taştan örülmüş bir zemin üzerine konduğu, çevreden taşınan toprağın tabut üzerine yığılarak höyük oluşturulduğu anlatılmaktadır. Bu höyük, XIX. yy da yapılan arkeolojik araştırmalarla ortaya çıkarılan kurganların aynısıdır.²⁵⁸

Ortaçağ Avrupa’sında asırlardan beri görülen cesedin kaynatılması yanında, cenazenin tahniti de yaygın olarak yapılagelen bir uygulama idi. Bu işlem, memleketinden uzak, güney iklimlerinde ölmüş kişilere uygulanıyordu. Cenaze kaynatma özellikle Almanlar arasında uygulanan bir işlemdi. Bu işlemde kollar ve bacaklar gövdeden ayrılır, cenaze parça parça edilir, elde edilen parçalar kaynatılır ve bu kaynatmadan arta kalan iskelet kısımları memleketine götürülürdü. Bu usulün nordik kültür çerçevesinde ve bilhassa milattan 1000 yıl sonra Grönland’da da câri olduğunu Herbert Reier belgelerle tespit etmiştir. Grimm kardeşleri masallarından olan “Şen kardeş” hikâyesinde bu metoda ait bir hâtıra olduğundan bahsedilmektedir. Kaynatma usulünün tarihçesi Bon Ernst von Rudloff tarafından ve X. asırdan itibaren takip edilebilmektedir.²⁵⁹

Erken Ortaçağdan itibaren cenaze tahniti kaynatma usulünden daha sık yapılmağa başlandı. Rudloff’un çok esaslı olan incelemeleri bu metodun Ortaçağdaki tarihçesini bildirmektedir. Ölünün sadece dıştan ilaçlanmasından ibaret olan muhafaza teşebbüsleri yanında, muhafaza eden maddelerin açılmış cenazelerin içine sokulmasıyla yapılan tahnit usûlü IX. asırdan beri mevcuttur. Bu usulün orta çağın başlarında kimin tarafından ilk olarak tatbik olunduğu bilinmemektedir. Ortaçağın sonlarında bunu özellikle cerrahlar yapıyordu. Tıbbi literatürde Henri de Monde-

---

²⁵⁸ Aydın O. Erkan, **Tarih Boyunca Kafkasya**, Çivi yazıları, İstanbul, 1999, s. 30.

²⁵⁹ Altet, s 10.

Ville'den beri, yani aşağı yukarı 1300'den beri, bu usule ait tariflerin mevcudiyeti görölmekteydi.²⁶⁰

Kuzey, Orta ve Güney Amerika'da bulunan mumyalar da, Mısır'dan çok uzak coğrafyalarda bu işlemin insanoğunun ölümsüzlük eğiliminin bir emaresi olarak yapıldığının işaretidir. Ortaya çıkarılan mumyaların çoğu Venezuela, Peru, Bolivya, Ekvador ve Kolombiya'da bulunmuş olup çoğu burada yaşamış olan İnk Medeniyetine ait mumyalardır. İnk mumyalarının çoğunda cesedin kırmızıya boyanmış, el ve ayak parmakları dışında derilerinin yüzülmüş oldukları görölmektedir.²⁶¹

Güney Amerika'nın Batı sahilinde Kuzey Şili'de yaklaşık 190 17' güney meridyenleri ve 700 17' batı paralellerinde sahil boyunda veya birkaç kilometre içerde yapılan kazılarda yedi adet mumya bulunmuştur. Bu bölgedeki Atamaca Çölünün iklimi dünyanın en kurak iklimidir. Post modern hızlı kurutma yöntemi çoğunlukla uzun zamanda sonuç verir.²⁶² Bu kültürel grubun mensupları Chinchorro'lular 4000 yıldan daha fazla dayanan suni mumyalama yöntemini özenle ve seçici davranarak uygulamışlardır. Bu uygulamalar zamanla azalmış ve MÖ 2000 yılından sonra büyük oranda ortadan kalkmıştır.²⁶³

Şili'nin Arica deniz kıyısına birkaç kilometre uzaklıktaki Azapa vadisinden daha büyük olan Acha kuru vadisi ağzında doğal mumyalar bulunmuştur ki bunlar nehir yatağına yerleşmiş vaziyettedir. Mumyanın yarı bükülmüş bir şekilde gömülmüş olduğu tespit edilmiştir. Üzerinde ise ince bir kum tabakasının olduğu görölmektedir. Civardaki ev kalıntıları Chinchorro'nun karakteristik olarak kültürel unsurlarının materyallerini içermektedir. Bunlar kaktüsten olta iğnesi, yumuşakça ve

---

²⁶⁰ Altet, s 10.

²⁶¹ Yüksel, s. 410.

²⁶² Marvin J. Allisan ve Diğerleri, **Bulletin Of The New York Academy Of Medicine**, c. 55, No: 7, Temmuz-Ağustos 1979, s 670; Aufderheide, Munoz ve Arriaza, "Seven Chinchorro Mummies and Prehistory Of North Chili", **Journal Of The American Pyscally Antropology**, Number: 91, 1963, s. 189.

²⁶³ Aufderheide, Munoz ve Arriaza s. 189.

balık kalıntıları, kemik bir olta iğnesi başlığı ve bir derin deniz balığı (corbina) kalıntılarıdır.²⁶⁴

Alaska'da en eski korunmuş vücut, Geç buz devrinin 20000 yıllık memelileridir. Amerika'nın doğal tarih müzesinde 1975 yılında elde edilen çeşitli örnekler arasında bir tavşanın büyük oranda iyi korunmuş ve çok iyi tanımlanabilen iç organları görülmüştür. Burada karaciğerin genel yapısı çok iyi gözlemlenmekle beraber, diğer organların -kalp de dâhil- tarihi yapısını ortaya koymak mümkün olamamaktadır. Alaska'da doğal olarak donup kalmış insan vücudu da bulunmuştur. Yaklaşık MS 400 yılına ait olan en yaşlılardan biri Bering Denizindeki St. Lawrence Adasında bulunan elli üç yaşlarındaki bir Eskimo kadınının vücududur. Donmuş olan vücut, 1972 Ekiminde Alaska Adasından yaklaşık 130 mil uzaklıkta adanın alçak yamaçlarından birinde bulunmuştur.²⁶⁵

Kanarya Adalarında Guanche'lar, Mısır'daki 21. Sülale zamanında uygulanan mumyalama tekniğine uygun bir yöntemle ölülerini mumyalamışlardır. Avustralya'da da benzer şekilde mumyalama yapılmıştır.²⁶⁶

3.3. TÜRKLERDEN ÖNCE ANADOLU'DA MUMYALAMA

Anadolu, üç kıtanın birleştiği noktada bulunması, topraklarının ve ikliminin elverişli olması ve önemli ticaret yollarının içinden geçmesinden dolayı, çok hareketli bir tarihe sahip olmuştur. Batıdan Roma veya Bizans, doğudan İran, güneydoğudan Sami ırklar ve Araplar, kuzeydoğudan Moğollar ve Türklerin sürekli baskınlarına maruz kalmış, sık el değiştirerek, tarih içinde birçok ulusa ev sahipliği yapmıştır. Bölgenin bu coğrafi özelliği kültürel zenginlik olarak yüklü bir mirasa sahip olmasına sebep olmuştur. Bu anlamda her karış toprağında hazineler saklıdır demek abartılı bir ifade olmaz.

---

²⁶⁴ Aufderheide, Munoz ve Arriaza s. 190.

²⁶⁵ Zimmerman, s. 251.

²⁶⁶ Yüksel, s. 410.

Mumyalamanın Anadolu'da, Türkler buraya gelmeden önce de varolduğu bilinmektedir. Müzelerde bulunan ve Türk yerleşiminden öncesine ait olan mumyalar ve mumyalamanın yapıldığına işaret eden arkeolojik buluntular bunu, en iyi şekilde ortaya koymaktadır. Mumyanın saklanmasına uygun inşa edilmiş mezarlar, mumyalanmış cesetlerin içine konduğu lahitler ve bugüne kadar varlığını koruyabilmiş mumyalar, mumyalama geleneğinin var olduğu bilgisini günümüze ulaştırmaktadır.

Bu konuda en çok örneği bulunan dönem Bizans dönemidir. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan ve bu döneme ait olduğu bilinen bir çocuk mumyası, Türk yerleşiminden önce yapılmış mumyaların en iyi örneklerinden biridir. Kayseri Müzesi'nde teşhir edilmekte olan iki adet çocuk mumyası, Bizans dönemine ait Anadolu mumyalarının başka örnekleridir. Bunların yanında Aksaray Çanlı Kilise'de bulunan iki adet çocuk mumyası ve Aksaray Müzesinde bulunan biri kedi olmak üzere toplam dört mumya da Bizans dönemi Anadolu mumyaları arasında yer almaktadır. Niğde Müzesi'nde bulunan ve Ihlara Vadisindeki Yılanlı Kilisesi'nden çıkarılan Rahibe mumyası bu neviden bir mumyadır. Yine Karaman Müzesi'nde bulunan ve Manazan Mağaralarında Ölüler Meydanı olarak bilinen beşinci katından çıkarılan mumyalar da Bizans Dönemi Anadolu mumyalarının günümüze kadar korunabilmiş örnekleridir.²⁶⁷

Bu örnekleri daha da çoğaltmamız mümkündür. Van, Erzurum, Kars bölgeleri ve hatta tüm Doğu Anadolu ve Transkafkasya'da yapılan kazılarda, höyük tipi veya kurgan tipi mezarlar bulunmuştur.²⁶⁸ Bu tip mezarların özellikle Orta Asya örneklerinde, içlerinde mumyalanmış cesetlerin bulunmuş olması, cesetlerin yanına ölünün öteki dünyada veya tekrar canlandığında kullanması için gerekli eşyalarla, at ve eşinin de konmuş olması örneğinden yola çıkarsak, bu tip mezarların ölülerinin mumyalı olması ihtimalini arttırmaktadır.

Anadolu'da Orta Tunç Çağında Perslerin hâkimiyeti döneminde, Urartular ve Firigler Dönemine ait ortaya çıkan buluntular, bu tip mezarların ve mezar

²⁶⁷ Muzaffer Doğanbaş, **Mumyalama Sanatı ve Anadolu Mumyaları**, Amasya, 2001, ss. 77-96.

²⁶⁸ Veli Sevin, **Anadolu Arkeolojisi**, İstanbul, 2003, s. 160.

kalıntılarının varlığını göstermektedir. Bu kazılarda, ölümlerin taştan inşa edilmiş küçük odalara konduğu da tespit edilmiştir.²⁶⁹

3.4. ESKİ TÜRKLERDE MUMYALAMA

Türkler, çok zengin tarihi ve kültürel mirasa sahip bir millettir. Tarih boyunca geniş bir coğrafi alana yayılmışlar ve yaşadıkları bölgelerde çeşitli kültür, medeniyet ve dinî inançların etkisine girmişlerdir. Orta Asya, İran, Çin ve Mezopotamya coğrafyalarında, Şamanizm, Budizm, Mani Dini, Hıristiyanlık ve Yahûdiliğin Türk kültür ve dinî anlayışlarında etkileri olmuştur.

Türk dinî tarihine genel olarak baktığımızda İslâmiyet'ten önce en önemli etkenin Şamanizm olduğu görülmektedir. Dolayısıyla İslâmiyet'i ve Şamanizm'i²⁷⁰ ayrı tutmak daha yerinde olacaktır.²⁷¹

Eski Türklerde ruh, nefes ve can kavramları, “tin”²⁷² sözcüğüyle ifade ediliyordu.²⁷³ Ölüm, ruhun bedeni kesin olarak terk etmesi anlamına gelmekteydi. Eski Türklerle göre ruh, bedeni sadece ölüm anında değil, uykuda ve çeşitli hastalıklar sırasında da geçici olarak terk etmekteydi. Ölüm halinde ruh kuş haline gelerek uçup gitmekte ve bu durum “sonkur oldu yani şahin oldu” sözünüyle ifade edilmekteydi.²⁷⁴ Sonkur yırtıcı bir kuşun adıdır.²⁷⁵

---

²⁶⁹ Sevin, s. 206.

²⁷⁰ Türklerin İslâmiyet'ten önce kabul ettikleri dinler arasında en çok adı geçen “Şamanizm”, aslında başlı başına bir din olmayıp, birçok dinden ve gelenekten etkilenmiş bir inanç şeklidir. Bu inanç sisteminde bulunan vahdâniyet unsurunun, Türklerin İslâmiyet'i benimsemesinde etkili olduğu düşünülmektedir.

²⁷¹ Mehmet Aydın, “Türklerin Dinî Tarihi Üzerinde Bir Değerlendirme”, **Türkiyât Araştırmaları Dergisi**, S. IV, Konya 1997, s. 9.

²⁷² Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lûgat-it-Türk**, C. I, Çev: Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1986, s. 339.

²⁷³ Nefes, soluk, ruh anlamlarına gelen “tin” kelimesi fiil olarak “dinlenmek”, “solumak”, “nefes almak”, “dinmek” ve “sonu gelmek” anlamlarını da taşımaktadır. Bu itibarla “son nefesini vermek”, “nefesi kesilmek”, “dinlenmek”, “sonu gelmek” gibi kelimelerin ölüme işaret eden kelimeler olduğunu ifade etmek yerinde olabilir.

²⁷⁴ Yıldız Kocasavaş, “Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Adetleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. III, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 67; Karamürsel, “Türklerde Mezar Geleneği”, s. 76; Ögel, s. 758.

²⁷⁵ Kaşgarlı Mahmud, C: III, s. 381.

Kefen için Türkler “eşük” derlerdi.²⁷⁶ Hakanları ipekli kumaşa sararak gömerlerdi. Bazen de bu kefenler yoksullara dağıtırdı. Türk kağanlarının cenaze törenleri büyük halk kabilelerinin, ordunun ve yabancı elçilerin bir geçidi şeklinde yapılır, âdeta uluslararası organizasyonlar şeklinde olurdu. Kağanın ününe ve büyüklüğüne göre yabancı elçilerin gelmesi zorunluluk ve bir şart idi. Öyle anlaşılıyor ki cenaze törenleri, hemen ölümden sonra yapılmıyordu. Ölü bir süre için bekletiliyor, muhtemelen de mumyalanıyordu. Bu gibi törenler için tarih kaynaklarında her zaman az bilgi vardır. Bu sebeple her kültür tarihçisi, bu törenlere paralel örnekler bulmak zorundadır. Başka kültürel olgularla kanıtlanmış olguları birleştirerek yapılan çıkarımlarla, eksiksiz bilgiye ulaşmaya ve açık olmayan delilleri anlamlandırmaya çalışmalıdırlar.²⁷⁷

Eski Türkler ruhun ölümsüz olduğuna, ölümün bir son olmadığına ve ölümden sonra bir yaşam olacağına inanmaktaydılar. Âhiret hayatını, bu dünya hayatının bir devamı olarak düşünüyorlardı. Hem bu sebeple, hem de yayıldıkları coğrafi alanlarda diğer milletlerle olan etkileşimlerinden dolayı, çeşitli defin usulleri geliştirmişlerdir.

Türklerde görülen defin usulleri ve âdetlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Cesedi yakmak
2. Cesedi tabuta koyup ağaca asmak
3. Ölü gömme için yapılan yas merasimi (yuğ)²⁷⁸
4. Ölüyü gömmek
5. Birden fazla ölü gömmek
6. Cesetleri mumyalamak, tahnit etmek

²⁷⁶ “Eşük” kelimesi birçok araştırmada kefen anlamıyla verilmiştir. Fakat Divanü Lûgat-it- Türk’te “büyüklerin mezarının üzerine serilmek üzere gönderilen ipekli kumaş” anlamı verilmektedir. (Kaşgarlı Mahmud, C. I, s. 78) Araştırmaların bir kısmında daha sonrasında bu kumaşın fakirlere dağıtıldığı görülmesi bunun kefen anlamının belki yaygın olmayan bir kullanım olduğu anlamına gelebilir. Burada aynı zamanda “örtü, bürgü, üste bürünülen nesne” anlamlarının da verilmiş olması bunun kefen için de genel anlamda örtü manasına kullanılmış olacağına işaret ettiği düşünülebilir. Yalnız buradaki kullanım için “mezar örtüsü” demenin daha uygun olacağı söylenebilir.

²⁷⁷ Ögel, s 758.

²⁷⁸ Bu terim Divanü Lûgat-it- Türk’te “yuğ basan” olarak geçmektedir (Kaşgarlı Mahmud, C. I, s. 399) ve ölünün gömülmesinin ardından yenilen yemek manasına gelmektedir. Bu gelenek halen Anadolu’da birçok yerde uygulanmaktadır. Cenazeyi defnedip gelenlere ölü evinde yemek verilir. Bu bazen helva-ekmek verme veya pide- ayran verme şeklinde uygulanmaktadır. Yine definden sonra üçüncü gün, yedinci gün ve kırkıncı gün yemek verilmesi de yaygın bir gelenek olarak devam etmektedir.

7. Eşyaları ve yiyecekleri ile gömmek
8. Kabirlerinin bir köşesine at gömmek
9. Alp'in mezarı yanına kendi heykelini "si" ve "balbalını"²⁷⁹ dikmektir.²⁸⁰

MÖ. 3000 yılına ait höyüklerin kazılarında, o dönemde cesetlerin gömüldüğünü öğrenmekteyiz. MÖ. 2000 yılında Andronova uygarlığında, ceset yakma olayının ortaya çıktığı sanılmaktadır. Yakma olayı, MÖ. 1200 ve 700 yılları arasında Karasuk döneminde, Minusink havzasında (Kırgızların sonradan yaşayacağı Yenisey Vadisi) yeniden karşımıza çıkmaktadır. MÖ. 700-300 yılları arasında Tagar kültüründe de önemli bir yer teşkil etmektedir. Fakat Tagar kültüründen hemen sonra gelen Taşlık kültüründe, yakma olayıyla birlikte cesedi toprağa gömme olayına da şahit olmaktayız. Gömme uygulamalarında özellikle mumyalama olayına sıkça başvurulduğunu gözlemlemekteyiz. İşte bu dönemde, Altay ya da Altay öncesi toplumların cenaze törenleri hakkında ilk yazılı belgeler ortaya çıkmıştır.²⁸¹

Cesedin ağaca asıldığı da oluyordu. Orta Asya'da Hunların ve Göktürklerin bazı ilkel boylarında, ölülerin tabuta konup ağaca asıldığını görmekteyiz. Moğollardan Hitaylar, Sveyler, Türklerden Tubalar böyle yapıyorlardı. Yakutların XVIII. yüzyıla kadar bu geleneği uygulayageldikleri görülür. Bazı çevreler, Kırgızların da böyle yaptığını belirtmektedir. İslamiyet'i kabul edince bu geleneği bıraktıkları anlaşılmaktadır.²⁸²

---

²⁷⁹ Balbal, ölen yiğit bir kişinin sağlığında öldürdüğü kişileri sembolize eden taştan heykelciklerdir. 18 Temmuz 1889'da Moğolistan'da, Koşo Saydam Mıntıkasında, arkeolog N. M. Jadrintsev tarafından bulunan ve Vilhelm Thomsen tarafından 1993 yılında okunan Orhun yazıtlarında geçen "balbal" kelimesinin, kişinin savaşta öldürdüğü kimseleri temsil ettiği ve mezar önüne dikilen balbalın, öldürülen düşman sayısı ile orantılı olduğu kabul edilmektedir. (Anıl Yılmaz, "Baba mı, Balbal mı Yoksa Bediz mi", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C.II, S:IV, Aralık 2005, s. 208.) Kültigin'in balbal sırasının üç kilometreye uzandığı ve tam 169 tane balbal çıkarılmış olduğu söylenmektedir.(İlhami Durmuş, "Arkeolojik Kalıntı, Buluntu ve Yazılı Belgelere Göre Kültigin ve Bilge Kağan Anıtları ve Bu Anıtlardaki Türk Kültür Unsurları", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S: I, 2007, s. 39.) Kelimenin Moğolcadan Türkçeye geçtiği düşünülmektedir. (Mehmet Ölmez, "Eski Türk Yazıtlarında yabancı Ögeler II", **Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi**, Çukurova Üniversitesi, S. 7, 1995, s. 177.)

²⁸⁰ Zehra Şahin Doruk, "Lev Nikolayeviç Gumilev'in Geleneksel Türk Dini ile İlgili Görüşleri", **Erdem Dergisi**, S: 52, 2008, s. 222; Karamürsel, "Türklerde Mezar Geleneği", ss. 76-77.

²⁸¹ Roux, Eski ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm, s. 219.

²⁸² İnan, s. 180; Kocasavaş, s. 69.

Onların at ve silahlarıyla beraber gömülmeleri ve atlarına binerek cennete gideceklerine olan inançları bu gerçeği vurgulamaktadır. Türkler bu sebeple atın semavi bir kaynaktan geldiğine ve kutsal olduğuna inanmaktaydılar.²⁸³

Selçukluların ataları olan Oğuzlar da, öteki dünyaya inanıyorlar, kahramanlarını at ve silahları ile gömüyorlar, bu tür defin ve mâtem törenlerine de büyük önem veriyorlardı.²⁸⁴

Eski Türkler yok olmayı, toprak olmayı bir türlü kabul edememişler, bütün fertlerini değilse bile, ulularını ve hükümdarlarını mumyalamak suretiyle, maddi varlıklarını ebedileştirmek istemişlerdir. Değiştirdikleri muhtelif dinlerin ruh anlayışına göre, bu sanatlarını bazen tâdile lüzum görmüşler, fakat büsbütün bırakmamışlardır. İslamiyet'ten sonra da bu dinde böyle bir düşünce olmadığı halde, mumya yapmaya devam etmişlerdir.²⁸⁵

Cesetleri mumyalama işi, asil kişilere mahsus bir uygulamaydı.²⁸⁶ Küçük tip kurganlarda tahnit edilmiş cesetlere rastlanmamıştır. Bu bulgu da, mumyalama işinin asil kişilere mahsus olduğunu göstermektedir.²⁸⁷ Özellikle ileri gelen kimselerin ölümlerinde defin töreninin, çeşitli hazırlıkların yapılması ve anıtsal tarzda mezar inşası için bir süre geciktirilmesi önem taşımaktadır. Bu arada, ölenin cesedinin muhafaza edilebilmesi için mumyalama işleminin de mutlaka yapılması gerekir. Nitekim Bilge Kağan, Kültegin Kağan ve Vezir Tonyukuk'un naaşlarının defin törenine kadar muhafaza edilmek üzere mumyalandığı bilinmektedir.²⁸⁸ Şibe ve Pazırık Kurganlarında tahnit edilmiş kadın ve erkek cesetleri bulunmuştur.²⁸⁹

---

²⁸³ Ünver Günay ve Harun Güngör, **Türklerin Dini Tarihi**, Ankara, 1997, s. 70; Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi I**, İstanbul, 1969, s. 56.

²⁸⁴ Osman Turan, “**Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**”, Dergah Yay., 3. Baskı, İstanbul, 1980, s. 63.

²⁸⁵ Abdülhalık M. Çay ve İlhami Durmuş, “**İskitler**”, Türkler, Yeni Türkiye Yay., C. I, Ankara, 2002, s.586; Alim Karamürsel, “Eski Türklerde Defin Törenleriyle İlgili Usul ve Adetler”, s. 24; Nejat Diyarbakirli, **Hun Sanatı**, MEB Yay., İstanbul, 1972, s. 23.

²⁸⁶ Doruk, s. 224.

²⁸⁷ Alim Karamürsel, “**Eski Türklerde Defin Törenleriyle İlgili Usul ve Adetler**”, s. 24. Diyarbakirli, s. 23.

²⁸⁸ Aybars Pamir, s. 168; Günay ve Güngör, s. 74; Ramazan Şeşen, **Onuncu Asırda İslâm Seyyahı İbn-i Fazlan**, İstanbul, 1975, s. 142.

²⁸⁹ Alim Karamürsel, “Türklerde Mezar Geleneği”, s. 77.

“Kurmak” ya da “korumak” mastarından gelmiş olan kurganlar, Türk tarihinin malzeme ve araç gereç yönüyle incelenmeleri bakımından çok önemlidirler. Ölümden sonra âhirette de hayatın devam edeceğine inanılması sebebiyle ölenin mezarına lazım olacağı düşünülen elbiseleri, çeşitli eşyaları, silahlar ve atları da gömülüyordu.²⁹⁰

Bir Türk kavmi olduğu kabul edilen İskitler’in (Sakalar) de ölümlerini mumyaladıkları bilinmektedir. Pazırık kurganlarında yapılan arkeolojik kazılarda, İskitlere ait mumyalanmış cesetler çıkarılmış ve bu cesetlerin gövdelerinin dövme ile kaplı olduğu görülmüştür. Genelde vücudun ön ve arka yüzünde baştan aşağı kadar dövmeler bulunmaktadır.²⁹¹

Moğolların Kitanlar boyunda Ana kraliçe Chou-liu ile bir miras meselesi dolayısıyla savaştan ve bundan galip çıkan Tai-tsou’nun torunu Vu-yu (=Şe-tsong), Ye-liu Tö-kuang (902-947) için büyük bir cenaze töreni düzenlemiştir. Bu prensin cesedi, Çin’den getirilmiş, cesedin karnı yarılıp iç organları boşaltılmış ve yerine tuz doldurulmuştu. Bu olay, acı olaylardan, düşmanlarından intikam almaktan mutlu olan Çinlilerin, Kitanların imparatorlarının etini saklamakla uğraştıkları yorumunu yapmalarına neden olmuştur. Bu saklama işlemi cesedin bozulmadan gömülmesi için gerçekleştirilmişti. Leao-tche, özel olgulardan genel olgulara kadar birçok olaya ilişkin bilgi veren bir dua içermektedir. R. Stein yaptığı incelemelere göre, bu duada, bir insan ilkbahar ya da yazın öldüğünde cesedin derhal gömüldüğünden, buna karşılık diğer bir mevsimde ölüm olayı olduğunda da cesedin bir ağaç üzerine yerleştirildiğinden söz edilmektedir.²⁹²

Defin töreni sonbaharda ve kışın ölenler için çiçekler açtığı zaman yani ilkbaharda, ilkbaharda ölenlerin ise, çiçekler ve yapraklar sarardığı zaman yani sonbaharda yapılırdı.²⁹³

---

²⁹⁰ Mehmet Şeker, “Türk Mezar Bilimi Bir Disiplin Olarak Kurulmalı”, Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, 18-20 Aralık 1998, İstanbul, s. 27.

²⁹¹ Durmuş, İskitler (Sakalar), s. 91; Roux, Eski ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm, s. 219.

²⁹² Roux, Eski ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm, s. 233.

²⁹³ Kocasavaş, s. 67.

İhşidiler Döneminde, Mısırlılar'la yapılan bir savaşta, Muhammed Bin Toğaç'ın kardeşi Hüseyin Bin Toğaç'ın öldürüldüğü ve cesedinin mumyalanarak ağabeyine gönderildiği bilinmektedir.²⁹⁴

---

²⁹⁴ Nadir Özkuyumcu, "İhşidiler", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 45.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU TÜRK KÜLTÜRÜNDE MUMYALAMA

4.1. ANADOLU (TÜRKİYE) SELÇUKLULARI DÖNEMİNDE MUMYALAMA

Eski Türklerde özellikle devletin ileri gelenleri için yapılmakta olan mumyalama geleneğinin, İslamiyet'in kabulünü takiben azalma kaydetmişse de, hemen terk edilmemiş, Türkiye Selçukluları ve Beylikler döneminde de uygulanmaya devam edildiği görülmektedir. Hatta Türkiye Selçukluları Döneminde bu uygulama sadece belirli bir sınıfa has olmamış, halk arasında da yaygın olarak yer edinmişti. Anadolu Selçuklu dönemine ait Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesinde, vâkıfın yoksul ve dindar Müslümanların ölümlerinde kefenlenme, mumyalanma ve gömülme masrafları için vakıflar tahsis ettiği belirtilmektedir.²⁹⁵

İslâmî gelenek içinde toprağa verme zorunluymuş gibi algılanmasına rağmen, Türklerin İslamiyet'i kabullerinden sonra mumyalama geleneğini hemen bırakmamış olmalarının önemli gerekçelerinin başında, Kur'an-ı Kerim'de Yedi uyurların hikâyelerini anlatan âyette görülen rahatlık gelmektedir. Kehf Sûresinin yirmi birinci ayetinde Ashab-ı Kehf'in üç yüz yıl uyuyup uyandıktan sonra öldüklerine inanılan bir mağaranın üstüne, onların taraftarları olduğu anlaşılan kimseler tarafından bir mescidin yapıldığını haber vermesi dikkat çekicidir. Bu ayet şöyledir: *"Böylece Allah'ın vaadinin hak olduğunu, kıyâmetin şüphe götürmez gerçek olduğunu bilmeleri için insanları onlardan haberdar ettik. Hani onlar aralarında, Ashab-ı Kehf'in durumu hakkında tartışıyorlardı. (Bir grup): Üzerlerine bina yapın. Çünkü Rableri onları daha iyi bilir (diyorlardı. Hâlbuki) onların durumuna vâkıf olanlar ise: "Bizler onların üzerine bir mescit yapacağız" dediler."* Her ne kadar fıkıhçılar karşı çıksa da vücudun uzun yıllar bozulmadan kalarak daha sonra tekrar dirilip tekrar ölmeleri ve Ashab-ı Kehf'in bunların mezarları üzerine mescit yaptığını bildiren bu ayetin varlığının bilinmesi ve buna Kur'an'ın olumsuz değil, hatta bir

²⁹⁵ Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri I/ Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı", s. 208; Hakkı Önkol, "Türk Türbe Mimarisinde Cenazelik Katının Gelişmesi", *Türk Kültürü Dergisi*, S. 307, Yıl: XXVI, s. 734; Mehmet Şeker, "**Konya'da Selçuklu Vakıf Eserleri**",

bakıma olumlu bakması sebebiyle, İslâmî devirde hem mumyalama nâdiren uygulanmaya devam etmiş, hem de üst katı mescit olan iki katlı türbelerin cenazelik kısmını teşkil edecek şekilde yeni bir anlayışla yapılmasında bir sakınca görülmemiştir.²⁹⁶

Yine Yunus Sûresi 92. Ayette “Biz de bugün bedenini, arkandan geleceklere ibret olman için kurtaracağız. Çünkü insanlardan birçoğu ayetlerimizden gerçekten habersizdir.” ibaresinden, Firavunun cesedinin korunmuş olması anlamı çıkarılmaktadır.²⁹⁷ British Müzesinde bulunan ve Firavun’a ait olduğu söylenen korunmuş bedenin bunun delili olduğu da iddia edilmektedir. Bu ayete göre, mumyalamanın yasak olmadığı söylenebilir. Fakat bu ayetin varlığı, İslam geleneğinde mumyalamanın bir gelenek halinde devam etmesi sonucunu getirmemiştir.

İslam öncesi Arap toplumunda ve Hz Peygamber’in mensup olduğu Kureyş kabilesinde mumyalama geleneği bulunduğu dair tarihi bir vesikaya rastlanmamıştır. Her ne kadar Hz Peygamberin de mumyalandığı yolunda iddialar varsa da, bu iddiaları doğrulayacak bir kanıt rastlanmamıştır.²⁹⁸

Türkiye Selçukluları Döneminde inşa edilen türbeler genellikle ve dış görünüşleri itibariyle kaide, gövde ve külah olmak üzere üç kısımdan meydana gelirlerdi. Zeminden yaklaşık bir metre kadar yüksekliğe sahip kaidelerin çoğu, içte bir cenazelik katı, mumyalık veya kripta diyebileceğimiz ve mumyalanmış cesetlerin konmasına hizmet eden bir mahzene sahipti. Değişik plan ve örtü şekilleri gösteren ve dışarıdan küçük bir kapı ile girilen bu alt katlar, ızgaralar üzerine konmuş ahşap tabutlar içinde mumyalanmış cesetler ihtiva ederlerdi.²⁹⁹

---

²⁹⁶ Nusret Çam, “Türk Mezar ve Türbelerinin Özellikleri İle İlgili Bazı Düşünceler”, Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan hayatına Etkileri Sempozyumu, 18-20 Aralık 1998, İstanbul, 1999, s. 65.

²⁹⁷ Fahrüddin er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb**, (Tercüme: Suat Yıldırım ve diğerleri), C. XII, Ankara, 1991, s. 464; Abdulkadir Şener, Cemal Sofuoğlu, Mustafa Yıldırım, **Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli**, İzmir 2009, s. 218.

²⁹⁸ Richard James Horatio Gottheil, **Bir Hıristiyan Bahira Efsanesi**, Haz: Fatimatüz Zehra Kamacı, İnkılâp Basım Yayım, İstanbul 2008, s. 75.

²⁹⁹ Hakkı Önkâl, **Osmanlı Hanedan Türbeleri**, TTK, Ankara, 1992, s. 7.

Bu döneme ait olup, mumyasını muhafaza eden türbeler arasında Kayseri-Pınarbaşı'ndaki Melik Mengücek Gazi Türbesi ile Harput'taki Arap Baba Türbesini sayabiliriz. Mengücek Gazi Türbesinde, türbeye girişin solunda üst katı boydan boya kaplayan ahşap bir sanduka uzanır. Mekâna kapı açıklığı dışında ışık sağlayacak herhangi bir pencere açılmamıştır. Cenazeliğin batı tarafında üç ahşap sandukadan Mengücek Gazi'ye atfolunan sandukadaki cesedin mumyalı olduğu anlaşılmakta ise de, mumya büyük ölçüde bozulmuş ve ceset iskelet haline gelmiştir.³⁰⁰ 1926'da sandukasında sağlam bir durumda bulunan mumyası, aradan geçen zaman içinde çeşitli sebeplerle açılıp bakılıp örselenmesi sonucunda, yedi yüz yıl kadar korunmuş olmasına rağmen tanınmayacak bir hale gelmiştir.³⁰¹

Niksar'daki Sunguriye, Konya'daki Sahip Ata ve Cemal Ali Dede türbelerinin alt katındaki iskeletlerden, mumyalı olan cesetlerin bozulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Afyon Boyalı Köyündeki Kureş Baba Türbesi ve Aksaray Selime Sultan Türbesinde yıkanmış kafataslarının mevcudiyeti, türbelerin alt katlarında mumyalanmış cesetlerin bulunduğu dair birer işaret niteliğindedir.³⁰²

Bunların dışında daha önceden mumyalı halde bulunurken, daha sonra mumyaları bozulmuş ve iskeletleri halen mevcut olan türbeler de mevcuttur. Niksar'daki Sunguriye Türbeleri bunlardan biridir. Zemini toprak olan cenazelik batı kenarının ortasına konulmuş içerden dışarı doğru daralan bir mazgal penceresi ile aydınlanır. Cenazeliğin ortasında ahşaptan büyük bir sanduka vardır. Bunun içinde ikinci bir sanduka mevcuttur. Mumya bozulmuş ve ceset bir kemik yığını halini almıştır.³⁰³

Zehirlenerek öldürülen I. Alâeddin Keykubâd (Ö. 1237), Kayseri'de vefat etmiş, iç organları çıkarılarak Kayseri'deki Keykubâd Çiftliğine gömülmüş naaşı da

³⁰⁰ Hakkı Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara, 1996, s. 48.

³⁰¹ Âlim Karamürsel, "Eski Türklerde Defin Törenleriyle İlgili Usul ve Adetler", s. 24/280.

³⁰² Önkal, "Türk Türbe Mimarisinde Cenazelik Katının Gelişmesi", s. 734.

³⁰³ Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, s. 235.

mumyalanarak Konya'daki türbesine defnedilmiştir. Türbesi mumyalık katı mimarisine uygun yapıda bir türbedir.³⁰⁴

Niksar'da bulunan Kırk Kızlar Türbesi, bu döneme ait olan ve artık mumyasını yitirmiş bir başka eser olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁰⁵ Sivas Keykavus Türbesi, mumyalık katı olan bir türbedir.³⁰⁶ Konya'da Yaka Bağları ile Beyşehir yollarının birleşme noktasında bulunan Hoca Fakih Türbesi, 1221 yılında Hoca Ahmet Fakih adına yapılmıştır. Ortada bir sanduka, alt katta da cenazelik (mumyalık) katı bulunmaktadır.³⁰⁷

XII. Yüzyıla ait Alaeddin Camiinin yanında bulunan türbelerde de mezar mahzeni bulunmaktadır. Türbede Selçuklu Sultanlarından I. Mesud (Ö. 1204), I. Gıyaseddin Keyhüsrev (Ö. 1211), I. Alaeddin Keykubad (Ö. 1237), II. Gıyaseddin Keyhüsrev (Ö. 1246), IV. Kılıç Arslan (Ö. 1265), III. Gıyaseddin Keyhüsrev (Ö. 1283) yatmaktadır. Ayrıca I. Kılıç Arslan'ın oğlu Şehinşah'ın, III. Kılıç Arslan'ın ve II. İzzeddin Keykavus'un aynı türbede medfun olduğu, fakat yerin dar olmasından dolayı onlara ait sandukaların konulmadığı belirtilir.³⁰⁸ Sahip-Ata Külliyesinde bulunan Sahip-Ata Türbesinde altı adet sanduka vardır. Bu sandukalar Sahip-Ata'nın, Sahip-Ata Fahreddin Ali (Ö. 1285), Sahip-Ata'nın oğlu Taceddin Hüseyin (Ö. 1277), diğer oğlu Nusradüddin Hasan (Ö. 1277), kızı Melike Hatun (Ö. 1292) ve adı bilinmeyen ve Sahip-Ata'nın torunu olan başka bir cenazeye aittir. İ. Hakkı Konyalı, "Konya Tarihi" adlı eserinde "Bundan yarım asır evveline kadar Sahip-Ata'nın mumyası sağlam bir halde duruyor, türbedarlar tarafından tabutunun örtüsü her yıl değiştiriliyordu. İşgal sırasında İtalyanlar tarafından bu mumyanın çalındığını söyleyenler bulunmaktadır" demektedir.³⁰⁹ 1262 yılında Selçuklu Devletinin ileri gelenlerinden Şihâbeddin Amber Reis adına yaptırılan aynı adlı camiin yanındaki

³⁰⁴ Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Tarihine Damgasını Vuran Menfur Bir Cinayet: Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın Zehirlenmesi", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, s. 360; Ahmet Hulusi Köker, "Mısırlı Hekimbaşı Kaysûni-zâde Mehmet Efendi'nin Hayatı (1512-1569)" **Hekimbaşı Kaysuni-zade Mehmet Efendi'nin Hayatı (1512-1569)**, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, Kayseri, 1990, s. 5.

³⁰⁵ Doğan Kuban, **Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı**, YKY, İstanbul, 2002, s. 222.

³⁰⁶ Kuban, s. 222.

³⁰⁷ Zeki Atçeken, **Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması**, TTK, Ankara, 1998, s. 52.

³⁰⁸ Atçeken, s. 60.

³⁰⁹ İ. Hakkı Konyalı, **Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi**, Konya, 1964, s. 727.

türbenin de sanduka konan bir cenazelik katı bulunmaktadır.³¹⁰ Konya'da Pir Esad Mahallesinde bulunan, Selçuklu Devri şeyhlerinden Pir Esad adına 1263 yılında yaptırılan ve yanında mescid ve zaviyesiyle küçük bir külliye özelliği taşıyan Pir Esad Türbesi de sandukası bulunan türbedir. III. Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında 1274 yılında inşa edilen Sadreddin Konevî Türbesi, içinde mermerden sandukası olan türbedir. I. Alâeddin Keykubad zamanında yapılan Zevle Sultan Türbesi, XIII. yüzyıl sonlarında yapılmış Alevî Sultan Türbesi, 1221 yılında yapılan Pir-Ebî Sultan Türbesi, 1239 yılında III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in veziri Tâcüddîn Ahmed için yapılan Tâcü'l Vezir Türbesi, 1202 yılında yapılan ve 1932 yılına kadar içindeki mumyaları koruyan Akıncı Türbesi, 1232 yılında yapılan Hazreti Mevlâna Türbesi, 1288 yılında yapılan Şeyh Aliman Türbesi, XIII. yüzyılın ikinci yarısında yapılan Gömeç Hatun Türbesi, XIII. Yüzyıl sonlarında yapılan Hoca Cihan Türbesi, I. Alâeddin Keykubâd yapıldığı sanılan Tavus Baba Türbesi, Ulaş Baba Türbesi, Şems-i Tebrizî Türbesi, Şeyh Hasan Rûmî Türbesi, Şeyh Osman Rûmî Türbesi de cenazelik katı olan ve içinde sandukaları bulunan Selçuklu Türbe Mimarisinin başlıca örnekleridir.³¹¹

Şeyh Osman Rûmî Türbesi içinde bulunan altı adet cenaze, sadece iskeletleri konmuş halde bulunmaktadır. Türbenin 1998 yılı yazında yapılan restorasyonu esnasında, mahallenin eşrafınca iskeletleri şekline uygun olarak kefenlenip tekrar buldukları yerde korumuşlardır. Kefenleme işlemini yapan görevli, cesetlerin sadece iskelet halinde kaldıklarını, sandukaların ise çürüyerek toz haline geldiğini ve dokunma ile dağıldığını beyan etmektedir.

Amasya'da bulunan Torumtay Türbesi, Gıyâseddin Ebu'l Feth Keyhüsrev Bin Kılıçarslan zamanında, Torumtay Bin Abdullah tarafından 1278 tarihinde inşa ettirilmiştir. Selçuklu türbe geleneğine uygun olarak inşa edilen bu türbenin cenazelik katı, yarısına kadar toprağa gömülmüş durumdadır³¹² Yine burada bulunan

---

³¹⁰ Atçeken, 114.

³¹¹ Atçeken, ss. 114-307.

³¹² Amasya Valiliği, **Tacın Gizemli Şehri Amasya**, Editör: Erhan Özdemir, Ankara, 2002.s. 265.

ve Selçuklu Sultanı I. Mesud (Ö. 1115) için yaptırılan Sultan Mesud Türbesi de, aynı usule göre yapılmıştır ve sandukalarını hala korumaktadır.³¹³

Ankara'da Ahî Şerâfeddin Mahallesinde At Yokuşu üzerinde bulunan Ahî Şerâfeddin (Arslan Han) Camii yanında bulunan aynı adlı türbe 1350 tarihinde yapılmış Anadolu Selçuklu Mimarisi özelliğini taşıyan bir yapıdır. İçinde bulunan sekiz adet taş sanduka, Ankara Etnografya Müzesinde saklanmaktadır.³¹⁴

Antalya'da Yivli Minare Külliyesi içinde bulunan Zincir Kıran Mehmet Bey Türbesi, 1377 tarihinde inşa edilmiştir. Türbe içinde üç adet sanduka vardır.³¹⁵ Yine Çaybaşı Mahallesinde bulunan ve 1230 yılına tarihlenen Şeyh Şücâeddin Türbesi de, cenazelik katı bulunan eserlerden biridir.³¹⁶

4.2. BEYLİKLER DÖNEMİNDE MUMYALAMA

Anadolu Beylikleri döneminde Müslüman Türkler, Anadolu Selçuklu geleneğini pek çok anlamda olduğu gibi defin geleneğinde de devam ettirmişlerdir. Küçük beylikler ve hanedanlıklar, Anadolu'nun her yerinde küçük birer Selçuklu ailesi gibi devam etmişlerdir.

Beylikler döneminde, Türkiye Selçukluları ile paralel olarak mumyalama geleneği devam etmiş olmasına rağmen, günümüze ulaşabilmiş mumya sayısı çok değildir. Mumyalık katı bulunan türbe mimarisi, pek çok devlet adamının mumyalandığını göstermekle beraber, mumyalar zaman içinde bozulmuş, çoğunda lahitler içinde sadece iskeletlerini korumaya devam etmektedir. Tespit edilenlerin bir kısmının muhtelif zamanlarda vatandaşlar tarafından defnedildiği bilinmektedir.

---

³¹³ Amasya Valiliği, s. 267.

³¹⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü, **Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I**, Ankara, 1972, s. 344.

³¹⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü, s. 520.

³¹⁶ Vakıflar Genel Müdürlüğü, s. 552.

Danişmendliler, 1071-1178 yılları arasında Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri, Malatya ve civarlarında hüküm süren bir Türk hanedanlığıdır.³¹⁷ Bu dönemde Anadolu'da Moğol Hanedanı olan İlhanlılarda etkin durumdaydılar. İlhanlı Hükümdarı Hülâgu'nun sık sık Amasya'ya yaptığı baskınlarda katledilen Şehzâde Cumudâr ve ailesi, Amasya Emiri İşbuğa Noyin, ve Amasya'da hükmetmiş Pervane Bey'e ait olduğu tespit edilen mumyalar, Anadolu'da en iyi durumda kalmış mumyalar olması açısından önem arz etmektedir.³¹⁸ Burada toplam sekiz adet mumya bulunmaktadır. Bu mumyalar, Mısır'dakilerin aksine iç organları çıkartılmadan mumyalanan ilk Türk ve Müslüman mumyalar olma özelliğine sahiptirler.³¹⁹

Danişmendliler dönemine ait olup, mumyalık katı bulunmakla beraber, mumyalarını koruyamamış türbeler de vardır. Amasya'da bulunan ve Danişmend Emiri Halîfet Gazi adına 1146 yılında yaptırılan türbe de içinde lahit bulunan bir kümbettir. Sekizgen planlı olan bu kümbetin içindeki lahit, Roma Dönemine ait Eros figürlü, akroterli³²⁰ ve girland³²¹ bezemelidir.³²² Yine Amasya valisi Seyfeddin Torumtay tarafından 1278 tarihinde yapılmış olan dikdörtgen planlı Torumtay Kümbeti, iki katlı olarak inşa edilmiş bir kümbet türüdür.³²³ Halîfet Gâzi Türbesi de mumyalık katı bulunan türbelerden biridir. Danişmendli Melik Gâzi'nin veziri Mübârezeddin Halîfet Alp Gazi için 1226 yılında yapılmıştır. Cenazelik katına birkaç basamak merdivenden inilerek ulaşılmaktadır.³²⁴ Cenazelerin bulunduğu sandukaların hemen hepsi mermerden yapılmakta ve bu sandukalar alt kata konmaktaydılar.³²⁵

Gerek bu yapıların mimarisi, gerekse varlığını koruyabilmiş mumyaların bulunması, bu dönemde mumyalama geleneğinin sürdürüldüğünü göstermektedir.

³¹⁷ Abdülkerim Özeydin, "Danişmendliler" Mad., **İslâm Ansiklopedisi**, C. VIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1993, s. 469.

³¹⁸ Karamürsel, "Eski Türklerde Defin Törenleriyle İlgili Usul ve Adetler", s. 24.

³¹⁹ <http://haber.mynet.com/detay/guncel/iste-mumyalanmis-ilk-musulman-turkler/464627>,

(31.10.2010) ; Mehmet Tektaş, **Amasya Müzesi**, İstanbul, 1982, s. 16

³²⁰ Akroter, anıtsal yapılarda alınlığın üst kısımlarına yerleştirilen oyma bezemeler ve heykelciklere verilen addır.

³²¹ Girland bezeme, yaprak, çiçek ve meyvelerden oluşan uzunca salkım şeklinde düz resim ya da kabartma yöntemiyle yapılan bezeme türüdür.

³²² Amasya Valiliği, s. 86;

³²³ Amasya Valiliği, s. 88.

³²⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü, s. 270.

³²⁵ Seyit Ali Kahraman Yücedağlı, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 4. Kitap, C. I, YKY, İstanbul, 2010, s. 199.

Mumyalama konusunda bize bilgi ulaşabilen bir diğer beylik de Saruhan Beyliği'dir. Saruhan Beyliği, Batı Anadolu uç kesiminde 1290'lı yıllardan itibaren faaliyet gösteren Saruhan Bey tarafından Manisa merkezli olarak kurulmuştur.³²⁶

1345 yılında Makedonya'ya sefer esmasında Küçükçekmece'de hummadan ölen, Saruhan Beyin oğlu Süleyman Bey, Umur Bey tarafından mumyalatılarak babasına teslim edilmişti.³²⁷ İbni Batûta Manisa'yı ziyaret ettiğinde, Sultan'ı ziyaret etmek istemişti. Kendisine Sultanın birkaç ay önce ölen oğlunun mezarına gittiği haber verilmişti. İbni Batûta mezara giderek şunları aktarır: “Şehrin hâkimi Saruhan adını taşır. Şehre geldiğimiz zaman onu, birkaç ay evvel ölmüş bulunan oğlunun türbesinde bulduk. Bayram gecesini anne ve baba her ikisi de bu türbede geçirmişlerdi. Çocuğun cesedi tahnit edilerek, kalaylı demir ile örtülü bir tahta tabuta konulup kokunun dışarı çıkmaması için tavansız bir kubbeye asılmış idi. Sonra kubbenin tavanı yapılarak tabut yer üstüne ve elbiseleri de onun üstüne konulacak idi. Diğer hükümdarların da böyle yaptığını gördüm.” Saruhanoğlu Süleyman Bey'in cesedi, ceviz ağacından yapılmış bir tabuta konmuştur.³²⁸ Süleyman Bey'in mumyalanması işleminin detayı ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

Daha 1990'lü yılların başlarında, Ahlat'lı ihtiyarlar, kümbetlerden taze cesetlerin çıktığını rivayet etmişlerdir.³²⁹ Bunlar mumyalanmış ve o zamana kadar bozulmadan ulaşabilmiş cesetlerdir. Bu kümbetlerde emirler gömülüydü. Evliya Çelebi de Seyahatnamesinde bu cesetlerin elbiseleri ile tabutların içinde bulunduğunu ifade etmektedir.³³⁰

Yine Ahlat'ta bulunan kümbetlerle ilgili Evliya Çelebi şu bilgiyi aktarmaktadır: Evvela Kara Celâyir Han, Kara Yusuf Han, Kara Turmuş Han, Kara Bora Han ve Kara Şeyhi Han, bunlar da bütün hatunlarıyla Ahlat Şehri içinde yer

---

³²⁶ Feridun Emecen, “Saruhanoğulları” Mad., **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 170.

³²⁷ Uzunçarşılı, s. 85.

³²⁸ Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri I/ Şemseddin Altun Aba Vakfiyesi ve Hayatı”, s. 208; Mehmet Şeker, **İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik**, Ankara, 1993, s. 42.

³²⁹ Abdürrahim Şerif Beygu, **Ahlat Kitabeleri**, İstanbul, 1932, s. 89.

³³⁰ Karamürsel, “Eski Türklerde Defin Törenleri ile İlgili Usul ve Adetler”, s. 24.

altlarında tahtlar üzerinde yatarlar. Bu yukarıda yazılan Osmanoğullarının atalarıdır.³³¹

Karaman'da Karamanoğlu Alâeddin Bey'in türbesinde önceden mevcut olduğu anlaşılan mumya ile ilgili olarak İ. H. Konyalı şunları söylemektedir:

“... içindeki yatırların sayısı bilinmediği gibi mumyalanmış olup olmadıkları bilinmiyordu. Son yıllarda define arayıcılık, mezar soyuculuk dörtlüğe yayılmıştır. Anlattıklarına göre bu hırsızlardan birisi, civardaki bahçelerden birinden açılmış bir tünelle türbenin içine kadar ilerlemiş, gördüğü bir tabutu açınca kefeni ve ipekli örtüsü solmamış, el ve ayak parmakları kınalı, uzun boylu genç bir kadın mumyası ile karşılaşmıştır. Mumyanın altındaki seccade desenini ve rengini muhafaza ediyormuş, fakat el sürülünce dağılıveriyormuş. Biz bu bilgiyi tabutu tamir eden marangoz ve o zaman mumyayı gören belediye başkanı Kemal Kaynaşır'dan ve daha birçok gören kişiden aldık.”³³²

4.3. OSMANLI DÖNEMİNDE MUMYALAMA

Türkiye Selçukluları ile aynı kültür birliğinin üyesi olan Osmanlılar, İslâm akâidini benimsemiş ve uygulamada bir adım daha öne geçmiş, bazı padişahlar özellikle defin geleneğinin sünnete uygunluğu konusunda hassasiyetlerini daha belirgin göstermişlerdir. İslâmî gelenek, cesedi toprağa verme yönünde gelişmişti. Her ne kadar mumyalamayı yasaklayan açık bir delil bulunmasa da, Hz. Peygamber'in uygulamaları ve bu mealdeki hadisi, İslâm dünyasında mumyalamadan giderek vazgeçilmesine yol açmıştır.

Bu durum Osmanlıda biraz daha gelişerek, zamanla mumyalamaya karşı bir tutumun yerleşmesini sağlamıştır. 1446 yılında tanzim edilen II. Murad'ın vasiyetnamesinde bu husus açık bir şekilde dile getirilmiştir. II. Murad (Ö: 1451) bu hususta şunları vasiyet etmektedir: “*Bursa'da merhum oğlum Ali yanındaki kabrün katında koyalar amma igen yakın komayalar ve zîr-i zemin etmeyüb sünnet mücibince yire gömeler*” Benzer bir ikaz Sultan II. Bayezid (Ö. 1512) tarafından da

³³¹ Seyit Ali Kahraman Yücedağlı, s. 200.

³³² Karamürsel, “Eski Türklerde Defin Törenleri ile İlgili Usul ve Adetler”, s. 24.

yapılmıştır. II. Bayezid'in, cesedinin şeriat ahkâmına ve dinî icaplara göre defnedilmesi şeklindeki vasiyetinin de aynı endişeden kaynaklandığı düşünülmektedir.³³³

Gerek yüzyıllarca devam etmiş bir geleneğin hemen terk edilememesi, gerekse birtakım zorunlu hallerden dolayı Osmanlılar, devlet büyüklerinin, özellikle de padişahların cesetlerini mumyalama âdetini bir müddet daha devam ettirmişlerdir. Özellikle yaşadıkları merkezden uzak bir yerde vefat eden hanedan mensuplarının aynı şehre getirilmesi, ölen padişahın gömülmek için vasiyet ettiği yere taşınması zorunluluğu veya ölen bir padişahın halefinin tahta oturuncaya kadar ki sürede ölümünü gizleme ve bekleme zaruretinden dolayı mumyalama âdeti bir müddet devam etmiştir. Fakat mumyaları barındıran cenazelik katı çok benimsenmemiş ve kısa bir müddet sonra bu mimari unsur ortadan kalkmıştır.³³⁴

Hanefiler tarafından kesin olarak yasaklanan ve Şâfiler tarafından da hiç rağbet görmeyen tahnite, Mâlikîler ve Hanbelîler bazı koşullar altında cevaz veriyorlardı. Osmanlılar gerekli hallerde mezhep değiştirmekte tereddüt etmemişler, bundan dolayı bazı koşullarla Mâlikî ve Hanbelî şeraitine uyararak mumyalama işlemini gerçekleştirmişlerdir.³³⁵

İlk dönem Osmanlı tarihçilerinden Âşık Paşazâde, devletin kurucusu ve ilk hükümdarı Osman Gazi'nin, ölümünün ardından cenazesinin geçici olarak saklandığını ifade etmektedir. Bu ifadeden tahnit edildiği anlamı çıkarılmaktadır. Osman Gazi (Ö. 1326) Söğüt'te öldüğünde oğlu Orhan Gazi (Ö. 1360) Bursa'da idi. Hemen gelerek babasının cesedini Bursa'ya götürmüş ve vasiyeti üzerine orada bulunan kubbenin altında toprağa vermiştir.³³⁶

Edirne yakınlarında, bir av sırasında hastalanan Çelebi Mehmed (Ö. 1421), kurtarılamayarak genç denebilecek yaşta vefat etmiş, ölümü kırk gün kadar

³³³ Önkal, Türk Türbe Mimarisinde Cenazelik Katının Gelişmesi, s. 735.

³³⁴ Tekindağ, s. 108

³³⁵ Veinstein, s 269.

³³⁶ A. Nihal Atsız, **Aşık Paşazade Tarihi**, KTB Yay., Ankara, 1985, s. 41.

gizlenmiştir. Bu zaman zarfında tahnit edilmiş cesedi, daha sonra Bursa'ya nakledilmiş ve henüz tamamlanmamış türbesine defnedilmiştir.³³⁷ Padişahın ölümünün gizlenmesi esnasında, durumdan kuşkulanan ve ayaklanmaları güçlkle bastırılan askerleri yatıştırmak için Çelebi Mehmed'in mumyalanmış cesedine kaftan giydirilip başına sarık konularak pencere önüne oturtulduğu ve karmaşanın giderildiği rivayet edilmektedir.³³⁸ Bu esnada daha önce Yıldırım Bayezid'in hekimliğini yapmış olan Kerdüzen (veya Kürdezen) adında İranlı bir hekim hem padişahın hastalığı döneminde, hem de ölümünden defnine kadar geçen zamanda padişah ile ilgilenmişti. Hatta bu hekimin yaptığı düzenekle ölmüş bulunan padişahın arkasına biri oturtulmuş ve kendi eliyle sakalını sıvazlaması sağlanmıştı. Bunu gören paşalar, padişaha Allah'tan sağlık dileyerek huzurdan ayrılmışlardır.³³⁹ Cesedin Bursa'ya götürülmek üzere tahteravana konup yola çıkarılması ve yeni padişah tarafından karşılanmasına kadar geçen zaman tam kırk iki gün idi.³⁴⁰ Bu sebeple, aradan geçen bu süre zarfında cesedin mumyalanarak muhafaza edilmiş olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

I. Murad, 1389 yılında Kosova'da Sırp larla yaptığı savaşın zaferinden sonra savaş alanını dolaşırken, Kral Lazar'ın damadı olup yaralı durumda yatan Miloş'un hançerine hedef olmuş ve kurtarılamayarak şehit düşmüştür. Bilindiği gibi, iç organları öldüğü yere gömülen I Murad'ın cenazesi, saltanat iddiası güder gerekçesiyle Kosova'da boğdurulan oğlu Yakub'un cenazesi ile birlikte Bursa'ya götürülerek Çekirge semtindeki türbeye defnedilmiştir.³⁴¹

Ankara Savaşında, 8 Mart 1403 yılında esir düşerek henüz kırk üç yaşındayken ölen Yıldırım'ın naaşı, geçici olarak Akşehir'de Seyyid Mahmut Hayrâni türbesine konulmuştu. Bir rivayete göre, Timur'dan gelen buyruk üzerine cenaze Musa (veya İsa Çelebi) ile Bursa'ya gönderilmişti. Bir başka rivayete göre de Germiyan oğlu Yakup Bey'in muhafaza ettiği mumyalanmış naaş, 1404'de Çelebi

³³⁷ Önkal, "Türk Türbe Mimarisinde Cenazelik Katının Gelişmesi", s. 734.

³³⁸ Sakaoğlu, "Mehmet I (Çelebi)", Yaşamları ve ..., s. 82.

³³⁹ Atsız, s. 93.

³⁴⁰ Hoca Sâdeddin Efendi, s. 121.

³⁴¹ Necdet Sakaoğlu, "Murad I (Hüdavendigâr)", **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C. II, YKY, İstanbul, 1999, s. 234.

Mehmed'in Bursa'ya girişinden sonra, Bursa'ya getirilerek, camisinin yanına gömülmüştür.³⁴²

Yukarıda da kaydettiğimiz II. Murad, Eylül 1446 yılında tanzim edilen vasiyetnâmesinde “... ve dahi vasiyet edüp şöyle buyurdu ki Bursa'da merhum oğlum Ali yanındaki kabrün katında koyalar amma igen yakın komayalar ve zîr-i zemin etmeyüp sünnet mucibince yire gömeler” buyurmuştur.³⁴³ Bu ifadelerden açıkça anlaşılmaktadır ki, II. Murad kendisinin tamamlattığı, babası Çelebi Mehmed'in türbesinde olduğu gibi, adına yapılacak türbede mahzen bulunmasına rıza göstermemekte ve Hz. Peygamber'in sünnetine uygun olarak cesedinin toprağa verilmesini istemektedir.

Bununla birlikte II. Murad'ın cesedi de on üç gün saklanmıştır. Cesedin tımar edildiği ve hekimlerin ilaçlar yapıp şerbet verdiği yolundaki ifadeler,³⁴⁴ II. Murad'ın cesedinin de tahnit edildiğini düşündürmektedir.

Fatih Sultan Mehmed (Ö. 1481) de cesedi tahnit edilen padişahlardandır. 3 Mayıs 1481 yılında Tekfur Çayırında ölümü üzerine, iki oğlunun tahta çıkma mücadelesinden dolayı cenaze hemen defnedilememiştir. On dokuz gün kadar bekletilen cenaze, kokuşmaya yüz tuttuğu için, iç organları çıkartılarak tahnit edilmiştir.³⁴⁵ Bir başka rivayete göre de cenaze iç organlar çıkarılmadan tahnit edilmiştir.³⁴⁶ Fatih'in son seferinde onun maiyetinde bulunan Kâsım adında birinin Sultan Bayezid'a yazdığı ârizada, Sultan'ın mezarı üzerinde üç gün üç gece mum yanmadığını, cesedin rayahasından kimsenin yanına yaklaşmadığını ve usta ile beraber cesedin iç organlarının temizlendiğini ifade eder.³⁴⁷ Ceset kurşun bir sanduka

³⁴² Sakaoğlu, “Bayezid I (Yıldırım)”, Yaşamları ve ..., s. 298.

³⁴³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, “Sultan İkinci Murad'ın Vasiyetnamesi”, Vakıflar Dergisi, Sayı: IV, Ankara, 1958, s. 3.

³⁴⁴ Atsız, s. 136.

³⁴⁵ Önkal, “Osmanlı Hanedan Türbeleri”, s. 225.

³⁴⁶ Veinstein, s. 264.

³⁴⁷ Önkal, “Türbe Mimarisinde Cenazelik Katının Gelişmesi”, s. 734.

içinde veya kalaylı demir ile örtülü bir tahta tabutla gömülmüştür.³⁴⁸ Padişahın cenaze namazını Şeyh Ebu'l- Vefâ kıldırıştır.³⁴⁹

Yavuz Sultan Selim (Ö. 1520)'de sefer esnasında ölen ve iç organları konakladığı çadırın altına gömülerek cesedi tahnit edilen Osmanlı padişahlarından biridir.³⁵⁰

Kanûnî Sultan Süleyman, Kosova'da sefer esnasında 7 Eylül 1566 yılında öldüğünde Zigetvar'ın fethedilmesine saatler kalmıştı. Durumun hassasiyetinden dolayı, Sokollu Mehmed Paşa (1505-1579), padişahın ölümünü vezirlerden bile saklamıştır. İç organları hemen çıkartılarak bulunduğu çadırın altına gömülmüş, ceset misk ve amber gibi güzel kokular sürülerek hemen tahnit edilmiştir. Sokollu'nun Kanûnî'nin cesedini adeta pastırma yaptığı aktarılan bilgiler arasındadır. Padişahın ölümü Zigetvâr Kalesi fethedildikten sonra askere açıklanmıştır. Ölüm açıklandıktan sonra ivedilikle İstanbul'a gönderilen cenaze için 28 Kasım'da, Süleymaniye Camiinde dini tören düzenlenmiştir. Cenaze namazını Şeyhülislam Ebu's-Suud Efendi (1491-1574) kıldırdıktan sonra aynı yerdeki türbesine gömülmüştür.³⁵¹

Kanûnî'nin iç organları Kaysûnizâde tarafından çıkarıldıktan sonra güzel kokulu muşambalara sarılarak tabuta konmuş ve otağa bu şekilde gömülmüştür.³⁵² Bu sırada padişaha refakat edenler Tabip İbn-i Kaysûn, İmam Derviş Efendi, Rikâbdâr Mustafa Ağa, Musa Ağa ve Hasan Ağa ile birlikte on iki kişi idiler.³⁵³

Fatih'in oğlu Cem Sultan³⁵⁴ (Ö. 1495) ve Mustafa Çelebi³⁵⁵ (Ö. 1474) de cesetleri tahnit edilenler arasındadır. Mustafa Çelebi'nin mumyalanmış cesedi ziftle sıvanmış bir tabuta yerleştirilmiş, tabut ve kutu önce Konya'ya, oradan da Bursa'ya

---

³⁴⁸ Tekindağ, s. 108

³⁴⁹ Hoca Sadeddin Efendi, s. 191.

³⁵⁰ Veinstein, s. 269.

³⁵¹ Sakaoğlu, "Süleyman I (Kanuni)", Yaşamları ve ..., s. 555.

³⁵² Köker, "Mısırlı Hekimbaşı Kaysuni-zade Mehmet Efendi'nin Hayatı (1512-1569)" s. 4.

³⁵³ Selânikî Mustafa Efendi, s. 39.

³⁵⁴ Öztuna, s. 433.

³⁵⁵ Tekindağ, s. 17

nakledilmiştir.³⁵⁶ Cem Sultan 25 Şubat 1595 yılında ölünce França Beyi hemen Şehzâde'nin iç organlarını çıkarttırarak tahnit ettirmişti.³⁵⁷

Türk büyükleri içinde, en son uzun süreli koruma amaçlı tahnit işlemi yapılan kişi Mustafa Kemal Atatürk'tür. Kalıcı kabrine defnedilinceye kadar geçen sürede cesedinin korunması, Dr. Lütfi Aksu tarafından tahnit işlemine tabi tutularak geçici kabrinde korunmuş ve Anıtkabir yapıldığında toprağa verilmiştir. Atatürk'ten sonra bu amaçla tahnit işlemine tâbi tutulan Türk büyüğü olmamıştır. Günümüzde ise 24 Nisan 1930 Tarih ve 1593 Sayılı Umûmî Hıfzıssıhha Kanunu'nun "Ölülerin Çıkarılması ve Nakline"ne ait ikinci faslının 232. Maddesinde "Uzun müddet devam edecek nakiller için veya sıcak mevsimlerde sıhhat memurlarınca talep edildiği takdirde, ölülerin tahnit edilmesi mecburidir" denilmektedir. Bu yasa halen yürürlüktedir.³⁵⁸

1692 senesi mart ayında, İran Şahı tarafından Kelbî Ali adında bir elçinin Osmanlı sarayını ziyareti sırasında getirdiği hediyeler arasında, elli beş adet mumyayı ma'denî vardır.³⁵⁹ Bu bilgi, bu dönemde mumya adıyla meşhur ilacın veya maddenin kullanımda olduğuna işaret etmektedir.

Klasik dönemde cesetlerin mumyalanmasından vazgeçilmiş ama bu döneme ait Osmanlı Türbelerinde, içlerinde ceset bulunmamasına rağmen sanduka konmaya devam edilmiştir.³⁶⁰

Yahşi Bey Türbesi, Yeşil Türbe ve Karışdıran Süleyman Bey Türbesi gibi bazı yapılarda mahzen katı bulunmakla beraber, yukarda belirtilen anlayışın gereği olarak, sonraki dönemlere ait Osmanlı hanedan türbelerinde, mahzen katına da yer verilmediği anlaşılmaktadır.³⁶¹

---

³⁵⁶ Veinstein, s. 264.

³⁵⁷ Hoca Sadeddin Efendi, s. 233.

³⁵⁸ Sezer Erer ve Elif Atıcı, "Türk Tıp Tarihinde Mumyalama ve Bazı Orijinal Sonuçlar", **Türk Tıp Tarihi Dergisi**, S. 213, Eylül 2004, s. 237.

³⁵⁹ Abdülkadir Özcan, **Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)**, , TTK Yay., Ankara 2000, s. 34.

³⁶⁰ Önkal, Osmanlı Hanedan Türbeleri, s. 24.

³⁶¹ Önkal, Osmanlı Hanedan Türbeleri, s. 8.

Adana Ulu Cami Külliyesi içinde bulunan türbe, 1541 yılında Ramazanoğlu ailesi için yaptırılmıştır. Türbe içinde bulunan üç sanduka, 1510 yılında ölen Ramazanoğlu Emir Halil, 1534 yılında ölen Piri Paşa ve oğlu Mustafa Bey'e aittir.³⁶²

Amasya'da 1410 yılında I. Mehmed tarafından yaptırılan Şehzadeler Türbesinde, dört tane lahit bulunmaktadır. Bunlar I. Mehmed'in oğulları Kasım ve Mehmed, II. Bayezid'in oğlu Mehmed ve Sultan Ahmed'in oğlu Mustafa'nın sandukalarıdır.

Ankara Karacabey Mahallesi Samsun Sokakta bulunan Karacabey Külliyesi, 1484 tarihli vakfiyesine göre, Osmanlı beylerinden Karacabey tarafından inşa ettirilmiştir. Külliye içinde bulunan türbe 1444 yılında yaptırılmış, içinde bulunan iki sandukadan biri Karacabey, diğeri de oğlu Ahmet Çelebi'ye aittir.³⁶³

Bursa'da da Karacabey'in hanımı Bülbül Hatun için yapılan türbede de bir lahit bulunmaktadır. Bu lahitin ayak taşında Bülbül Hatun'un ölüm yılı 1456 olarak verilmiştir.³⁶⁴ Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Osmanlı hükümdarlarının da Oğuz boylarından indikleri iddia edildiği için saraylarında Oğuz töresine göre kutsal sayılan ve adına mumya denen ilaç bulunuyordu. Bu çok kıymetli ilâcın padişahın müsaadesiyle, bazı hastalar için saraydan verildiği bilinmektedir.³⁶⁵

---

³⁶² Vakıflar Genel Müdürlüğü, s. 8.

³⁶³ Vakıflar Genel Müdürlüğü, s. 379.

³⁶⁴ Oktay Aslanapa, **Osmanlı Devri Mimarisi**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 84.

³⁶⁵ İ Hakkı Konyalı, "Mumya ve Türklerde Mumyacılık", **Tarih Konuşuyor Dergisi**, C. 3, 1965, s. 1196.

BEŞİNCİ BÖLÜM

GÜNÜMÜZE KADAR KORUNMUŞ ANADOLU MUMYALARI

5.1. TÜRKİYE DIŞINDAKİ MUMYALAR

Dünyanın hemen hemen her yerinde, kendileri mumyalama işlemi yapmamış olsalar dahi, mumya bulunmaktadır. Dünya üzerinde iyi korunmuş yüzlerce mumyaya rastlanmaktadır. Bunlar sayısal olarak öncelikle Mısırda, daha sonra da İngiltere'deki British Müzesindedir. Buraların dışında da mumyalar bulunmaktadır.

British Müzesinde bulunan Etnografya Bölümünde "Human Remain" adı verilen ve insan kalıntılarının sergilendiği kısımda yaklaşık 5320 adet insan kalıntısı vardır. Bunlardan seksen bir tanesi tam halde bulunan ve mumyalanmış olan insandır. Bunların yaklaşık iki tanesi Şili, iki tanesi Kolombiya kökenlidir. Peru kökenli mumyalar on beş tanesi tam, iki tanesi sadece el olmak üzere toplam on yedi tanedir. Yeni Zelanda kökenli dört adet kendiliğinden korunmuş baş vardır. Mısır kökenli mumyalar altmış sekiz tanesi suni mumya, (Bkz. Resim 21) yedi tanesi doğal mumya, (Bkz. Resim 22) dört tanesi de mumya parçası olmak üzere toplam yetmiş dokuz tanedir. Mısır kökenli mumyalar MÖ. 1300 ila MS. 250 yılları arasına tarihlenmektedir. Kolombiya mumyalarının ise MS 1800 yıllarına ait oldukları tahmin edilmektedir. Peru mumyaları da MS 1000-1800 yılları arasına aittir.³⁶⁶ British Müzesinde Mısır kökenli hayvan mumyaları da vardır.³⁶⁷

Burada bulunan mumyaların radyolojik ve patolojik çalışmaları büyük oranda yapılmıştır (Bkz. Resim 23). Bazı mumyaların incelenebilmesi için sargıları açılmış, bazıları ise radyolojik ve endoskopik yöntemlerle bozulmadan çalışılmıştır.³⁶⁸ Yapılan bu çalışmalar hem o dönemin insan anatomisi ile ilgili bilgiler içermekte, hem de o dönemdeki mumyalama yöntemleri ve malzemelerini bize bildirmektedir.

---

³⁶⁶ B. E. Gilbey, M Lubran, "Blood Groups Of South American Indian Mummies", Man, Published By Royal Anthropological Institute Of Great Britain And Ireland, s. 116; http://www.britishmuseum.org/pdf/British-Museum-Human-Remains_August-2010.pdf, (06.06.2011).

³⁶⁷³⁶⁷ Carol Andrews, **Egyptian Mummies**, British Museum Press, London, 1984, s. 82-85.

³⁶⁸ John H. Taylor, **Unwrapping A Mummy**, British Museum Press, London, 1995, s.74-88.

Burada bir cesedin göğüs boşluğunun açılması ile bu boşluktan çıkanlar arasında çamur, kumaş kırıntıları, tohumlar ve saman tespit edilmiştir.³⁶⁹

Birmingham Müzesinde bulunan mumya MS 300 yıllarında Greko-Roman döneme aittir. Muhtemelen asker olan bir erkektir. Bu mumya Birmingham Sanat Galerisine Arthur Philip tarafında 1894 yılında bağışlanmıştır.³⁷⁰

Avrupa'da varlığını hâlâ koruyan mumyaların sayısal olarak en yoğun olduğu yer Sicilya'dır. Özellikle Palermo'da bulunan Kapuçin Manastırında, kurutma yöntemiyle mumyalanmış iki bin civarında mumya bulunmaktadır. Bu mumyalar duvara asılarak sergilenmektedir. Üzerlerinde giysileri bulunmaktadır. Koridorlar din adamları, diğer meslek gurupları, kadınlar, çocuklar ve bakireler için ayrılmış durumdadır. Buradaki ilk ve en eski mumya 1599 yılında ölmüş olan keşiş Silvestro da Gubbini'ye aittir. Çocuklar için ayrılmış bölümün en meşhur olanı ise, hâlâ saçlarının buklelerini ve yüzündeki hüznü ifade eden koruyan, iki yaşında zatürreden ölen Rosalia'nın mumyasıdır. Buradaki mumyaların büyük çoğunluğu XIX. yüzyıldan kalmadır.³⁷¹

Palermo'dan başka Sicilya'nın diğer şehirlerinde ve İtalya'da da mumyaların bulunduğu bilinmektedir.³⁷² Torino'daki Eski Mısır Eserleri Müzesi, Mısır mumyası bulunduran müzelerden biridir. V. Hanedanlık Dönemine ait (yaklaşık olarak MÖ. 2450) bir mumya hâlen sargılarıyla korunmaktadır. Yaklaşık 1.58 cm uzunluğunda olan mumya taş bir lahit içinde bulunmaktadır.³⁷³ Yine aynı müzede iyi durumda olan bir doğal mumya da yer almaktadır.³⁷⁴

Mısır'da bulunan mumyaların büyük çoğunluğu Kahire'de bulunan Mısır Ulusal Müzesinde sergilenmektedir. Fakat Mısırda müze dışında da mumyalara

---

³⁶⁹ Taylor, s.74-64.

³⁷⁰ Pahor ve Colet, s. 273.

³⁷¹ A. A. Gill, "Sicilya'da Ölüler Evi", **National Geographic**, Şubat 2009, s. 134.

³⁷² Gill, s. 134.

³⁷³ Eleni Vassilika, **Museo Egizio In Turin**, Scala, Torino, 2009, s. 16.

³⁷⁴ Vassilika, s. 7.

rastlamak mümkündür. Mezarlıklarda mumyalarla dolu ölü odalarının olduğu söylenmektedir.³⁷⁵

Orta Asya kurganlarından çıkartılan mumyaların büyük çoğunluğu Leningrad Hermitaj Müzesi'nde teşhir edilmektedir. Bu mumyalar bilim adamları tarafından farklı dönemlere tarihlenmiştir; arkeolog Rudenko MÖ. 5. yüzyıla, Chirchman MÖ. 4-3 yüzyıla, E. D. Philips ve Âfet İnan tarafından da MÖ. 3. yüzyıla tarihlenir. Hun kurganlarından çıkartılan mumyalanmış cesetlerin çalışmaları yapılmış olan en ünlüleri şunlardır:

- 1) İkinci Pazırık kurganından çıkartılan asil bir Hunlunun cesedi
- 2) Beşinci Pazırık kurganından çıkartılmış bir kadın cesedi ki; mumyalama işleminde kafatası ve sırtı açılarak iç uzuvlar boşaltılmış olduğu görülmektedir.
- 3) Beşinci Pazırık kurganından bir erkek cesedi, baş ve sırtın açılarak iç uzuvların çıkartıldığı yerler görülmektedir.

5.2.TÜRKİYE'DEKİ MUMYALAR

Türklerin Anadolu'yu fethinden önce burada hüküm süren diğer milletlerin ölülerini mumyaladıkları bilinmektedir. Türkler İslâmiyet'i kabul ettikten sonra uzun dönem bu geleneği sürdürmüş ve Osmanlı Döneminin ilk yarısında da padişahlarının cesetlerini mumyalamak suretiyle bu geleneği devam ettirmişlerdir. Bu bilgiden yola çıkarak aslında şu anda Türkiye müzelerinde yüzlerce mumya bulunması beklenmektedir. Ama ne yazık ki durum böyle değildir. Türkiye'deki günümüze kadar korunabilmiş mumyalar hem türbelerde hem de müzelerde bulunmakta idi. Türbelerdeki mumyaların çoğu müzelere çok geç taşınmış, bu taşınmalar esnasında bile birçok kayıplar verilmiştir. Ülkemizdeki mumyalar kötü durumdadır. Dönem dönem yaşanan sel baskınları ve depremlerde, mumyalar sokaklara dökülmüş ve korunamamışlardır. Büyük çoğunluğu da tespit edilmez defnedilmişlerdir. Çok geç de olsa bir kısmı müzelere taşınmış, fakat restorasyon ve konservasyon işlemleri geciktiği için elde kalan mumyalarda da büyük oranda bozulma ve kayıplar oluşmuştur. Çok az sayıda mumya, yer yer bozulmalarla birlikte günümüze kadar korunabilmişlerdir.

³⁷⁵ Ivar Lissner, **Uygarlık Tarihi**, Çev: Adli Moran, Milliyet Yay., İstanbul, 1973, s. 57.

Türkiye’de bulunan mumyaları fetihten öncesine ait olanlar, fetihten sonra Müslüman Türklerin Anadolu’da yapmış olduğu mumyalar ve dışarıdan gelmiş mumyalar olarak gruplandırmak mümkün olabilmektedir. Dışarıdan gelenler, başka yerlerde yapılmış olup, fakat sonradan bir sebeple Türkiye’ye getirilerek Türk müzelerinde sergilenmekte olan mumyalardır. Bunları dönemlerine göre sınıflandırmanın da uygun olacağı düşünülmüştür. Biz burada dönemlerine göre sınıflandırma yapmaya çalışacağız.

5.2.1. Fenike Kökenli Mumya

5.2.1.1. İstanbul Arkeoloji Müzesinde Bulunan Mumya

İstanbul Arkeoloji Müzesi’ndeki mumyalardan biri Fenike kökenlidir. Sayda (Sidon) kazılarında çıkarılan ve Fenike Kralı Tabnit’e ait olan mumya, Mısır kökenli bir taş lahit içinde bulunmuştur. Şimdi ise teşhir için camekân içersindedir. Kralın lahiti ve mumyası, İstanbul Arkeoloji müzesinin Sidon Kral Nekropolü salonunda yer almaktadır. Müze kayıtlarına göre mumya İ.Ö. 500 yıllarına aittir. Bu tarih özellikle mumya için verilmiştir. Lahit daha eski tarihlidir.

Fenikelilerde mumyalama olup olmadığına dair bilgiye ulaşamamıştır. Tabnit’in Mısır seferinde ölmesi belki de onun mumyalanmasına ve Mısır lahitinin içine konmasına yol açmış olabilir. Tabnit savaş için ordusuyla Mısır topraklarına gider. Savaş esnasında burada âniden ölür. Askerleri onu öldüğü yerde bırakmak istemez ve ülkeye götürmek isterler. Cesedi Mısır’da mumyalanır. Mumyalandan ceset burada bulunan ve Peneftah (MÖ. 600-525) adlı bir generale ait olan lahitin içine konur. Kral Tabnit hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Fakat kendisinin Kral II. Eşmunnazar’ın babası olduğu bildirilmektedir.

Müzedede teşhir edilen siyah renkli lahdi, kefene sarılmış mumya şeklindedir. Başu iri, omuzlar içe gömülüdür. Çehrenin hatları Mısır tipindedir. Omuz ve göğsü geniş bir gerdanlıkla örtülüdür. Gövdenin alt tarafını örten ve ayaklarının başlangıcına kadar uzanan çerçeve ile sınırlı hiyeroglif yazısında, lahitin ilk sahibinin Mısırlı General Peneftah olduğu yazılıdır. Buradaki anlatımlara göre General

Peneftah'ın Mısır'da XXVI. Sülale zamanında yaşamış olduğu görülmektedir. Daha altta ise sonradan eklenen, lahite zarar verenlere beddua eden ve içindeki mumyanın Tabnit'e ait olduğunu ifade eden, Finike yazısı ile bir kitabe bulunmaktadır.³⁷⁶ Çok gösterişli ve tam bir sanat eseri olan lahit, Müzenin, Sidon Kral Nekropolü bölümünde, İskender Lahiti (Bkz. Resim 24) ve diğer Sidon krallarına ait lahitlerle beraber sergilenmektedir.

Tabnit'in lahitinin üzerinde bulunan yazılarda bir lanet metni bulunmaktadır. Bu lanet şu şekilde ifade edilmektedir: “Ey mezarımı bulan kişi, kim olursan ol huzurumu bozma. Ne gümüş, ne altın, ne definem var. Mezarımı açarsan nesilden nesepten mahrum kal ve ölümler arasında yatacak yer bulma.”³⁷⁷

Lübnan'da 1887-1888 yıllarında yapılan Sidon Kral Nekropolü kazılarında çıkarılan Büyük İskender ve Sidon krallarına ait lahitler ile Tabnit'e ait mumya, İstanbul'a getirildiğinde, bu hazine değerindeki buluntuları saklamak için bir müzeye ihtiyaç duyulmuş ve Türkiye'nin ilk müzesi olarak İstanbul Arkeoloji Müzesi kurulmuştur. Burada bulunan İskender lahiti, tam manasıyla bir sanat hârikasıdır. Lahitin kendisi ve kapağındaki savaş figürleri, çok açık ve uzun cümlelerle anlatılmış bir savaş tasviri gibidir. Bu tasvirde bulunan savaş âletlerinin içinde balta, topuz, kalkan ve kısa kılıca benzeyen kama gibi bir kesici göze çarpmaktadır. Tasvirde bulunan savaşçılar arasında aslan, at ve geyik de bulunmaktadır.

Camekân içinde ve ahşap bir panel üzerinde sergilenen Kral Tabnit mumyasının göğsü ve karnında kurumuş halde iç organları görülmektedir. Göbek bölgesinde göbek deliğini andıran şekilde dokular vardır. Bacak arasında cinsel organını andıran bir doku parçası mevcuttur. Kollarının her ikisinde de eksik parçalar vardır. Sağ kolunun dirsekten aşağısı kırıktır eli yoktur. Sol kol vücuttan ayrılmış ve parçalıdır. Bu kolun da eli yoktur. Bacaklarında da eksik kemikler vardır ve ayaklarının her ikisinin de topuklarından sonrası yoktur. Derisinin büyük oranda çürümüş olmasından dolayı kemikler açığa çıkmıştır. Bileklerden aşağıda ayaklar

³⁷⁶ Meydan Larousse Ansiklopedisi, s. 824.

³⁷⁷ www.birebir.net/detay.asp (11.07.2011)

yoktur. Yan taraftan mumyaya bakıldığında, cesedin köprü kurmuş bir halde kuruduğu için bu şekilde kalmış olduğu görülmektedir.

Üst çenede yedi adet, alt çenede sekiz adet diş bulunmaktadır. Dört dişi de çıkmış halde bulunmaktadır. Kafa derisinin yaklaşık olarak üçte ikisi korunmuştur. Kafanın tam üstünde yaklaşık 8-9 cm. uzunluğunda düzgün kesilmiş bir kesi vardır. Burada kafatasında mumyanın bozulmuş olmasından kaynaklı olabileceği düşünülen delikler vardır. Kafanın tepesinde bir miktar saç mevcuttur. Saçlar, koyu kahverengi, sık ve keçemsi bir yapıdadır.

5.2.2. Mısır Kökenli Mumyalar

5.2.2.1. İstanbul Topkapı Sarayı Müzesindeki Mumya

Topkapı Sarayı Müzesinde yer alan mumya bir hayvan mumyasıdır. Bu hayvan Mısır'da kutsal olarak kabul edilen Nil Nehrinden çıkarılmış ve Nil Nehrinden çıkmış olmasından dolayı kendisi de kutsal kabul edilen bir timsah mumyasıdır.³⁷⁸ Bu mumyanın Osmanlı Sarayına gönderilen hediyeler arasında gelmiş olabileceği düşünülmektedir. Bu mumyanın en önemli özelliği, kuyruk tarafına eklenmiş olan insan iskeletidir. Bu timsahın, Nil Nehrinde yüzen bir prensesi yutmuş olabileceği düşünülmektedir. Burada hemen avlanan timsahın prensesle birlikte mumyalandığı hikâye edilmektedir. Mumya Müzedeki Hekimbaşı odasında saklanmaktadır. Mumyanın boyun kısmı ile gövdenin bir kısmı çürümüştür. Buralarda iskelet açığa çıkmıştır. Baş kısmı daha iyi durumdadır. Uzunluğu yaklaşık olarak 1.50 cm civarındadır.

5.2.2.2. İstanbul Arkeoloji Müzesindeki Mumya

İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki mumyalardan bir tanesi Mısır kökenlidir. Mısır kökenli mumya ahşap lahit içinde bulunmaktadır. 10866 ve 10868 envanter

---

³⁷⁸ Timsah Eski Mısır mitolojisinde kutsal kabul edilirdi. Sular tanrısı Sobek timsah başlı olarak tasvir edilir ve bu tanrının kutsal hayvanının timsah olduğuna inanılırdı. Halk evcil timsahlara bakar, timsahların kulaklarına küpe ve ayaklarına bilezik takar, bu timsahlar öldüğünde ise bazılarını mumyalayarak özel tabutlara koyarlar ve kutsal yerlere gömerlerdi. Timsahların, ölen insanlardan günahkâr olanları öbür dünyada parçalayacaklarına inanılırdı. (Armutak, s.4).

numaralı ahşap lahit ve kapağı içerisinde bulunan erkek mumyası, camekan içinde sergilenmektedir (Bkz. Resim 25). Mumyanın iç organları lahitin hemen yanında bulunan sekiz adet kanopik vazoda saklanmaktadır. Kafatası tamamen açıkta olan mumyanın ağzında bulunan dili hariç sadece iskeleti kalmıştır. Dili gözlemlenebilmektedir.

Bu mumya 1894 tarihinde müzeye getirilmiş olup, XX. Ve XXI. Sülaleler (M.Ö. 1200-935) döneminden kaldığı ve Bak-n-mut adlı bir kişiye ait olduğu düşünülmektedir. Mumya keten sargılarla kat kat sarılmıştır. Tıpkı bir bebek gibi kundaklanmıştır. Sarma işleminde kullanılan ketenler büyük oranda bozulmuştur ve üst katmanları bu bozulmalardan dolayı açılmaya başlamıştır.

Bu mumyanın dizlerinde aşağıya doğru küçük bir ahşap lahit içinde bir hayvan mumyası bulunmaktadır. Bu hayvanın bir kedi olabileceği gibi, yırtıcı bir kuş olabileceği de düşünülebilir. Bu mumya da keten sargılarla sarılmıştır. Muhtemelen sağ ayağı gibi görünen bir ayağın bileği ve tırnakları gözlenebilmektedir. Bu mumya sahibinin vücuduna dikey olarak yatırılmıştır.

5.2.3. Bizans Dönemi Mumyaları

5.2.3.1. İstanbul Arkeoloji Müzesindeki Mumya

Müzenin Eski Eserler Bölümünde bulunan ve mumyaların sergilendiği kısımda içinde mumyası bulunan bir lahit yer almaktadır. Bu dış lahitin üst kısmında mumyanın sahibini sembolize ettiği düşünülen bir maske bulunmaktadır. Maskede saçlar kulak arkasından aşağı inmektedir. Yüz kahverengi tonda işlenmiş, çene ise sakallı olarak verilmiştir.

Müze kayıtlarına göre bu lahitin içinde bulunan mumya, bir Anadolu mumyasıdır ve bu Bizans Dönemine ait bir çocuk mumyası olduğu tahmin edilmektedir.

5.2.3.2. Kayseri Müzesindeki Mumyalar

Kayseri Müzesinde iki adet çocuk mumyası var olup, bunlar aynı camekân içinde bulunmaktadır. Bu mumyalar Kayseri merkez ilçeye bağlı Boğazköprü mevkiinde 1927 yılında yapılan Kayseri-Ankara kara yolu çalışmaları sırasında bulunmuş ve Kayseri Lisesine getirilmiştir. Uzun yıllar lisede saklanan mumyalar, 1982 yılında Kayseri müzesine konmuştur.

Kız çocuğu mumyası oldukça sağlam görünmektedir ve 94 cm uzunluğundadır (Bkz. Resim 26). Baş kısmı iyi korunmuş olmakla beraber alnının sağ tarafındaki derisi biraz çürümüştür. Başın birçok yerinde delinmeler olup, genel bir bozulmayı yansıtmamaktadır. Mumyanın ağız ve gözleri açık bir haldedir. Dişleri tamdır. Ölüm anında dilini ısırması ve dili dişlerinin arasında hâlâ durmaktadır. Yüzü genel bir acı çekmişliğin ve üzüntünün ifadesini yansıtmaktadır. Boyun derisi gördüğü basınç nedeniyle büzülmüş haldedir. Zincir veya sert bir organla boğulmuş görünmektedir. Kollar dirsekten bükülerek sağ kol sol kolun üstüne gelecek şekilde birbirine kavuşturulmuş olup, sol kol göbek çukurunun üzerine dayanmıştır. Bu bir Hıristiyan geleneğidir.

Her iki elin parmakları ve tırnakları tamdır. Karın kısmı içeri doğru çökmüştür ve karnın altında derinin bazı yerleri birbirinden koparılmış gibidir. Bacaklar birbirine paralel olarak uzatılmıştır. Sağ bacağın dizden aşağısında belirgin bir morarma izi görülmektedir. Sağ ayağın bilek kısmında da morluk vardır. Her iki ayak gerili vaziyettedir. Özellikle sağ ayakta bu durum daha belirgindir. Büyük ihtimalle ölüm anında direnmiş ve kendini kasmıştır. Sağ ayak sol ayağın üstüne gelecek şekilde pozisyon almış, böylece ölüme karşı direnirken ayaklarından destek almaya çalışmıştır.

Kız çocuğu mumyasıyla aynı teşhir camekânında yer alan erkek çocuğu mumyası, 64 cm uzunluğundadır ve diğerine göre yaşça daha küçüktür (Bkz. Resim 27). Kız çocuğu mumyasından farklı olarak oldukça esmer bir ten rengine sahiptir. Çocuğun kafatasının arkasındaki kısmı eksik olup, bu kısım açık kalmıştır. Yine kafatasının üst kısmı ile alın kısmının derisi çürüyerek dökülmüştür. Yüzü kuru

olmasına rağmen gözleri oldukça belirgin bir halde kalmıştır. Çene aşağı doğru düşmüştür. Dişleri yoktur. Kalbinin üzeri bir çocuk yumruğunun sığabileceği kadar deliktir. Bu çocuğun kolları da diğer mumyada olduğu gibi dirsekten bükülerek birbirine kavuşturulmaya çalışılmış ve Hristiyanî gelenek uygulanmıştır. Parmaklar ve tırnaklar sağlamdır. Karnı içine çökmüş, bacakları çaprazlamasına sol ayak sağ ayağın üstüne gelecek şekilde konmuştur.³⁷⁹

5.2.3.3. Aksaray Müzesindeki Mumyalar

1994 yılında Çanlı Kilisede yapılan kaçak kazılarda iki adet çocuk mumyası çıkarılmış ve Aksaray Müze Müdürlüğüne teslim edilmiştir. Burada başka mumyalar bulunabileceği düşünülerek kazı yapılmış ve nitekim yeni mumyalara ulaşılmıştır. Bazı mumyaların üzerinde bulunan elbiseler hâlâ sağlamdır. Toprak rengine yakın olan kıyafetlerin göğüs kısımlarında Anadolu kilimlerini andıran motifler vardır. Sağlam olarak ele geçmiş bir mumyanın baş kısmında kırmızı renk iplikle işlenmiş bir haç motifi bulunmaktadır. Bu haç motifinin her köşesinde de birer haç motifi daha vardır. Yapılan kurtarma kazısında toplam on altı adet mezar ortaya çıkarılmış olup, ölülerin sırt üstü yatırılmış oldukları görülmüştür.³⁸⁰

Ana kaya üzerine düzgün kesme taş malzeme ile yapılmış olan Çanlı Kilise X. ve XI. yüzyıla tarihlenen bir eser olduğu için, mumyalarda en erken bu yüzyıllara ait olmalıdır.

Çanlı Kiliseden çıkarılan mumyalar dışında Aksaray Müzesinde dört tane daha mumya vardır. Bunlardan üç tanesi insan mumyası, bir tanesi kedi mumyasıdır. İnsan mumyalarından bir tanesi (envanter no: A.43.1.74) bir çocuğa ait olup, biraz kararmıştır, kolları ve başı yoktur. Sadece gövdenin bir bölümü ile bacak ve ayakları vardır. Özellikle ayak parmakları ve tırnakları gayet belirgindir. Bu günkü hali 52 cm olan bu mumya parçası Belısırma Köyünde bulunmuş ve 16.12.1974 yılında müzeye getirilmiştir. Aynı yerde bulunan ve aynı tarihte müzeye teslim edilen bir başka

³⁷⁹ Doğanbaş, s. 78.

³⁸⁰ Mustafa Akkaya, “Niğde Müzesindeki Ünik Eserler”, *Antika*, C. III, S. XXXIII, İstanbul 1988, s. 120.

mumya (envanter no: A.43.2.74) daha vardır ki bunun boynundan yukarısı eksiktir. Müze kayıtlarına erkek olarak geçmiş olan mumyanın görünüşü bunun bir kadın olduğunu göstermektedir. Oldukça bozulmuş olan mumyanın kollarının dirsekten aşağısı yoktur. Omuzdan dirseğe kadar olan kısımda ise deri çürümüş ve sadece kemik kalmıştır. Kaburga kemikleri derinin âdeta yapışmış olmasından dolayı belirgin bir hal almıştır. Bu kısımdan aşağısı ise tamamen bozulmuş ve sadece kemik kısmı kalmıştır. Bacakların dizden aşağısı yoktur. Sol bacağın tamamen, sağ bacağın ise kısmen etleri dökülmüştür. Bu mumya 118 cm. uzunluğundadır.

Bu müzede bulunan ve bir kediye ait olan mumya (envanter no: A.6.1.96), 46 cm uzunluğunda olup, 1996 yılında müzeye verilmiştir. Tüyleri dökülmüş olan bu mumyanın, baş kısmı, ağız ve dişleri iyi korunmuştur. Aksaray Keçili Kilise’de bulunmuş olan bu kedi mumyası, XIV. ve XV. yüzyıla tarihlenmektedir.

Küçük bir erkek çocuğuna ait olan ve 1996 yılında müzeye gelen 43 cm. uzunluğundaki mumya (envanter no: A.7.1.96), Aksaray civarında bulunmuştur. Gövdesine göre başı büyüktür. Sol göz kapağındaki kirpikler hâlâ durmaktadır. Ayrıca bu göz kapağı diğerine kıyasla daha açıktır. Ağız kısmen açıktır ve yüzde belli belirsiz gülümseme vardır. Sağ el sol kol bileği üzerine bağlanmış halde durmaktadır. Nemden dolayı yüz ve boyun kısmında bozulmalar meydana gelmiştir. Ayaklar sola yönelik bir halde geri doğru çekilmiştir. Cinsel organı belirgindir. Bacakları bileklerine kadar korunmuş olup, ayakları yoktur. Mumyanın çeşitli yerlerinde kirli beyaz renkte kumaş kalıntıları görülmektedir.³⁸¹

5.2.3.4.Niğde Müzesindeki Mumya

Niğde Müzesinde beş adet mumya bulunmaktadır. Bunlardan biri MS X. Yüzyıla aittir. Niğde Müzesi envanterinde mumyalardan en eskisi olan bu mumya, rahibe mumyası diye bilinmektedir. Bu mumya Aksaray iline bağlı Ihlara vâdisindeki Yılanlı Kilisesinde bulunmuştur. Yılanlı Kilise X-XI. yüzyıl Bizans eseridir. 1.62 cm uzunluğunda olan mumyanın üzerinde el dikişli bir elbise ve başında türban bulunmaktadır. Sarı saçları, kaşları ve kirpikleri hâlâ ilk günkü canlılığını

---

³⁸¹ Doğanbaş, s. 81.

korumaktadır. Sağ kolu göğsünün üzerine, sol kol göğüs altına doğru uzatılmış olup, sağ elinde ipek bir mendil bulunmaktadır. Müze Müdürlüğü kayıtlarına göre, rahibe öldüğü zaman beyni sol gözünden bir mille çıkartılmış, iç organları çürümenin önüne geçmek için boşaltılmıştır. Diğer dört mumya da yine MS. X. yüzyıla ait olan çocuk mumyalarıdır. Bu mumyalar Aksaray Çanlı Kilise kaçak kazısı sırasında bulunmuştur.³⁸²

5.2.3.5.Karaman Müzesindeki Mumya

Burada bulunan mumya yetişkin bir kadına ait olup, alçak kaideli dikdörtgen bir camekân içinde teşhir edilmektedir. 1.40 cm uzunluğundaki mumya, 1982 yılında bir vatandaş tarafından Manazan Mağaralarında bulunarak müze müdürlüğüne getirilmiştir. Genç bir kadına ait olduğu sanılan mumya, oldukça yıpranmış bir durumdadır. Kafatası dağılmıştır, ama saçları hala durmaktadır. Kolları bulunmayan mumyanın üzerinde keten bir elbise bulunmakta, bu nedenle mumyanın sadece dizden aşağısı görülmektedir. Sol bacağı sağa doğru kıvrılmış olup, sağ ayak düz bir şekilde uzatılmıştır. Vücudun tamamında meydana gelen çürümelerden dolayı, derisi yer yer dökülmüştür. Manazan Mağaraları, Taşkale ile Yeşildere Beldeleri arasında kalan vadi içinde, yüksek bir yamaçta yer alan ve büyük bir kaya kütesine oyulmuş bulunan mağara katlarıdır.

Karaman Müzesinde yer alan mumya, mağaranın Ölüler Meydanı olarak bilinen beşinci katında bulunmuştur. Karaman Müze Müdürlüğü tarafından Manazan Mağarasında 1991 Eylül ayında yapılan çalışmalarda sağlam bir halde bir bebek ve bir çocuk eli ile 10–12 yaşlarında bir çocuğun sol bacağı çıkarılmıştır.

Karaman Müzesindeki bu mumya ile Manazan Mağaralarında bulunan diğer cesetlerin günümüze dek korunarak gelmiş olmaları, buldukları yerdeki tuf kayanın nem emici özelliğinden çürümenin gecikmiş olmasına bağlanmaktadır.³⁸³

---

³⁸² Akkaya, s. 120; Doğanbaş, s. 86; <http://www.nigde.adalet.gov.tr/nigdemuze.html>, (13.06.2011)

³⁸³ Doğanbaş, s. 83-84.

Manazan mağaraları, İbrala Vâdisinin kuzey yamacındaki doğal kayalara oyulmuş ve dünyada insan eliyle oluşturulmuş mağaraların en büyüklerindedir. Üç katlı mağara sistemiyle oluşturulmuştur. İçerisinde galeriler ve yüzlerce oda bulunmaktadır. Mağaranın ön cephesinde bulunan şapel, Erken Hıristiyanlık ve Bizans Döneminde buranın inşa edilmiş olduğunu göstermektedir.³⁸⁴

5.2.4. Anadolu Selçuklu Dönemi Mumyaları

5.2.4.1. Kemah-Melik Mengücek Gazi Türbesindeki Mumyalar

Kemah'taki Melik Mengücek Gazi Türbesinde bulunan mumya, Sultan Alparslan ile birlikte Malazgirt Savaşına katılmış ve sonradan beyliğini ilan ederek Kemah'ı beyliğin başkenti yapan, Melik Mengücek Gazi'ye aittir. Mengücek Gazi'nin ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, ondan sonra yerine geçen oğlu Emir İshak'ın tahta çıkış yılının 1118 yılı olması, Melik Gazi'nin 1118 yılında ölmüş olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Sultan Melik Mezarlığı içerisinde yer alan türbenin cenazelik katında Mengücek Gazi'nin mumyası bulunmaktadır.³⁸⁵

Mengücek Gazi'nin mumyası ahşap çerçevesiyle, içerisine camdan yapılmış dikdörtgen bir tabutun içinde beyaz bir kefene sarılı olarak yer almaktadır. Anadolu'daki ilk Türk mumyalarından biri olan bu mumya, oldukça bozulmuş bir haldedir.³⁸⁶ Kafatası ve göğsün sağ yanında bozulma daha çoktur. Bununla birlikte ayak parmakları âdeta canlı gibi durmaktadır.³⁸⁷

5.2.4.2. Harput-Arap Baba Türbesindeki Mumya

Arap Baba Türbesi Elazığ'ın Harput beldesinde yer almaktadır. Türbe iki katlı olup, alt kat cenazelik katıdır. Türbenin bitişiğinde Alaca Mescit vardır. Bu mescidin girişindeki kitabeye göre eser 678/1280 tarihinde III. Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında Yusuf bin Arabşah tarafından yaptırılmıştır.

---

³⁸⁴ Tahsin Tapur, "Atatürk'ün Ecdat Yurdu Taşkale Yerleşmesinin Coğrafyası", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 26, Yıl. 2009, s. 288.

³⁸⁵ Önkal, "Anadolu Selçuklu Türbeleri", s.48.

³⁸⁶ Önkal, Anadolu Selçuklu Türbeleri, s. 48.

³⁸⁷ Doğanbaş, s. 104.

Burada bulunan Arap Baba mumyası dikdörtgen bir camekân içersinde yer almaktadır ve camekânın üstü yeşil bir örtüyle kapatılmıştır. Mumyanın özgün sandukası kaybolmuştur. Kaybolan sanduka üzerinde Arap Baba hakkında bilgiler bulunduğu söylenmektedir. Mumyanın boyun kısmında bozulmalar oluşmuş ve baş bedenden ayrılmıştır. Ceset camekân içinde sırt üstü durmaktadır.³⁸⁸

5.2.4.3. Çankırı Taş Mescitteki Mumyalar

Anadolu Selçukluları zamanında I. Alâeddin Keykubâd'ın hükümdarlığı devrinde, Selçuklu emirlerinden Atabey Cemâleddin Ferruh tarafından H. 633/ M. 1235 tarihinde yaptırılmış bulunan Çankırı'daki hastane, belki de bu şehirde inşa edilmiş ilk ve en mühim sağlık tesisidir. Cemâleddin Ferruh, hastanenin yanına o dönemin âdeti gereği bugün "Taş Mescit" olarak bilinen ve hâlen ayakta bulunan bir Dârülhadis, onun da alt katına kendisinin yattığı söylenen bir türbe inşa ettirmiştir. Bu türbede bugün mumyalandığı için çürümediğine inanılan, büyüklere ve çocuklara ait altı adet ceset bulunmaktadır. Fakat cesetler çürümüş ve sadece iskeletler kalmıştır. Cemâleddin Ferruh'un adı vakıf kayıtlarında Şeyh Cemâleddin olarak geçmektedir. Halk zamanla ona tıpkı Kara Tegin'de olduğu gibi, ilim ve din adamlığı payesini atfetmiştir.³⁸⁹

5.2.5. Beylikler Dönemi Mumyaları

5.2.5.1. Melik Gazi Türbesindeki Mumyalar

Melik Gazi türbesi, Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesi Pazarören beldesine bağlı Melik Gazi (Türbe) köyünde bulunmaktadır. Bu türbe XII. yüzyılda yapılmış bir Danişmendli eseridir³⁹⁰ ve mezar odasına sahip bir türbedir.³⁹¹ Bir sanduka içersinde yer alan Melik Gazi'nin cesedi beyaz bir kefen içersine konarak üzeri örtülmüştür. Daha öncesinde çıkan bir yangında cesedin baş kısmında yanmalar olmuş ve

³⁸⁸ Ali Köse, Ali Ayten, **Türbeler- Popüler Dindarlığın Durakları**, İstanbul, 2010, s. 143; Doğanbaş, s. 106; Önkal, "Arap Baba Türbesi ve Türklerde Mumyalama Geleneği", s. 295; Kemal Önder, Anadolu Mumyaları, 27 Aralık 1983, s. 6.

³⁸⁹ Cevdet Yakupoğlu, **Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-ekonomik Tarihi (Kastamonu-Sinop-Çankırı-bolu XIII. ve XV. Yüzyıllar)**, Ankara, 2009, s. 593.

³⁹⁰ Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri I/ Şemseddin Altun Aba Vakfiyesi ve Hayatı", **Belleten** c. XI, Sayı: 42, s. 208.

³⁹¹ Kuban, s.220.

kararmıştır. Bir müddet toprakta kalmasına bağlı bozulmalar da vardır. Melik Gazi'nin mumyası sırt üstü yatırılmış, sağ kolu aşağı doğru uzatılmış ve sol eli bacakları yönüne doğru sarkmıştır.³⁹²

Melik Gazi'nin sandukasının hemen yanında yer alan ve daha küçük ölçülerde yapılmış olan bir sanduka daha vardır. Bu sandukada bulunan cesedin Melik Gazi'nin aile bireylerinden birine ait olduğu sanılmaktadır. Sağ yanı üzerine yatırılarak beyaz bir kefen içersine konmuş olan mumyanın vücudunda toprak birikintileri vardır.³⁹³

Türbe mahzeninde bu iki sandukadan başka üçüncü bir küçük sanduka daha vardır. Bunun içersinde Halil Ethem'in Herkil Zahid kafası diye bahsettiği bir kesik baş mumyası bulunmaktadır.³⁹⁴ Sanduka içersine doldurulmuş pamuk parçaları üzerine konmuş olan kesik başın yüz kısmı çürümüş olup, alt çene kısmı da yoktur. Başın diğer kısımlarındaki deri kısmen korunmuştur.³⁹⁵

5.2.5.2. Amasya Müzesindeki Mumyalar

Amasya, Selçuklular ve Osmanlılar Döneminde yapılmış âbideleriyle ön plana çıkmış ve Selçuklulardan itibaren uzun yıllar önemini korumuştur. XI. asrın başlarında Danişmendlilerin hâkimiyetine girmiştir.

Amasya müzesinde bulunan mumyalarla ilgili farklı bilgiler bulunmakla birlikte, güncel olan burada sekiz tane mumya bulunmaktadır. Bunlar XIV. yüzyılda egemenliklerini sürdüren İlhanlılar Dönemi'nde, Moğollar tarafından zehirlenerek ya da boğularak öldürüldükleri zannedilen Amasya Valisi ya da Anadolu Nâzırı olarak görev yaptığı bilinen Şehzade Cumudâr, ailesi, eşi, çocukları, Amasya Emiri İşbuğa Noyin, Amasya'da hükmetmiş Pervane Bey'e ait mumyalardır. Mısır'dakilerin aksine

---

³⁹² Önkal, Anadolu Selçuklu Türbeleri, s. 231; Doğanbaş, s. 100.

³⁹³ Doğanbaş, s. 101.

³⁹⁴ Halil Ethem, "Anadolu'da İslami Kitabeler" **Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası**, S. 32, 1911, s. 449-467

³⁹⁵ Karamürsel, "Eski Türklerde Defin Törenleriyle İlgili Usul ve Adetler", s. 24; Doğanbaş, s. 102.

iç organları çıkartılmadan mumyalanan ilk Türk ve Müslüman mumyalar olma özelliğine sahiptirler.³⁹⁶

Bu mumyalar, mumyalama tekniği açısından dünyadaki diğer örneklerinden farklı olarak, bedenın iç organları çıkarılmadan kurutma ve tahnit işlemlerinin birlikte yapılmış olmasıdır.³⁹⁷

Müze müdürlüğü etnoğrafik eser defterindeki mevcut bilgilerde; F.29.9.1 no'lu mumya İşbuğa Nuyin'e, F.29.9.2 no'lu mumya Hülâgu'nun torunu Yeşmut'un oğlu, Anadolu Nâzırı Şehzade³⁹⁸ Cumudâr Bey'e, F.29.9.3 no'lu mumya İlhanlıların Anadolu'daki egemenlikleri sırasında Amasya Emirliği yapmış olan İzzettin Pervane Bey'e, F.29.9.4 no'lu mumya Pervane Bey'in câriyelerinden birine, F.29.9.5 no'lu mumya Pervane Bey'in kızına ve son olarak F.29.9.16 no'lu mumya da Pervane Bey'in oğluna ait olduğu yazılıdır. Bu mumyalardan Cumudar Bey ve İşbuğa Nuyin'e ait olan mumyalar, Burmalı Minare Camiine bitişik olarak yapılmış olan ve Şehitler Türbesi diye bilinen türbeden, diğerleri ise özgün hali kilise olan Fethiye Câmiinden getirilmişlerdir.³⁹⁹ Halk arasında bunlar "Şehitler" olarak bilinmektedir.⁴⁰⁰

İzzettin Mehmet Pervane Bey, cariyesi, biri kız diğeri erkek iki çocuğunun İlhanlı hanı Abaka Han tarafından 1297 yılında katledildiği ve cesetlerinin kendilerini çok seven Amasya halkı tarafından mumyalandığı bilinmektedir⁴⁰¹ (Bkz. Resim 28 ve 29).

Günümüzde Amasya Müzesinde teşhir edilmekte olan bu mumyalar, 1928 yılında buldukları türbelerden çıkarılarak o zaman ki müze memurluğuna nakledilmişlerdir. Mumyalar müze memurluğu hizmet binası olarak kullanılan Yeşilirmak kenarındaki II. Bayezid Medresesinin dersane eyvanı içerisinde teşhir

---

³⁹⁶ <http://haber.mynet.com/detay/guncel/iste-mumyalanmis-ilk-musluman-turkler/464627>, 31.10.2010; Mehmet Tektaş, Amasya Müzesi, İstanbul, 1982, s. 16.

³⁹⁷ Amasya Valiliği, **Tacın Gizemli Şehri Amasya**, Editör: Erhan Özdemir, Ankara, 2002, s. 43.

³⁹⁸ Ahmet Demiray, **Resimli Amasya (tarih, coğrafya, salname-kılavuz ve kazalar)**, 1954, Ankara, s.55.

³⁹⁹ Doğanbaş, s. 58.

⁴⁰⁰ Demiray, s.55.

⁴⁰¹ Kemal Önder, Anadolu Mumyaları, Tercüman Gazetesi, 29.12.1983.

edilirken, Yeşilirmak'ın 1952 yılında taşması sonucu sular altında kalarak zarar görmüşlerdir.⁴⁰²

Şu anda adı geçen mumya, Müze Müdürlüğü taş eserler bahçesi içerisinde yer alan Sultan Mesud türbesinde teşhir edilmektedir.

İşbuğa Nuyin'e ait olduğu bilinen mumyanın envanter defterindeki kaydına göre, İşbuğa Nuyin'in, 1320 yılında ölmüş olduğu belirtilmektedir. İşbuğa yirmi yıldan fazla Anadolu nâzırlığı yapmış ve 1316'dan itibaren bağımsız olarak Anadolu hâkimi olmuştur (Bkz. Resim 30).

Boyu yaklaşık olarak 1.83 cm'dir. Baş kısmı bedeninden kopmuştur. 1952 yılında meydana gelen taşkında, camekânın üst katında olmasından dolayı diğerlerine göre daha az zarar görmüştür. Sırt üstü yatık bir durumda teşhir edilen mumyanın karın kısmı çökmüş, sağ kaburga kemiklerinden altı tanesi görünür hale gelmiştir. Sol kolu kesiktir, sağ elin parmakları ise eksiktir. Baldır ve bacak derilerinde çürümelerden dolayı eksikler meydana gelmiş ve buradaki kemikler görünmektedir. Karın kısmında ve karnın alt kısmında da çürümeler vardır. Ayak tırnaklarından bir kısmı hâlâ iyi görünmektedir.

Mumyanın yüz kısmı kısmen belirgin durumdadır. Sol gözde bozulma başlamıştır. Sağ göz sağlamdır ve gözbebeği belirgindir. Üst çene dişlerinden dört tanesi dökülmüş, yüz kısmı dışında kafa derisi çürümüş ve kafatası büyük çoğunlukla meydana çıkmıştır. Sol şakak kısmında delici bir aletle oluşmuş bir delik mevcuttur.⁴⁰³

Cumudâr Bey'e ait olan mumya, Cumudâr Türbesinden getirilmiştir. Boyu yaklaşık 1.73 cm uzunluğundadır. Müzedeki en sağlam mumyalardan biridir. Sol kolu eksiktir. Cumudâr Bey, İlhanlı hükümdarı Mahmut Gâzân Han döneminde Anadolu nâzırlığı görevine getirilmiş ve Amasya'da yaşarken 1297 yılında acıklı bir

---

⁴⁰² Önder, 28.12.1983, s. 6; Doğanbaş, s. 64.

⁴⁰³ Doğanbaş, s. 65-66.

şekilde ölmüştür.⁴⁰⁴ Mumyanın baş kısmı gövdeyle bir bütün halinde olup, göz çukurlarında kısmen çürümeler vardır. Ağız açık, dudaklar gergin ve çene düşmüş haldedir. Çenenin düşmüş olması, Cumudâr Bey'in asılarak ve ya boğularak öldürüldüğü fikrini akla getirmektedir. Mumyanın sol göğüs kısmının üzerinde delik vardır. Karnın çeşitli yerlerinde delinmeler mevcuttur. Karın içe çöktür ve kısmen çürümüştür. Sağ kol dirsek kısmından kopmuş olup, aşağısı sağlamdır. Sağ ve sol ayak ve bacaklar yer yer çürümüş olup, tırnaklar sağlamdır. Cinsel organının sünnetli olduğu görülmektedir.⁴⁰⁵

Amasya Valisi İzzeddin Mehmet Pervane Bey'e ait olan mumya, oldukça bozulmuş bir halde olup şimdiki hâliyle 1.63 cm'dir. Müze müdürlüğü kayıtlarına göre, Amasya'da görev yapan iki tane İzzettin Mehmet Pervane Bey vardır. Biri Anadolu Selçuklu Devletinin hükümdar nâibi olan Muînüddin Süleyman Pervane Bey'in (Ö. 1277) kardeşi Kutbettin Osman Bey'in oğlu olup, 691/1292 yılından önce Amasya valiliği yapmıştır. Diğerisi ise, Muînüddin Süleyman Pervane Bey'in oğlu olan ve 695/1296 yılında İlhanlı hükümdarı Gâzân Han tarafından Amasya valiliğine getirilen kişidir. Bu sebeple burada mumyanın hangisine ait olduğu tam olarak bilinmemektedir. Fakat şu tarihî bilgi mumyanın kimliği hakkında bilgi içermektedir: Muînüddin Süleyman Pervane Bey, IV. Kılıç Arslan ve III. Gıyâseddin Keyhüsrev adına devlet işlerini yürütmeye devam ederken, putperest Moğollardan kurtulma çarelerini arayan Türkler, Mısır Sultanı Baybars'ı Anadolu'ya davet etmişlerdir. 1276 yılında Kayseri'ye gelen Baybars, Moğolları sindirmiş fakat onun dönüşü üzerine Anadolu'ya giren Abaka Han, pek çok Türk'ü kılıçtan geçiriyor ve Muînüddin Süleyman Pervane Bey'i de idam ettirmiştir. Babasının adına ve nâib sıfatıyla Sinop'ta görev yapan Mehmet Pervane Bey, bağımsızlığını ilan etti. Daha sonra Moğollarla anlaşarak Amasya'ya vâli olmuştur. Ne var ki, Moğollar, kendilerine karşı komplo hazırlığı içinde olduğu iddiasıyla Mehmet Pervane Bey'i yakalatıp idam etmişlerdir. Pervane Bey'in cariyesi ve çocukları da katliamdan kurtulamamışlardır. Bu bilgiden yola çıkılarak, mumyası bulunan kişinin Muînüddin

---

⁴⁰⁴ H. Hüsamettin Yaşar, **Amasya Tarihi**, C II, İstanbul, 1914, s. 437

⁴⁰⁵ Doğanbaş, s. 69.

Süleyman Pervane Bey'in oğlu olan Mehmet Pervane Bey olduğu düşünülmektedir.⁴⁰⁶

Pervane Bey'in cariyesine ait olan mumya, 1.55 cm uzunluğundadır. Yeşilirmak taşkınında bu mumya da zarar görmüş ve vücudunda çürümelere meydana gelmiştir. 1952 yılında çekilen fotoğraflarda baş kısmı gövdeyle birleşik ve sağlam iken, bu gün baş kopuktur. Derisi oldukça bozulmuş ve yer yer dökülmüştür. Bu mumya hafifçe sağ yanına meyilli bir halde kendisini geriye doğru kasmış bir durumdadır. Karın kısmı içeri doğru çökük bir hal almış, göğüslerin ise içerisi boşaltılmış ve delinmiştir. Kolların dirsekten aşağısı kopuk ve eksiktir.⁴⁰⁷

İzzettin Mehmet Pervane Bey'in kızına ait olduğu kayıtlı olan mumya parçasının 65 cm uzunluğundaki kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Göğüsten yukarısı eksiktir. Bu mumya daha önceleri küçük yaşlardaki bir erkek çocuğun belden yukarı kısmıyla yapışık bir haldeyken, sonradan birbirinden ayrılmıştır. Bu erkek çocuğu 45 cm uzunluğundadır. Kasıklardan aşağısı ile sol kolu eksik olan bu mumya diğerlerinden farklı olarak, baş ve gövde derisi doğal hale en yakın olanıdır. Çocuğun ağız kısmen açık kalmış ve sol kulak sağlam olarak korunmuştur. Gözlerin içerisi çürümeden dolayı boşalmış fakat buna rağmen ölüm anında gözlerinin açık olduğu ve ölüm katılığı başlayana dek böyle kaldığı bellidir. Çocuğun karın kısmı diğerlerinin aksine içeri doğru çökük olmayıp, şişkin bir haldedir. Göbek çukuru ve cinsel organı bellidir. Ayrıca bu iki çocuk mumyasından başka göğüs ve karın kısmından ibaret üçüncü bir çocuk mumyası daha vardır. Kalan parçalardan bu çocuğun cinsiyeti anlaşılamamaktadır.⁴⁰⁸

İzzettin Mehmet Pervane Bey'in oğluna ait olduğu kayıtlı olan bir diğer mumya 81 cm uzunluğundadır. Bu çocuk mumyasının sol kolu dışında vücudunun diğer kısımları yerli yerindedir. Baş ve boyun kısmında çürüme başlamış, kafatasının boyuna yakın kısmında kırılma ve eksilme meydana gelerek bu kısmın içi

---

⁴⁰⁶ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Turan Neşriyat, İstanbul 1971, s. 553; Kemal Önder, Anadolu Mumyaları, **Tercüman Gazetesi**, 28.12.1983, s. 6; Doğanbaş, s. 70.

⁴⁰⁷ Doğanbaş, s. 71.

⁴⁰⁸ Doğanbaş, s. 71.

boşalmıştır. Çocuğun ağzı açık kalmıştır. Alt çene dişleri kısmen mevcut olmakta, üst çenede ise tek diş bulunmaktadır. Karın kısmı içe doğru çöktür ve vücudun tamamında kararma meydana gelmiştir. Yer yer derinin doğal rengi görülebilmektedir. Sağ ayak başparmağı eksiktir. Her iki ayaktaki diğer parmaklar tamdır. Sağ ayak geriye doğru biraz çekilmiş, sol ayak ise, sağa doğru kasılmış vaziyettedir. Bu durumu çocuğun asılarak veya boğularak öldürülmüş olduğunu düşündürmektedir.⁴⁰⁹

5.2.5.3.Kastamonu– Âşıklı Sultan Türbesindeki Mumyalar

Âşıklı Sultan türbesi Candaroğulları döneminde⁴¹⁰ yapılmış olup XIV. yüzyıla tarihlenmektedir. İki katlı olarak yapılan türbenin alt katı cenazelik (mumyalık) olarak düzenlenmiştir. Türbenin cenazelik kısmı içinde 10 cm'lik beton kâideler üzerinde, üzerlerine yeşil örtüler serilmiş, yan yana beş tane ahşap tabut bulunmaktadır. Ortada olan tabutun ayakları görünmektedir. Bu tabutun Âşıklı Sultan'a ait olduğu söylenmektedir. Tabutlar açılmadığı için herhangi bir bilgi yoktur.⁴¹¹

Âşıklı Sultan halk arasında “Yanık Evliya” adıyla da bilinmektedir. Honsalar Mahallesinde bulunan bu türbede defnedilmiş olanların, Kastamonu'nun 1116'da Bizans'tan alınması esnasında şehit düşerek buraya defnedilen kişiler olduğu kabul edilmektedir.⁴¹²

---

⁴⁰⁹ Doğanbaş, s. 73.

⁴¹⁰ Candaroğulları Beyliği, Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılışından sonra Kastamonu, Sinop ve çevresinde kurulmuş olan bir Türk Beyliğidir. 1292-1461 yılları arasında varlık göstermiştir. Denizci özellikleriyle tanınmışlardır. Bilim ve kültür bakımından da önemli faaliyetlerde bulunmuşlar ve Kastamonu bu dönemde Anadolu'nun en canlı bilim ve kültür merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu dönemde yazılan ve tercüme edilen eserler, Türk dili ve kültürünün Anadolu'da yerleşmesinde ve gelişmesinde büyük hizmetlerde bulunmuştur. Bu eserler arasında Kur'an meâli, fıkıh ve mesnevi türünden birçok dini ve edebi çalışmalar vardır. Candaroğlu beylerinden, büyük imar faaliyetleriyle tanınan İsmail Bey, hukuk biliminde de önemli bir şahsiyet idi. Kendisinin bu alanda yazılmış “Hulviyyât-ı Şâhi” adında Türkçe bir eseri bulunmaktadır. Beylik, Fatih Sultan Mehmet Döneminde Osmanlı Devletine katılmıştır.(Salim Koca, “Diyâr-ı Rûm'un (Roma Ülkesi Anadolu) Türkiye Haline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü”, **Türkiyât Araştırmaları Dergisi**, S. 23, Bahar 2008, s. 45.)

⁴¹¹ Doğanbaş, s. 107.

⁴¹² Abdülhalim Durma, **Evlialar Şehri Kastamonu**, Ankara 2008, s.12.

5.2.5.4.Kastamonu– Âdil Bey Türbesindeki Mumyalar

Kastamonu merkez ilçeye bağlı Terzi köyde Candaroğulları Beyliği'nin dördüncü hükümdarı Âdil Bey'e ait olduğu sanılan bir türbe bulunmaktadır. Adil Bey 1345-1361 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır.

Burada altı adet tabut bulunmakta ve bu tabutlarda bozulmuş mumyalar bulunmaktadır. Buradaki mumyaların çoğu kemik ve deriden ibarettir. Bu mumyaların kime ait olduğu, Âdil Bey'in mumyasının hangisi olduğu bilinmemektedir. Ancak bunların bir arada olması, bunların Âdil Bey'in aile bireylerine ait olduğunu düşündürmektedir.⁴¹³

---

⁴¹³ Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, s. 125; Doğanbaş, s. 109.

SONUÇ

Mumyalama, insan vücudunun ölümden sonra bozulmadan kalmasını sağlayan bir ameliyedir. Bu işlem ister kendiliğinden, ister sunî yollarla yapılmış olsun veya kısa süreli olarak korumak ya da ilânihaye korumayı hedeflemiş olsun, sonuç insan vücudunun ölüme karşı mücadelede yenilgiyi kabul etmemesinin tezahürüdür.

İnsanın var oluşuyla başlayan yok oluşa direnme serüveninin en önemli delillerinden biridir mumyalama. İnsanoğlu bir türlü ölümü kabul edemez iken, kuru çöl kumlarının arasında, kuru havası olan yüksek dağlarda hala çürümeyen bedenlerle karşılaşmış ve bu manzara karşısında umuda kapılmıştır. Şartlar uygun hale getirildiği takdirde insan vücudunun ölümsüzlüğü yakalayacağı fikrine kapılmıştır. Bu arzu ile işe koyulan mummyacılar, edinilen tecrübelerle birlikte her geçen gün kullanılan malzemeleri ve teknikleri geliştirmişlerdir.

Mumyalama farklı coğrafyalara, farklı amaçlara ve zamanlara göre farklı isimler almıştır. Bu anlamda, en yaygın ve popüleritesini sürekli koruyan adlandırma ise “mumyalamadır”. “Tahnit” kelimesi de yaygın bir kullanım alanı bulmuş ve uzun zaman bu işleme isim olarak kullanılmıştır. “İlaçlama” ve “ambomaj” kullanılan diğer isimler arasındadır ve modern isimlerdendir. Bu iki isim hem yöntem hem de amaç açısından birbirine çok benzemektedir. Diğer modern yöntem olan plastinasyon da insan vücudunun ölümden sonra korunmasını sağlayan bir başka yöntemdir.

Bu isimlerin hepsi vücudu korumanın hedeflendiği, kimyasal maddeler kullanılarak yapılan tıbbî işlemlerin adıdır. Kullanılan bu kimyasal maddelerle bitkiler ve yöntemler, aynı zamanda yaşayan insanın sağlığını koruma ve hastalığını tedavide kullanılmış olmalarından dolayı doğrudan tıbbın alanı içine girmektedir. Yine bu işlemler tarih boyunca, başta hekimler olmak üzere tıp alanında çalışan kişilerce uygulanmıştır. Bu yönüyle de tıp ilmi açısından önemini her dönemde korumuş bir uygulamadır.

Mısır'da yapılan mumyalamalarda, mumyacılarla hekimler arasında mutlaka bir ilişki bulunmaktadır. Bazen bu işlem, aynı zamanda hekimlik de yapan rahipler tarafından uygulanmaktadır. İlaçlama ve ambomaj günümüzde halen hekimler ve tahnit teknikerleri tarafından yapılmaktadır. İlaçlama ve ambomaj, farklı şekillerde adli tıp kurumlarının morglarında, belediyelerin cenaze işlerini yürüten birimlerinde ve hastane morglarında halen uygulanmaktadır. Plastinasyon yöntemi ise, anatomi uzmanı hekimler tarafından yapılan bir uygulamadır. Özellikle anatomi alanında kullanımı konusunda büyük ilgi gören bu işlem, insan vücudunu koruma ve teşhirde kullanılan, öneminin giderek artması beklenen bir işlemdir.

Mumyalamada kullanılan maddeleri eritici ve kurutucu maddeler, dolgu maddeleri, aromatik maddeler ve koruyucu maddeler olmak üzere dört ana başlık altında toplanmaktadır. Mumyalamada esas olarak vücudun suyunun alınıp bakteri üremesinin önüne geçilerek bozulmanın önlenmesi amaçlandığı için, kullanılan maddelerin en önemli bölümünü eritici ve kurutucu maddeler oluşturmaktadır. Bu maddelerin içinde kimyasal maddeler olduğu gibi, eritici ve kurutucu etkiye sahip bitkiler de bulunmaktadır. Bu kimyasallarla bitkilerin farmakolojik açıdan etkisi tespit edilmiştir. Ayrıca bunlar, halen hastalıkların tanı ve tedavisinde kullanılan etkili maddeler olarak bilinmektedir.

Mumyalamada kullanılan koruyucu maddeler ile bozulma süreci durdurulmuş olan insan bedeninin dış etkenlere karşı korunmasını devam ettirmek için, koruyucu maddeler yardımıyla koruma kalkını oluşturulmaktadır. Bu aşaması iyi yapılmış olan mumyalar uzun süre varlığını devam ettirmişlerdir. Bugün halen mevcut olan mumyaların iyi korunmuş mumyalar olduklarını söylemek yerinde olacaktır.

Mumyalamayı bir sanat haline dönüştüren aşama ise dolgu maddeleri ve aromatik maddeler yardımıyla yapılan estetize etme aşamasıdır. Yağı ve suyu alınmış olan dokuların çökme oluşmuş bölgeleri ile iç organların boşaltıldığı vücut boşlukları çeşitli dolgu maddeleriyle doldurulmuştur. Dolgu maddeleri, eritici ve kurutucu maddelerin aksine bölgelere göre çok farklılık arz etmektedir. Her bölgede ulaşılması

en kolay olan madde dolgu maddesi olarak kullanılmıştır. Yapıldığı coğrafyada yetişen bitki ve ağaçlar bunların başında gelmektedir.

Aromatik bitkiler de estetik kaygılarla kullanılmıştır. Ölü bedeninin insan onuruna yakışan şekilde ve seyreden kişilerde güzel hisler bırakan hoş kokular her mumyada kullanılmıştır. Bu maddelerin kozmetik yapımında halen kullanılan hoş kokulu, bitkisel ve hayvansal içerikli basit maddeler veya terkipler olduğu bilinmektedir.

Bu işlem için kullanılan teknikler, farklı yerlerde ve zamanlarda değişiklik göstermektedir. Başlangıçta daha basit yapılan mumyalama artan tecrübelerin sonunda daha karmaşık yapılmış, farklı detaylar düşünülerek işlem, mükemmelleşme yönünde gelişme göstermiştir. Gelişen tekniklerle yapılan mumyaların korunması süresi de dolayısıyla daha uzun olmaktadır.

Mumyalama, hemen her coğrafyada az ya da çok yapılmıştır. Mısır'da ise çok uzun dönem ve diğer coğrafyalara oranla daha yaygın olarak devam etmiş bir gelenektir. MÖ 5000 yıllarından itibaren Mısır'da mumyalamanın yapıldığı bilinmektedir. Hanedanlık öncesi dönemlerde bu işlem sadece kurutma usulü ile yapılıyordu. Kurutmada kullanılan temel madde, mumyalamanın her dönemine damgasını vuran natrondu. Mısır'da Vadi Natrun'da çok sayıda bulunan alkali göllerden elde edilen natron, mumyalamanın temel maddesi olma özelliğini hep korumuştur.

Zamanla mumyaların dayanıklılığını arttırmak için farklı teknikleri deneme yoluna giden Mısır'lılar, daha IV. Sülale döneminde iç organları boşaltma yöntemini kullanmışlardır. Bu da geleneğin yaygın olduğu ve teknik yönünde hızla ilerlediği anlamına gelmektedir. Yeni Krallık Dönemi mumyalamanın altın çağıdır. Bu dönemde, mumyalama detaylı bir şekilde yapılmış, hatta mumyanın dayanıklılığını arttırmak için iskeletin güçlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Yine bu dönemde iç organlar çıkarılıp üzerinde işlem yapıldıktan sonra paketlenerek tekrar vücut içindeki yerlerine yerleştirilmeye başlanmıştır.

Mısır'da mumyalama Greko-Romen Dönemde gerileme yaşamıştır. Bu dönemde yapılan mumyalar, mumyalamanın öneminin azalmasından kaynaklanan özensiz işçilikten dolayı, daha önceden yapılan mumyaların gerisindedir.

Mısır'da insanlar dışında hayvanların da mumyalandığı bilinmektedir. Kedi, timsah, şahin, apis öküzü gibi kendilerine kutsiyet atfedilen hayvanlar öldüğünde, bu hayvanların sahipleri mumyalatmak suretiyle hayvanlarına verdikleri değerleri ortaya koymuşlardır. Bu mumyalar da, tıpkı insanlarda olduğu gibi, matem törenlerinden sonra lahitler içine konarak saklanırlardı.

Mısır'da MÖ. III. yüzyıldan itibaren mumyalama giderek önemini yitirmeye başlamıştır. Mısır'ın Müslümanlar tarafında fethine kadar devam eden sürede, Hıristiyan Koptlar tarafından daha az sıklıkta kullanılmaya devam edilmiştir. İslâm'ın kabulünden sonra ise bundan vazgeçildiği görülmektedir.

Amerika'da bulunan mumyaların çoğu Venezuela, Peru, Bolivya, Ekvador ve Kolombiya'da bulunmaktadır. Kolombiya'da bulunan mumyalar, burada yaşadığı bilinen İnka Medeniyetine ait mumyalardır. Güney Amerika'da Şili'de, MÖ. 4000 yılından itibaren yaklaşık MÖ. 2000 yılına kadar yoğun olarak sunî mumyalama yapılmıştır. Alaska'da, soğuk iklim koşullarında donarak mumyalaşmış çok sayıda mumyanın olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı Alaska doğal mumya konusunda zengin bölgelerin başında gelmektedir.

Kanarya Adalarında yaşayan Guanche'lar da ölülerini mumyalamışlardır. Guanche'ların ölülerini Mısır'daki XXI. Sülalenin kullandığı tekniklerle mumyaladıkları görülmektedir. Bu tekniğin Avustralya'da da uygulandığı bilinmektedir.

Asya'da görülen örneklere, özellikle Kafkasya'da yoğun olarak rastlanmaktadır. Nitekim, İskitlerin mumyalamaya önem verdikleri konusunda, başta Herodot olmak üzere geniş yer veren tarihî kaynaklar mevcuttur. Son zamanlarda kurganlarda kapılan kazılardan elde edilen buluntulara göre, bu bölgede İskitler

dışında da yaygın olarak Türklerin arasında mumyalamanın uygulanmış olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında ortaya çıkarılan yazıtlar da mumyalamanın varlığını doğrulamaktadır. Türklerin şaman gelenekleri arasında yer alan atalarına saygı kültürü ve ölümden sonra hayatın devam ettiği inancı, Türklerde mumyalamayı besleyen unsurların başında gelmektedir.

Eski Türklerde mumyalamanın yaygın olarak yapılmasının en önemli sebeplerinde biri de adeta şölen havasında yapılan cenaze törenlerinin hazırlanması için gereken zamanın uzun olması idi. Devletin başı öldüğünde, diğer devletlerin de bu törene katılımı beklenirdi. Dolayısıyla ölümün ilanı, törenin hazırlığı ve diğer devlet erkânının törene iştirak etme süreleri göz önüne alındığında, geçen sürede, mumyalama gerekiyordu.

Kurganların yapımı da hayli zahmet isteyen ve zaman alan işlerdi. Devlet adamının büyüklüğüne göre kurganın büyüklüğü de artıyordu. Bu zahmetli yapının tamamlanmasına imkân vermek için, genelde törenler sonraki mevsime ertelenerek yapılmıştır. Eğer ilkbaharda ölüm gerçekleşmişse defin son baharda, sonbaharda ölüm gerçekleşmişse defin ilkbaharda yapılmıştır. Bütün bu bekleme süreleri, mumyalamayı zorunlu kılmıştır.

Türklerden önce Anadolu'da yapılan mumyalar, bu coğrafyada da mumyalamanın varlığını göstermektedir. Özellikle Bizans dönemi mumyaları son dönemlerde yapılan kazılarda sıkça ortaya çıkmaktadır. Mağara mezarlarda, höyük tipi mezarlarda ve kiliselerin yakınlarında yapılan kazılarda sık sık mumya ile karşılaşmaktadır. Aksaray Çanlı Kilise'de bulunan mumyalar, Ihlara Vadisindeki Yılanlı Kiliseden çıkarılan mumyalar ve Manazan Mağaralarından çıkarılarak Niğde Müzesine taşınan mumyalar bunun en bariz örnekleridir.

Bunların yanında, Kars, Erzurum ve Van yörelerinde yapılan kazılarda, kurgan tipi mezarların var olduğu görülmüştür. Bu kazılarda ortaya çıkan mezarların içinde ölenin öbür dünyada kullanması için konulmuş eşyalar bulunmuştur. Bunların içinde kişinin ihtiyacı olacağı düşünülen her türden eşya mevcuttur. Bu buluntuların

benzerleri Orta Asya'da yapılan kazılarda da vardır. Buradan yola çıkarak, bu mezarların ölülerinin de mumyalanarak konmuş olabileceği ihtimalinin güçlü olduğu düşünülmektedir.

Türkler İslâmiyeti kabul ettikten sonra da uzun dönem bu geleneklerini devam ettirmişlerdir. Özellikle Türkiye Selçukluları Döneminde bu gelenek yaygın olarak sürdürülmüştür. Orta Asya'da mumyalama devletin ileri gelenlerinin cesetlerine uygulanırken, Türkiye Selçuklularında daha da geniş kitleleri kapsayacak şekilde artmıştır. Hatta bazı vakıflar, fakirlerin ölülerini defnedebilmeleri, bunlar arasından isteyenlerin bu ölüleri mumyalatabilmesine yardım ediyorlardı. Şemseddin Altun Aba vakfiyesi bu konudaki en önemli kaynaktır.

Beylikler Döneminde mumyalama az da olsa devam ederken, Osmanlı Dönemine gelindiğinde giderek ortadan kalkmıştır. Bu dönemde İslam akâidi gereği cesedin hemen yıkanması, kefenlenmesi ve acilen defnedilmesi zorunluluğu bulunmaktaydı. Fakat özellikle padişahların defninde bu isteğin önüne geçen zorunluluklar bulunmaktaydı. Bunlar padişahın ölümünü gizli tutma gerekliliği, ölen sultanın İstanbul'a ya da vasiyet ettiği bir başka mekâna gömülmesi arzusu, boşalan tahtın yeni sahibinin gelmesini bekleme zorunluluğu. Bunlar hemen gömülmeyi engelliyordu ve geçen zamanda cesedin kokuşmasının önüne geçecek tedbirlerin alınması zorunlu hale geliyordu.

Uzun seferlere çıkan padişahlar, eğer ülke topraklarından uzak yerlerde vefat etmişse, padişahın cenazesinin ülkeye taşınması çok meşakkatli oluyordu. Devam eden yolculuk ve cenaze töreninin hazırlanması esnasında, defin anına kadar geçen sürede cenazenin bozulmasının önüne geçilmesi gerekmektedir. Bir taraftan sultanın kendi ülkesine veya defnedilmeyi arzuladığı mekâna taşınması zorunluluğu, diğer tarafta bozulma süreci başlamış olan bir cesedi taşımanın zorluğu, ölenin etrafındakileri tahnite zorlamıştır.

Bazen padişah kendi vatanında ölse bile, padişahın ölüm haberinin duyulması ile ortaya çıkan siyasi boşluğun yaratacağı karmaşanın önüne geçmek için, tahta

oturması istenen şehzadenin cülusuna kadar, ölümün kamuoyundan saklanması gerekiyordu. Bu sürede de tahnit işlemi kaçınılmaz oluyordu. Hatta öyle ki, tahnit edilen padişahın tahtına oturtulduğu, askere ve diğer karışıklık yaratma potansiyeli taşıyan kişilere sanki canlıymış gibi gösterildiği ve selamlattırıldığı örnekleri mevcuttur. Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümüyle bu zorunlulukların hepsi meydana gelmiştir. Bu yüzden bu padişahın ölümü bu sebeplerin hepsini taşıması açısından önemlidir. Kosova'da Zigetvar Kalesinin fethinden saatler önce ölen padişahın ölüm haberi, Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa tarafından bir sır gibi saklanmıştır. Kalenin fethinden önce haberin duyulması askerinin gücünü kıracağı için, haber en yakın komutanlardan bile saklanmıştır. Fetihden sonra ise bu büyük ordunun kontrol edilmesi, otorite boşluğundan doğacak karmaşanın önüne geçilmesi ve bunun için de II. Selim'in tahtı devralması için süreye ihtiyaç vardı. Bu şartında yerine gelmesi zorunluluk idi. Sonuncu olarak da padişahın cesedinin İstanbul'a taşınması gerekiyordu. Bu ölümden tahnit için gereken bütün şartlar mevcuttu.

Osmanlı döneminde bu uygulamanın sadece yukarıda belirtilen hallerde yapılması, bu işlem için tahnit tabirinin daha uygun olduğu fikrini doğurmuştur. Mumyalamanın itikâdî açıdan sevimsiz bulunmasından dolayı, sonraki tarihçiler tarafından bile "mumyalama" tabirinin kullanılmasından kaçınılmıştır. Bu işlemin geçici süre yapıldığı, dolayısıyla bunun mumyalama olmadığı ve "tahnit" tabirinin kullanılmasının gerektiği yönünde genel bir kanaat gelişmiştir. Tahnit yapıldığı bilinen padişahların mezarlarının açılmamış olması veya açılmışsa da bunların kayıt altına alınmamış olmasından dolayı bu tezi ispatlamak mümkün olmamıştır. Fatih Sultan Mehmed'in mezarının açıldığı, mumyalanmış olarak korunduğu yolundaki haberler, söylentiden öteye geçmemiştir. Bu mezarların açılarak incelenmesi, son durumlarının tespit edilmesi daha özel bir çalışmanın yapılarak yeni sonuçlara ulaşılmasına imkân verebilir.

Mumyalamada kullanılan yöntemler, bu dönem uygulamalarında görülmektedir. Mumyalamanın mükemmeliyeti için gerekli olan aşamalardan biri olan iç organların çıkartılması aşaması, Osmanlı dönemi uygulamalarında mevcuttur. Murad Hüdâvendigar, Çelebi Mehmed, Fatih Sultan Mehmed, Kanûnî Sultan

Süleyman, Şehzâde Mustafa Çelebi ve Şehzâde Cem Sultan iç organları çıkarılarak tahnit edilmiş sultanlar arasındadır.

Bunun yanında kokuşmayı önlemenin önüne geçtikten sonra, geçici tahnit için çok zorunlu olmayan bir başka uygulama da, dolgu maddelerinin kullanılmasıdır ki bu uygulama da bu dönemde mevcuttur. Fatih Sultan Mehmed'in şehzadesi olan Mustafa Çelebi'nin iç organlarının çıkarıldıktan sonra karnının bal ve yulaf ile doldurulup dikildiği bilgisi bu uygulamanın bir örneğidir.

Anadolu Türk kültür dairesinde mumyalamanın gerçek boyutunu tespit etmek ancak, hem Türkiye Selçukluları Sultanlarının, hem de Osmanlı padişahlarından en azından tahnit edildiği bilinenlerin mezarlarının açılarak defin şekillerinin ve cesetlerin son durumlarının ortaya konmasıyla mümkün olacaktır. Mumyalamanın sevimsiz karşılanması göz önüne alınırsa, nihaî sonuç için, mumyalandığı bilgisi bulunmayan padişahların mezarlarının da incelenmesinin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Anadolu Türk kültürü sahasında mumyalama geleneğinin gerçek boyutunu ortaya koymanın sonraki adımı, bu dönemin önemli şahsiyetlerinin defin şekilleri, türbelerinin detaylı mimarî yapısının ortaya konması ve cesetlerin son durumlarının tespiti olmalıdır. Zira Anadolu'da yapılacak detaylı bir defin katalogu ile bu açık büyük oranda kapatılacaktır. Bunun yanında yurt dışında bulunan çoğu mumyanın üzerinde yapılan radyolojik, patolojik ve histolojik incelemelerin, bizim mumyalarımız için henüz yapılmamış olması da, bu konunun tamamlanmasının eksik kalan yanıdır.

Ülkemizde halen geçerliliği devam eden tahnit, ilaçlama veya ambomaj işlemi, özellikle tahnit teknisyenleri tarafından adli tıp uygulamaları için ve uzak yere taşıma zorunluluğu hallerinde yapılmaya devam edilen bir ameliyedir. Morgların iyi donanımlı ve düşük ısılı teçhizatlarının bulunması bu uygulamayı en aza indirmiştir. Fakat gerekli durumlar oluştuğunda halen bu uygulamaya başvurulmaktadır.

Mumyalamanın geri dönüşü diye tabir edebileceğimiz modern bir yöntem olan plastinasyon, son yıllarda hızla gelişme göstermektedir. Birçok üniversite, özellikle kadavra ihtiyacını gidermek ve elde edilen kadavranın kullanımdan sonra yok olmasının önüne geçmek için plastinasyon enstitüleri kurmaya hazırlanmaktadır. Tıp eğitimi için kadavranın gerekliliği tartışılmaz bir konudur. Hukukî kuralların ağır olması, zaten zor bulunan bağış veya sahipsiz cenaze olarak elde edilen kadavranın, daha zor elde edilmesine yol açmaktadır. Bir de üzerinde çalışılan kadavranın kullanımdan sonra tekrar bu amaçla kullanılması imkânsız hale gelmekte ve defni yapılmaktadır. İncelenen kadavradan daha etkin ve uzun süre yararlanılmasının gerekliliğini kabul edecek olursak, gidişatta plastinasyon uygulamalarının hızla yayılacağı ve bu konudaki düzenlemelerin uygun koşulları sağlayacak düzeye getirileceği yönünde işaretler bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

AĞAKAY, Mehmet Ali. **Türkçe Sözlük**, TDK Yay., 4. Baskı, Ankara, 1966.

AKÇİÇEK, Eren. **Atatürk'ün Sağlığı, Hastalıkları ve Ölümü**, İzmir, 2005.

AKKAYA, Mustafa. "Niğde Müzesindeki Ünik Eserler", **Antika**, C. III, S. XXXIII, İstanbul, 1988.

ALLISAN, Marvin J. Et al. **Bulletin Of The Newyork Academy Of Medicine**, c. 55, No: 7, Temmuz-Ağustos 1979.

ALTET, Walter. **Ortaçağ Avrupa'sında İnsan Ölülerinin Seksiyonu (Otopsi) Hakkında En Eski Haberler**, Haz: Perihan Çambel, İstanbul, 1944.

AMASYA VALİLİĞİ. **Tacın Gizemli Şehri Amasya**, Editör: Erhan Özdemir, Ankara, 2002.

ANDREWS, Carol. **Egyptian Mummies**, British Museum Press, London, 1984.

ARMUTAK, Altan. **Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi, I. Memeli Hayvanlar**, İstanbul Üniversitesi, Veterinerlik Fakültesi Dergisi, 2002, 28(2).

ASLANAPA, Oktay. **Osmanlı Devri Mimarisi**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1986.

ATÇEKEN, Zeki. **Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması**, TTK, Ankara, 1998.

ATSIZ, A. Nihal. **Aşık Paşazade Tarihi**, KTB Yay., Ankara, 1985.

AUFDERHEIDE, Arthur C., Ivan Munoz and Bernardo Arriaza. “ Seven Chinchorro Mummies and The Prehistory of Northern Chili”, **American Journal Of Physical Anthropology**, Number:91, 1963.

AYDIN, Mehmet. “Türklerin Dinî Tarihi Üzerinde Bir Değerlendirme”, **Türkiyât Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 4, Konya 1997.

AYVERDİ, İlhan. **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, c. III, II. Baskı, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2006.

BAKIR, Abdülhalık. **Ortaçağ İslam Dünyasında İtiryat, Gıda, İlaç Üretimi ve Tağşişi**, Ankara, 2000.

BARRY, Dodie. **Eski Mısırda Mumyalama Sanatı**, Organon, Yıl: 6, S: 2.

BEYGU, Abdürrahim Şerif. **Ahlat Kitabeleri**, İstanbul, 1932.

BRUWIER, Marie-Cecili. “Eski Mısır Tıbbına Genel Bir Bakış”, **Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler Dergisi**, S: 22, İstanbul, Mayıs 2006,

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, “Tahnit” Mad., C. 21, İstanbul.

CASTELLO, Martin. “Mumyanın Esrarı”, **Bilim ve Teknik Dergisi**, Mart, 1984.

CERAM, C. W. **Tanrılar, Mezarlar, Bilginler**, Çev: Hayrullah Örs, MEB Yay., İstanbul, 1964.

CHAMPDOR, Albert. **Mısır’ın Ölüler Kitabı**, Çev: Suat Tansuğ, İstanbul, 1998.

COSMACINI, P., P. Piacentini and Springer Verlag. “Mısır Mumyalarının Radyolojik İncelemesinin Tarihi Üzerine Notlar: X-Ray’den Yeni Görüntüleme Tekniklerine”, **Radiol Med**, Sayı: 113, 2008.

ÇAM, Nusret. “Türk Mezar ve Türbelerinin Özellikleri İle İlgili Bazı Düşünceler”, **Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan hayatına Etkileri Sempozyumu**, 18-20 Aralık 1998, İstanbul, 1999.

ÇAM, Olcay, Ayşegül Bilge ve Gülseren Keskin. **Gidenler ve Geride Kalanlar**, İzmir, 2010.

ÇAY, Abdülhalık M.ve İlhami Durmuş, “İskitler”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C. I, Ankara, 2002.

ÇELEBİOĞLU, Amil, “Ab-ıHayat” Mad., **İslam Ansiklopedisi**, C. I, Meb Yay., İstanbul, 1998.

ÇORUHLU, Yaşar, “Kurgan ve Çadır (Yurt)’dan Kümbet ve Türbeye Geçiş”, **Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu**, 18-20 Aralık 1998, İstanbul.

DAŞ, Ertan, **Erken Dönem Osmanlı Türbeleri**, İstanbul, 2007.

DEMİRAY, Ahmet, **Resimli Amasya (Tarih, Coğrafya, Salname-Kılavuz ve Kazalar)**, 1954, Ankara.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 18. Baskı, Ankara, 2001.

DİYARBEKİRLİ, Nejat, **Hun Sanatı**, MEB, İstanbul, 1972.

DİYARBEKİRLİ, Nejat, **Orkun-Sanat Tarihi**, Nisan 1992.

DOĞAN, D. Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, Ankara, 2001.

DOĞANBAŞ, Muzaffer, **Mumyalama Sanatı ve Anadolu Mumyaları**, Amasya, 2001.

DORUK, Zehra Şahin, “Lev Nikolayeviç Gumilev’in Geleneksel Türk Dini ile İlgili Görüşleri”, **Erdem Dergisi**, Yıl: 2008.

DURMUŞ, İlhami, **İskitler (Sakalar)**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1993.

DURMUŞ, İlhami, “Arkeolojik Kalıntı, Buluntu ve Yazılı Belgelere Göre Költigin ve Bilge Kağan Anıtları ve Bu Anıtlardaki Türk Kültür Unsurları”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.I, 2007.

ELIAS, Elias E., and Edward E. Elias. **Modern Dictionary English-Arabic**, 15th Edition, Cairo, 1951.

EMECEN, Feridun. “Saruhanogulları” Mad., **İslam Ansiklopedisi**, C. XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul,2009.

Encyclopedia Britannica, Publisher William Benton,1768, USA, c. 15.

ERDOĞAN, Yusuf ve Celal Kırca.“Muhammed Bin Zekeriyya Er-Razi’nin Besinler Kitabı”, **Ebu Bekir Razi (865-925)**, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, Kayseri, 1988.

ERDOĞDU, Mustafa Yüksel. “Farklı Dinlerdeki Bireylerin Ruhsal Belirtileri İle Ölüm Kaygısının Yordanması”, **Erciyes Tıp Dergisi**, C: 30, S: 2, 2008.

ERKAN, Aydın O. **Tarih Boyunca Kafkasya**, Çiviyazıları, İstanbul, 1999.

ERER, Sezer ve Elif Atıcı. “Türk Tıp Tarihinde Mumyalama ve Bazı Orijinal Sonuçlar”, **Türk Tıp Tarihi Dergisi**, S. 213, Eylül 2004.

ETHEM, Halil, “Anadolu’da İslami Kitabeler” **Tarihi Osmani Encümeni Mec.**, S. 32, 1911.

GARDNER, Janet C. Et al. “Paleoradiology In Mummy Studies: The Sulman Mummy Project”, **Canadian Association Of Radiolojist Journal**, Ekim 2004, 55;4.

GILBEY, B. E., and M. Lubran. **Blood Groups Of South American Indian Mummies**, Man, Published By Royal Anthropological Institute Of Great Britain And Ireland.

GILL, A. A, “Sicilya’da Ölüler Evi”, **National Geographic**, Şubat 2009.

GÖDE, Kemal, “Konyalı Hekim Hacı Paşa’nın Hayatı (1335-1425)”, **Konyalı Hekim Hacı Paşa (1335-1425)**, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, Kayseri, 1986.

GÜLER, Çağatay ve Zakir Çobanoğlu. **Mezarlıklar Tesisi, Ölü Defin ve Nakil İşleri**, II. Baskı, Ankara, 1996.

Günay, Ünver ve Harun Güngör. **Türklerin Dini Tarihi**, Ankara, 1997.

HALATÇI, Feryal. **Kimya Terimleri Cep Sözlüğü**, Doruk Yayınları, Ankara, 1991.

HASAN’UZ ZİYAD, İbrahim ve Diğerleri, **Mu’cemu-I Vasıt**, İstanbul, 1992.

BERGUIN, Henry, **Herodotos Tarih**, Çev: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2002.

Hoca Sadeddin Efendi, **Tacü’t- Tevârih**, C. II, Haz: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1979.

HORNUNG, Erik. **Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi**, Çev: Zehra Aksu Yılmaz, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004.

HORNUNG, Erik. **Mısır Bilime Giriş**, Çev: Zehra Aksu Yılmaz, Kabalcı Yay., İstanbul, 2004.

HÖKELEKLİ, Hayati. **Din Psikolojisi**, Ankara, 2010.

<http://www.haber.mynet.com/detay/guncel/iste-mumyalanmis-ilk-musulman-turkler/464627>, 31.10.2010.

http://www.bodyworlds.com/en/gunther_von_hagens/life_in_science.html, 03.01.2011.

<http://www.mailce.com/cesetlere-servet-odeniyo-ceset-resimleri-plastinasyon-cesetler.html>, 03.01.2011.

http://www.teksevgi.com/forum/forum_posts.asp?TID=158 03.01.2011.

<http://www.buyukturkcesozluk.net/kelime/natron.html>, 03.01.2011.

İbn Sina, **El-Kanun fi't Tıp, II. Kitap**, Terc: Prof. Dr. Esin Kâhya, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.

İNAN, Abdülkadir, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, TTKB, Ankara, 1972.

JACKSON, Ralph. **Roma İmparatorluğunda Doktorlar ve Hastalıklar**, Çev: Şenol Mumcu, Homerkitabevi, İstanbul 1999.

KÂHYA, Esin. "On Beşinci Yüzyılda Yaşamış Bir Hekimimiz: Mümin B. Mukbil", **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiriler**, 17-19 Şubat 1988, TTK, Ankara, 1992.

KANAR, Mehmet. **Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, 2010.

KARACA, Faruk. “Ölümlle İlgili Davranış Örutüleri Açısından Modern Batı ve Türk-İslam Kültürü”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S: 12, Erzurum, 1999.

KARAMÜRSEL, Alim. “Türklerde Mezar Geleneği”, **Türkler**, C. 3, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

KARAMÜRSEL, Alim. “Eski Türklerde Defin Törenleriyle İlgili Usul ve Adetler”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, c.13, S. 22, 1990.

Kaşgarlı Mahmud. **Divanü Lûgat-it Türk**, C. III, Çev: Besim Atalay, Türk Dil Kurumu, Ankara 1986.

KELLY, Kate. **The History Of Medicine Early Civilizations Prehistoric Times To 500 C.E**, Newyork, 2009.

Kitab-ı Mukaddes, Yaratılış, Bölüm 50, Ayetler 2-3-26, Life Publisher International, USA, 2009.

KOCA, Salim. “Türkiye Selçuklu Tarihine Damgasını Vuran Menfur Bir Cinayet: Sultan I. Alâeddin Keykubad’ın Zehirlenmesi”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. XXVII, Yıl. 2010.

KOCA, Salim. “Diyâr-ı Rûm’un (Roma Ülkesi Anadolu) Türkiye Haline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü”, **Türkiyât Araştırmaları Dergisi**, S: 23, Bahar 2008.

KOCASAVAŞ, Yıldız. “Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Adetleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

KOLUMAN, Ahmet. “Dinler ve Gıda İlkelden Semaviye”, **Uludağ Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi**, Yıl. 2009, C. 28, S. 1.

KONYALI, İ Hakkı. “Mumya ve Türklerde Mumyacılık”, **Tarih Konuşuyor Dergisi**, C. 3, 1965.

KONYALI, İ. Hakkı. **Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi**, Konya, 1964.

KÖKER, Ahmet Hulusi. “Konyalı Hekim Hacı Paşa'nın Hayatı (1335-1425)”, **Konyalı Hekim Hacı Paşa (1335-1425)**, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, Kayseri, 1986.

KÖKER, Ahmet Hulusi. “Mısırlı Hekimbaşı Kaysuni-zade Mehmet Efendi'nin Hayatı (1512-1569)”, **Hekimbaşı Kaysuni-zade Mehmet Efendi'nin Hayatı (1512-1569)**, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, Kayseri, 1990.

KÖSE, Ali ve Ali Ayten. **Türebeler- Popüler Dindarlığın Durakları**, İstanbul, 2010.

KUBAN, Doğan, **Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı**, YKY, İstanbul, 2002.

Kur'an-ı Kerim, Ankebut Süresi, Ayet 57.

LE PLONGEON, Augustus. **Mısırlıların Kökeni**, Çev: Rengin Ekiz, Ege Meta Yay., İzmir, 2003.

LISSNER, Ivar. **Uygarlık Tarihi**, Çev: Adli Moran, Milliyet Yay., İstanbul, 1973.

LO MOZIO, Ciro. “Erken Dönem Türklerinde Defin İşlemleri”, **Türkler**, C. III, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

MAKRISTATHIS, Athanasios Et al. “Fatty Acid Composition and Preservation of the Tyrolean Iceman and Other Mummies”, **JLR Papers**, Manuscript M100424-JLR200, Lipid Research Inc, September 2002.

Meydan Larousse, Büyük Lügat ve Ansiklopedi, c. XVIII İstanbul, 1972.

OCAK, Ahmet Yaşar. **İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü**, Kabalcı Yay., İstanbul, 2007.

OKÇU, Fatih ve Ahmet Usta. “Eski Mısırdan Günümüze Ambomaj”, **İstanbul Üniversitesi, Tıp Fak. Anatomi Bilim Dalı Çapa Tıp Fak. Mecmuası**, 57:1 İstanbul, 1994.

OKKA, Berrin. “Göz Protezlerinin Tarihçesi”, **Selçuk Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2007.

OLGUN, İbrahim ve Cemşit Draşan. **Farsça-Türkçe Sözlük**, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966, Ankara.

ONAY, Ahmet Talat. **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, Ankara, 1992.

ÖGEL, Bahaddin. **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay, İstanbul, 1988.

ÖLMEZ, Mehmet. “Eski Türk Yazıtlarında yabancı Ögeler II”, **Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi**, Çukurova Üniversitesi, S. 7, 1995.

ÖNDER, Kemal. “Anadolu Mumyaları”, **Tercüman Gazetesi**, 28-29.12.1983,

ÖNKAL, Hakkı, “Arap Baba Türbesi ve Türklerde Mumyalama Geleneği”, **Dünü ve Bugünü ile Harput Sempozyumu**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Elazığ, 1998.

ÖNKAL, Hakkı. **Anadolu Selçuklu Türbeleri**, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 1996.

ÖNKAL, Hakkı. **Osmanlı Hanedan Türbeleri**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1992.

ÖNKAL, Hakkı. “Türk Türbe Mimarisinde Cenazelik Katının Gelişmesi”, **Türk Kültürü**, Sayı: 307, Ankara, 1988.

ÖZAYDIN, Abdülkerim. “Danışmendliler” Mad., **İslam Ansiklopedisi**, C. VIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1993.

ÖZKUYUMCU, Nadir. “İhşidiler”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

ÖZTUNA, Yılmaz. **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. I, Ötüken Yay., İstanbul, 1994.

ÖZTÜRK, Levent. **İslam Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler**, İstanbul, 2006.

PAHOR, Ahmes L., and John Colet. “Historical Article, The Birmingham Mummy: The First Torticollis in History”, **The Journal Of Laryngology And Otology**, Number : 109, April 1995.

PAMİR, Aybars. “Türklerin Geleneksel Dini Şamanizm’in Orta Asya Türk Kamu Hukukuna Etkisi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 52, S: 4, Ankara, 2003.

PATIROĞLU, Tahir E. “Mumyalama Sanatı”, **Konyalı Hekim Hacı Paşa (1335–1423)**, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, Kayseri, 1986.

ER-RÂZÎ, Fahrüddin. **Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu’l-Gayb**, (Tercüme: Suat Yıldırım ve diğerleri), C. XII, Ankara, 1991.

ROBERT, Paul. **Le PetitRobert I Dictionnaire**, Paris, 1983.

ROUX, Jean Paul. **Eski ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm**, Çev: Aykut Kazançgil, İstanbul, 1999.

ROUX, Jean Paul. **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, Çev: Lale Arslan, İstanbul, 2001.

RÜHLİ, Frank J., Rethy K. Chhem and Thomas Böni. “Diagnostic Paleoradiology Of Mummified Tissue: Interpretation And Pitfalls”, **Journal Of The American College Of Radiology**; Vol: 55, Number: 4, October 2004.

SAKAOĞLU, Necdet. “Mehmet I (Çelebi)”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C. II, YKY, İstanbul, 1999, ss. ?-?

SAKAOĞLU, Necdet. “I. Murad Hüdavendigâr”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, YKY, C. II, İstanbul, 1999, ss.?-?

SAKAOĞLU, Necdet. “Bayezid I (Yıldırım)”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, YKY, C. I, İstanbul, 1999, ss. ?-?

SAKAOĞLU, Necdet. “Süleyman I (Kanuni)”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, YKY, C. II, İstanbul, 1999, ss.?-?

SARI, Mevlüt. **Mevarid (Arapça-Türkçe Lügat)**, Bahar Yay. İstanbul, 1980.

SAYILI, Aydın. **Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik**, Astronomi ve Tıp, TTK Yay., Ankara, 1966.

Selanikî Mustafa Efendi. **Tarih-i Selânikî (971-1003/ 1563-1595)**, C. I, Haz: Mehmet İpşirli, TTK Yay., Ankara 1999.

SEVİN, Veli, **Anadolu Arkeolojisi**, İstanbul, 2003.

SONGUR, Ahmet ve Diğerleri, “Subakut ve Subkronik Formaldehide Maruz Bırakılmış Sıçanların Akciğer Dokusunda CAT, SOD, ADA, XO Aktiviteleri ile MDA ve NO Düzeyleri”, **Tıp Araştırmaları Dergisi**, 2(3), 2004.

SOYSAL, Zeki ve Canser Çakalır. **Adli Tıp**, c. I, İstanbul, 1999.

SOYSAL, Zeki, Eke, S. Murat ve Çağdır, Sadi. **Adli Tıp**, c. II, İstanbul.

ŞAKİROĞLU, Mahmut H. “Cem Sultan”, **İslam Ansiklopedisi**, C. VII, TDV Yay., İstanbul 1993.

ŞENER, Abdulkadir vd, **Yüce Kur’an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli**, İzmir 2009.

ŞEKER, Mehmet. **İbn Batuta’ya Göre Anadolu’nun Sosyal-Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik**, Ankara, 1993

ŞEKER, Mehmet. “Türk Mezar Bilimi Bir Disiplin Olarak Kurulmalı”, **Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu**, 18-20 Aralık, İstanbul, 1998.

ŞEKER, Mehmet. **Anadolu’nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayat**, İstanbul 2006.

ŞEŞEN, Ramazan. **Onuncu Asırda İslam Seyyahı İbn-i Fazlan**, İstanbul, 1975.

ŞÜKUN, Şükrü, **Farsça- Türkçe Lügat Gencinei Güftar Ferhengi Ziya**, C: 3, MEB., İstanbul, 1984.

TAYLOR, John H., **Unwrapping A Mummy**, **British Museum Press**, London, 1995.

TEKELİ, Sevim. **Bilim Tarihi**, 2. Baskı, Ankara, 1997.

TEKİNDAG, Şehabettin. “Fatih’in Ölümü Meselesi”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, C. 16, S. 21, Mart-1996.

TEKTAŞ, Mehmet. **Amasya Müzesi**, İstanbul, 1982.

TOGAN, Zeki Velidi. “Bîrûnî” Mad., **İslam Ansiklopedisi**, MEB, c. II, İstanbul, 1961.

TUĞLACI, Pars. **Okyanus Türkçe Sözlük**, c. III, İstanbul, 1971.

TUNAY, Canan. Dekoratif Kaplama Sistemlerinde Asfalt Kullanımı ve Alternatif Yöntemler ile Teknik- Ekonomik Yönden Karşılaştırılması, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2008.

TUNCER, Orhan Cezmi. **Anadolu Kümbetleri I- Selçuklu Dönemi**, Ankara, 1986.

TURAN, Osman, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri I/ Şemseddin Altun Aba Vakfiyesi ve Hayatı”, **Bellekten** c. XI, Sayı: 42, 1947.

TURAN, Osman. **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Dergah Yay., 3. Baskı, İstanbul, 1980.

TURAN, Osman. **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi I**, İstanbul, 1969.

TURAN, Osman. **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Turan Neşriyat, İstanbul 1971.

TURHAN, Âdem. Borlamanın Paslanmaz Çeliğin Radyasyon Zırhlama Özelliğine Etkisinin Araştırılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Isparta, 2008.

USLU, Tuncay, “Bor Madeninin Enerji Kaynağı Olarak Kullanılması”, **TMMOB Türkiye VI. Enerji Sempozyumu- Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye Gerçeği**, 22-24. 10. 2007, Ankara.

UZUN, Hasan Ali, Borlama ile Yüzeyleri Sertleştirilen Çeliklerin Aşınma ve Korozyona Karşı Dayanımlar, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Isparta, 2002.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı. “Sultan İkinci Murad’ın Vasiyetnamesi”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: IV, Ankara, 1958.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı. **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri**, Ankara, 1988, s. 85.

ÜNVER, A. Süheyl, “Eski Mısırda, İslam Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında”, **Fuat Köprülü Armağanı**, TTK, Ankara, 1953.

ÜNVER, A. Süheyl, “Hekim Konyalı Hacı Paşa Hayatı ve Eserleri”, **Konyalı Hekim Hacı Paşa (1335-1425)**, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, Kayseri, 1986.

ÜSTÜN, Çağatay, “Plastinasyon Sergileri ve Görünebilir İnsan Vücudu: Bir Sanat mı Yoksa Bilim mi”, **Sendrom**, Kasım 2001.

ÜSTÜN, Çağatay. Santral Sinir Sistemine Etkili Tıbbî Bitkilerin Tarihsel Süreç İçinde ve Günümüz Tedavisindeki Yeri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1998.

Vakıflar Genel Müdürlüğü, **Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I**, Ankara, 1972.

VASSILIKA, Elen. **Museo Egizio In Turin, Scala**, Torino, 2009.

VEINSTEIN, Gilles, **Osmanlılar ve Ölüm**, Çev: Ela Güntekin, İletişim Yay., İstanbul, 2007.

YAĞMUR, Fatih, Mustafa Körükçü ve İ. Hamit Hancı. “ Gömülmüş Cesetlerin İncelenmesi”, **Sted**, C: 12, S: 4, 2003.

YAKUPOĞLU, Cevdet. **Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-ekonomik Tarihi (Kastamonu-Sinop-Çankırı-bolu XIII. ve XV. Yüzyıllar)**, Ankara, 2009.

YAŞAR, H. Hüsamettin. **Amasya Tarihi**, C II, İstanbul, 1914.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin. “Vakıf” Mad., **İslam Ansiklopedisi**, C. XIII, MEB Yay., İstanbul, 1986.

YILDIZ, Murat. **Ölüm Kaygısı ve Dindarlık**, İzmir, 2006.

YILMAZ, Anıl. “Baba mı, Balbal mı Yoksa Bediz mi”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C.II, S:IV, Aralık 2005.

YÜCEDAĞLI, Seyit Ali Kahraman. **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 4. Kitap, C. I, YKY, İstanbul, 2010.

YÜKSEL, Orhan. “Mumya”, **Türk**, c. XXIV, MEB, Ankara, 1976.

ZIMMERMAN, Michael R. **The Paleopathology Of The Cardiovascular System**, Texas Heart Institute Journal, Vol: 4, Number: 4, 1993.

ZINK, Albert U. Et al. “Short Article Corynebacterium In Egypt”, **Medical History**, Number: 45, Year: 2001.

EK 1: RESİMLER

Resim 1: Cenazenin içine konduğu taş lahit
(<http://www.toplumusmani.net/modules/wfsection/article.php?articleid=1743> 26.12.2010)

Resim 2: Mumyalama İşlemi Tasviri (İstanbul Arkeoloji Müzesi Eski Eserler Bölümü)

Resim 3: Kanopus Vazoları (Carol Andrew, British Museum Egyptian Mummies)

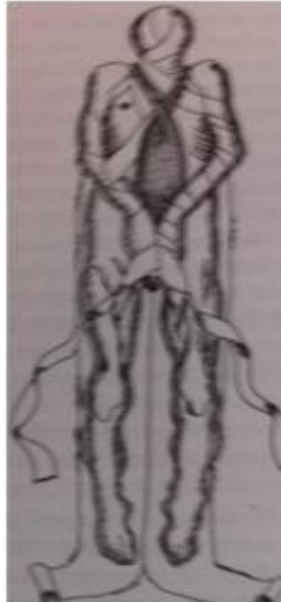
Resim 4: Kanopus Vazoları (İstanbul Arkeoloji Müzesi Eski Eserler Bölümü)

Resim 5: Skarebeler (İstanbul Arkeoloji Müzesi Eski Eserler Bölümü)

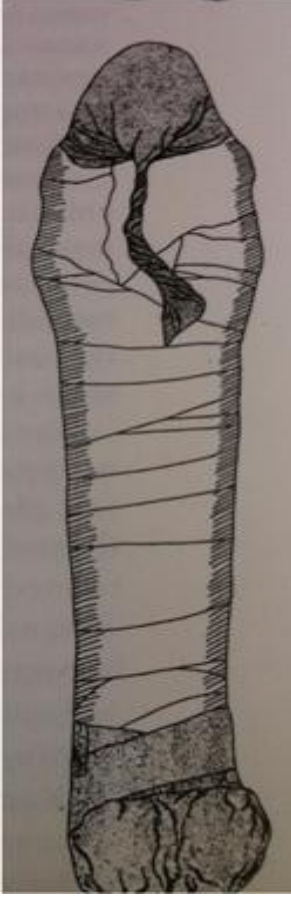
Resim 6: Mumyalanan cesedin sarılması (Carol Andrew, British Museum Egyptian Mummies)

Resim 7: Mumyalanan cesedin sarılması (Carol Andrew, British Museum Egyptian Mummies)

Resim 8: Mumyalanan cesedin sarılması (Carol Andrew, British Museum Egyptian Mummies)

Resim 9: Mumyalanan cesedin sarılması (Carol Andrew, British Museum Egyptian Mummies)

Resim 10: Mumyalanan cesedin sarılması (Carol Andrew, British Museum Egyptian Mummies)

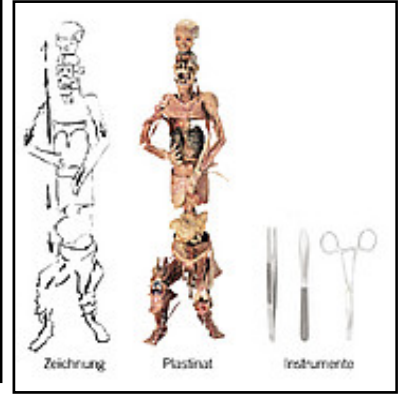
Resim 11: Horus Şahin Başlı Tanrı (İstanbul Arkeoloji Müzesi Eski Eserler Bölümü)

Resim 12: Tahnit Etme

Resim 13: Anatomik Diseksiyon

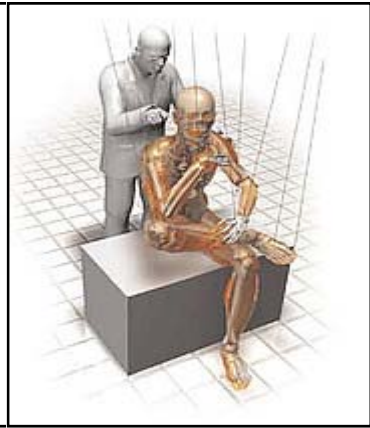
Resim 14: Anatomik Diseksiyon

Resim 15: Emdirme aşaması

Resim 16: Vücut yağı ve suyunun çıkartılması

Resim 17: Konumlandırma Aşaması

http://www.bodyworlds.com/en/gunther_von_hagens/life_in_science.html, 03.01.2011.

Resim 18: Üzerinde Protez Göz Bulunmuş Bir Mısır Mumyası (Berrin Okka, Göz Protezlerinin Tarihçesi)

Resim 19: Kremasyon Fırını.

<http://www.toplumdusmani.net/modules/wfsection/article.php?articleid=1743> (26.12.2010).

Resim 20: Lenin'in Mumyalanmış Cesedi

Resim 21: British Müzesi Mumyası (Carol Andrew, British Museum Egyptian Mummies)

Resim 22: British Müzesi Doğal Mumyası (Carol Andrew, British Museum Egyptian Mummies)

Resim 23: Resimlerin Radyolojik İncelemesi (Carol Andrew, British Museum Egyptian Mummies)

Resim 24: İskender Lahti. (İstanbul Arkeoloji Müzesi Eski Eserler Bölümü)

Resim 25: İstanbul Arkeoloji Müzesi Mısır Mumyası

Resim 26: Kayseri Müzesi Mumyası

Resim 27: Kayseri Müzesi Mumyası

Resim 28: Amasya Müzesi Erkek Çocuk Mumyası

Resim 29: Amasya Müzesi Erkek Çocuk Mumyası (Muzaffer Doğanbaş)

Resim 30: Amasya Müzesi Mumyası (Muzaffer Doğanbaş)